

Karolina Słotwińska Piotr Zielonka

Osoby z niepełnosprawnościami w polskim systemie prawnym

Osoby z niepełnosprawnościami w polskim systemie prawnym

Karolina Słotwińska • Piotr Zielonka

Osoby z niepełnosprawnościami w polskim systemie prawnym

Szczecin, 2023

Fundusze Europejskie
Wiedza Edukacja Rozwój

**Rzeczpospolita
Polska**

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

*Redakcja: Magdalena Krause
Ilustracje: Seweryn Fleischer
DTP: Studio Harmonia
Autorstwo Rozdziału I: Piotr Zielonka
Autorstwo Rozdziału II: Karolina Słotwińska*

*Projekt „Uniwersyteckie Centrum Wiedzy o Dostępności w Szczecinie”
(POWR.03.05.00-00-CW03/20-00) jest współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014 – 2020
Oś III Szkolnictwo wyższe dla gospodarki i rozwoju
Działanie 3.5 Kompleksowe programy szkół wyższych*

Projekt rozwojowo-wdrożeniowy realizowany przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego w partnerstwie z Zachodniopomorskim Uniwersytetem Technologicznym w Szczecinie.

**UNIWERSYTECKIE CENTRUM WIEDZY
O DOSTĘPNOŚCI W SZCZECINIE**

Spis treści

Wprowadzenie	10
Wykaz skrótów	14
Rozdział I. Sytuacja prawna osób z niepełnosprawnościami w prawie cywilnym	17
1. Uwagi wprowadzające	17
2. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych	20
2.1. Zdolność prawna	21
2.2. Zdolność do czynności prawnych	22
2.3. Zezwolenie sądu opiekuńczego na dokonanie czynności przez przedstawiciela ustawowego	28
3. Ubezważnowolnienie	30
3.1. Rodzaje ubezwężnowolnienia (przesłanki i skutki)	30
3.2. Ubezważnowolnienie a model wspieranego podejmowania decyzji	34
4. Kurator dla osób z niepełnosprawnościami	36
5. Osoby z niepełnosprawnościami jako konsumenci	38
5.1. Pojęcie konsumenta	38
5.2. Uprawnienia konsumenta	41
5.2.1. Niezgodność towaru z umową	44
5.2.2. Gwarancja	46
5.2.3. Odstępienie od umowy i zwrot towaru	47

5.3. Niedozwolone (abuzywne) klauzule umowne	49
5.4. Wady oświadczenia woli i wyzysk	51
6. Osoby z niepełnosprawnościami jako przedsiębiorcy i pracodawcy	55
7. Osoby z niepełnosprawnościami jako pracownicy	59
8. Osoby z niepełnosprawnościami jako mocodawcy i pełnomocnicy.	62
9. Osoby z niepełnosprawnościami jako małżonkowie i rodzice	64
10. Osoby z niepełnosprawnościami a dziedziczenie	66
11. Osoby z niepełnosprawnościami a zgoda na udzielenie świadczenia zdrowotnego.	68
Rozdział II. Sytuacja prawna osób z niepełnosprawnościami w innych gałęziach prawa	72
1. Uwagi wprowadzające.	72
2. Osoby z niepełnosprawnościami w prawie karnym	73
3. Osoby z niepełnosprawnościami w procesie karnym	75
4. Osoby z niepełnosprawnościami podczas odbywania kary pozbawienia wolności	78
5. Osoby z niepełnosprawnościami w prawie wyborczym . . .	81
5.1. Źródła prawa wyborczego oraz pojęcie wyborcy z niepełnosprawnościami	81
5.2. Informacja o wyborach	82
5.3. Głosowanie osobiste w lokalu wyborczym.	84
5.4. Głosowanie korespondencyjne	85
5.5. Głosowanie przez pełnomocnika.	87

6.	Zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami	92
6.1.	Zwolnienie z wpłat na PFRON	94
6.2.	Dofinansowanie do wynagrodzenia pracowników z niepełnosprawnościami	95
6.3.	Zwrot dodatkowych kosztów zatrudnienia pracowników z niepełnosprawnościami	97
6.3.1.	Koszty adaptacji miejsca pracy do potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami.	99
6.3.2.	Inne koszty, związane z zatrudnianiem osób z niepełnosprawnościami	100
6.3.3.	Koszt zatrudnienia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami	102
6.4.	Obowiązki pracodawców, zatrudniających pracowników z niepełnosprawnościami	103
7.	Prawa pracownicze osób z niepełnosprawnościami	106
7.1.	Uprawnienia pracowników z niepełnosprawnościami	106
7.1.1.	Czas pracy pracowników z niepełnosprawnościami	107
7.1.2.	Przerwy w pracy.	108
7.1.3.	Dodatkowy urlop wypoczynkowy.	109
7.1.4.	Zwolnienia od pracy.	110
7.2.	Obowiązki pracowników z niepełnosprawnościami	112
	Zakończenie	115
	Wykaz źródeł	116
	Orzecznictwo	119
	Inne źródła	119

Wprowadzenie

Dla urzeczywistnienia idei dostępności, niezbędnym jest nieustanne upowszechnianie wiedzy z zakresu praw osób ze szczególnymi potrzebami, zwłaszcza osób z niepełnosprawnościami. Zwiększanie poziomu świadomości w zakresie praw i obowiązków tych osób, stanowi niezwykle istotne narzędzie w tworzeniu społeczeństwa integracyjnego. Ponadto, budowanie społeczeństwa inkluzyjnego, obejmującego osoby z niepełnosprawnościami, jest ważnym czynnikiem, gwarantującym im większe zaangażowanie w sprawy dnia codziennego. Dlatego też, należy kłaść silny nacisk na identyfikację sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnościami. Elementy prawa przenikają bowiem konkretne sytuacje życiowe.

Należy zwrócić uwagę na to, że wpływ na sytuację osób z niepełnosprawnościami mają czynniki normatywne, wynikające z obecnego stanu prawnego. W literaturze podkreśla się, że likwidacja takich utrudnień leży w szczególnym interesie demokratycznego państwa prawnego, stanowiąc egemplifikację zasady sprawiedliwości społecznej¹.

Nie ulega wątpliwości, że stanowienie aktów prawnych odgrywa szczególną rolę w kreowaniu przestrzeni publicznej, dostępnej dla osób z niepełnosprawnościami. Ustanowienie odpowiednich ram prawnych (rozumianych jako stanowienie określonych instrumentów lub procedur) ma prowadzić do szeregu ułatwień, które sprawią, że osoby z niepełnosprawnościami będą mogły funkcjonować w przestrzeni publicznej na równych zasadach co osoby w pełni sprawne. Działania podejmowane przez ustawodawcę, znajdują swoje odzwierciedlenie przede wszystkim w przepisach różnych gałęzi prawa, kompleksowo

¹ Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka. Dostępność infrastruktury publicznej dla osób z niepełnosprawnością. Analiza i zalecenia, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 2011, nr 5, s. 5.

współkształtujących sytuację prawną osób z niepełnosprawnościami. Poprzez gałąź prawa należy rozumieć spójne i uporządkowane zbiory norm prawnych, regulujących określone dziedziny życia społecznego². W polskim systemie prawnym możemy wyróżnić takie gałęzie prawa jak np.: prawo cywilne, prawo karne, prawo administracyjne i prawo gospodarcze.

Regulacje, dotyczące osób z niepełnosprawnościami zostały zawarte w wielu aktach prawnych o różnej randze i różnym charakterze (zarówno krajowym, jak i międzynarodowym), których nie sposób przytoczyć w ograniczonych ramach tego podręcznika. Za najważniejsze z nich należy uznać:

- 1. Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.**³, która jako nadrzędny akt prawny określa zasady funkcjonowania państwa. Wyznacza także ramy, gwarantujące prawa osób z niepełnosprawnościami. W art. 32 ust. 2 Konstytucji ustanowiony został zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny. Dodatkowo w art. 69 zagwarantowano tym osobom pomoc w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy czy komunikacji społecznej.
- 2. Ustawę z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami**⁴, mającą na celu poprawę dostępności podmiotów publicznych. Ustawa określa środki, służące zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami oraz obowiązki podmiotów publicznych w tym zakresie.
- 3. Ustawę z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane**⁵, która w art. 5 ust.1 pkt 4 reguluje wymóg zapewnienia warunków do korzystania z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowej przez osoby

² W. Gromski, Gałąź prawa, w: Encyklopedia prawa, red. U. Kalina-Prasznic, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 242.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz.483 ze zm.).

⁴ Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2022 poz. 2240 tekst jedn.).

⁵ Ustawa z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021, poz. 2351 z zm.).

z niepełnosprawnościami. Każdy budynek powinien spełniać wymogi dostępności w tym zakresie.

4. **Ustawę z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych**⁶, która określa uprawnienia i obowiązki podmiotów publicznych w sferze obsługi osób z niepełnosprawnościami, a także wskazuje na szczególne uprawnienia tychże osób.
5. **Ustawę z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych**⁷, w której uregulowane zostały zasady dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych należących do podmiotów publicznych.

Pamiętać należy także, że Rzeczpospolita Polska jest stroną wielu międzynarodowych konwencji, w tym także tych, które wprost odnoszą się do praw osób z niepełnosprawnościami. Najlepszym przykładem takiej umowy międzynarodowej jest Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 roku⁸. Polska ratyfikowała Konwencję 6 września 2012 r. Stanowi ona akt prawa, w którym zebrano wszystkie standardy, dotyczące ochrony realizacji praw osób z niepełnosprawnościami, które Państwa – Strony Konwencji powinny wprowadzić do swoich porządków prawnych. Jest to więc akt o szczególnej doniosłości prawnej, nakładający na Państwa – Strony szereg zobowiązań⁹.

Niniejszy podręcznik stanowi kompendium wiedzy na temat praw i obowiązków

⁶ Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 2023, poz. 100 ze zm.).

⁷ Ustawa z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz. U. 2023, poz. 82).

⁸ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 1169).

⁹ R. Wieruszewski, Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych w polskim porządku prawnym, w: Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ, red. A. Waszkielewicz, Kraków 2008, s. 10.

osób z niepełnosprawnościami, ujętych między innymi na gruncie prawa cywilnego, prawa pracy, prawa administracyjnego oraz prawa karnego. Zawiera odpowiedzi na szereg praktycznych pytań, związanych z funkcjonowaniem osób z niepełnosprawnościami w życiu społeczno-gospodarczym (takich jak np. kim jest kurator dla osób z niepełnosprawnościami, czy osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą zawrzeć małżeństwo, czy osoby ubezwłasnowolnione mogą prowadzić działalność gospodarczą). Z uwagi na praktyczny charakter, podręcznik nie stanowi całościowego opracowania poruszanych zagadnień, ale w sposób syntetyczny przedstawia główne zagadnienia prawne, związane z osobami z niepełnosprawnościami.

Zgodnie z zamierzeniem autorów, skierowany jest on nie tylko do osób z niepełnosprawnościami, ale również do ich opiekunów czy instytucji, które pozostają z nimi w bezpośrednim kontakcie. Celem tego opracowania jest zatem ułatwienie osobom z niepełnosprawnościami funkcjonowania w zetknięciu się z pracownikami sektora publicznego oraz prywatnego. Niesienie skutecznego wsparcia nie może się bowiem odbywać w oderwaniu od indywidualnego podejścia i dostatecznego zrozumienia potrzeb osób o konkretnym rodzaju niepełnosprawności. Mogą one inaczej od innych postrzegać swoją rolę w społeczeństwie w oparciu o przysługujące im uprawnienia.

Podręcznik zawiera aktywne linki, pozwalające na szybkie uzyskanie dostępu do aktów prawnych oraz publikacji, zamieszczonych w internecie. Obejmuje on stan prawny na 31 stycznia 2023 roku.

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

KC - ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.);

KK - ustawa z 06 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz. U. 2022 r., poz. 1138 ze zm.);

KKW - ustawa z 06 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 127);

Konwencja - Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169 ze zm.);

KP - ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.);

KPC - ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1805 ze zm.);

KPK - ustawa z 06 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.);

KRO - ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1359);

KW - ustawa z 05 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1277 ze zm.);

r.b.h.p - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. nr 169, poz. 1650 ze zm.);

r.z.d.k. - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 23 grudnia 2014 r. w sprawie zwrotu dodatkowych kosztów, związanych z zatrudnianiem pracowników niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1334);

u.p.k. - ustawa z 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 287, ze zm.);

u.r.z.s. - ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 100 ze zm.).

2. Inne skróty

art. – artykuł

m.in. – między innymi

nast. – następne

nr – numer

OzN – osoby z niepełnosprawnościami

poz. – pozycja

s. - strona

tekst jedn. - tekst jednolity

tj. – to jest

Rozdział I

Sytuacja prawna osób z niepełnosprawnościami w prawie cywilnym

1. Uwagi wprowadzające

Prawo cywilne należy do jednej z najważniejszych i najobszerniejszych gałęzi prawa. Obejmuje ono szereg przepisów, które mają bezpośredni wpływ na funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w życiu codziennym. Dotyczą one nie tylko podstawowych regulacji, ujętych w części ogólnej Kodeksu cywilnego i odnoszących się do posiadania przez osoby z niepełnosprawnościami określonego zakresu zdolności do czynności prawnych. Ich tematyka przenika również takie sfery jak: skuteczne zawieranie umów, możliwość pełnego wykonywania uprawnień właścicielskich, możliwość bycia testatorem, sposoby wykonywania władzy rodzicielskiej, konieczność uzyskania zgody osób trzecich na dokonanie czynności prawnej, możliwość uczestniczenia w spółkach.

Cechą charakterystyczną prawa cywilnego jako trzonu prawa prywatnego, w odróżnieniu od innych gałęzi prawa (w tym np. prawa karnego czy administracyjnego), jest brak władczego podporządkowania jednego podmiotu wobec drugiego. Dlatego też jeden podmiot nie może jednostronnie

kształtować sytuacji prawnej drugiego podmiotu¹⁰. Pozycje tych podmiotów są względem siebie równorzędne (tj. występuje równość stron). Oznacza to, że mogą one samodzielnie kształtować swoje stosunki prawne zarówno w sferze majątkowej, jak i niemajątkowej. Równość podmiotów odnosi się także do osób z niepełnosprawnościami¹¹, które bez względu na rodzaj i stopień reprezentowanej niepełnosprawności są uczestnikami obrotu cywilnoprawnego oraz podmiotami stosunków cywilnoprawnych. Osoby z niepełnosprawnościami, z uwagi na trudności zdrowotne, z którymi borykają się na co dzień, napotykają jednak szereg problemów, związanych ze sprawnym funkcjonowaniem w obrocie cywilnoprawnym. W niektórych sferach, w dalszym ciągu, traktowane są w odmienny, często niesprawiedliwy i krzywdzący sposób. Powoduje to, że są one pozbawione możliwości pełnego udziału w życiu społeczno-gospodarczym.

Kodeks cywilny¹², a także inne akty prawne z zakresu prawa cywilnego¹³ posługują się różnymi terminami i wyrażeniami, odnoszącymi się do osób z niepełnosprawnościami. Oto kilka przykładów:

- wyrażenia: „choroba psychiczna”, „niedorozwój umysłowy”, „zaburzenia psychiczne”, „inne, chociażby przemijające zaburzenie czynności psychicznych” zawarte w art. 13 § 1 KC (przesłanki ubezwłasnowolnienia

¹⁰ Cecha ta odróżnia prawo prywatne od prawa publicznego. Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019, s. 2-3.

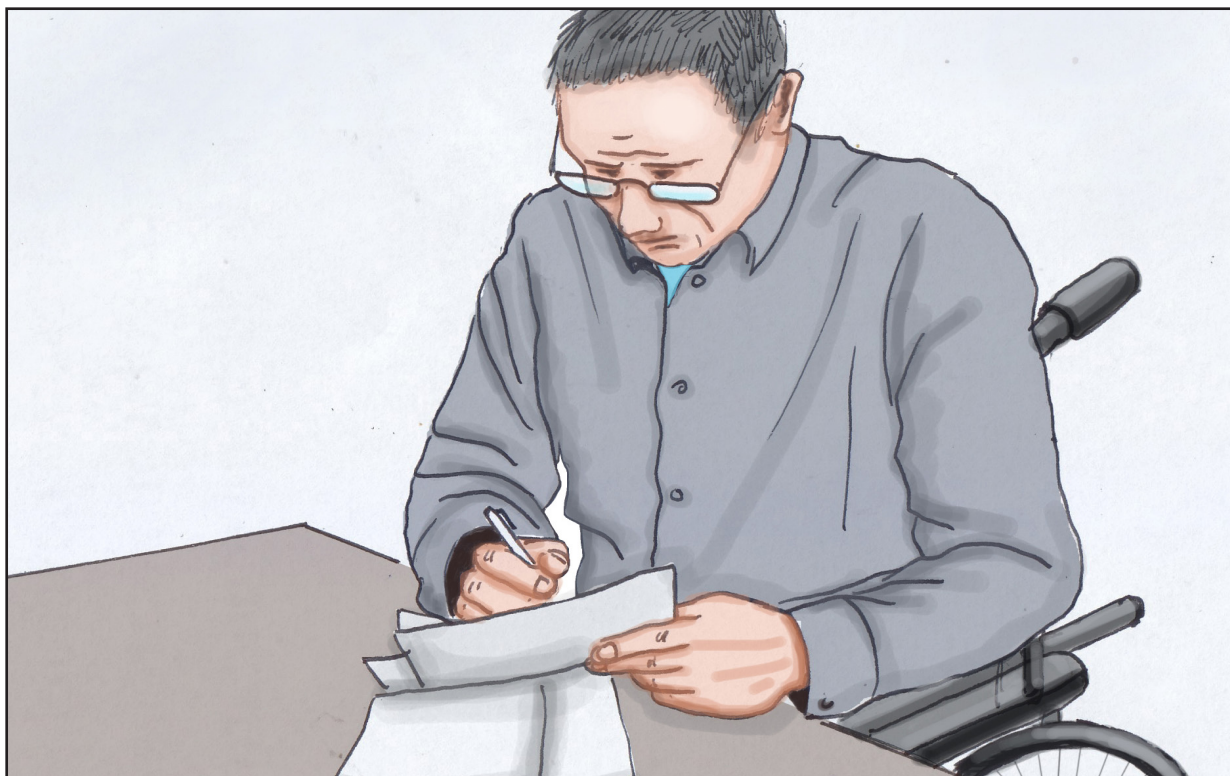
¹¹ W niniejszej części podręcznika, zamiast pojęcia „osoba niepełnosprawna” używane są zamiennie pojęcia „osoba z niepełnosprawnością” oraz „osoba z niepełnosprawnościami”. Konsekwentne używanie sformułowania „osoba niepełnosprawna”, stygmatyzuje osoby z niepełnosprawnościami, utrwalając ich negatywny odbiór. Zob. szerzej D. Galasiński, *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością? Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania* 2013, nr IV, s. 5-6.

¹² Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.), zwany dalej: „KC”. Kodeks cywilny jest podstawowym aktem prawnym w zakresie prawa cywilnego.

¹³ Na przykład ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1359), zwany dalej „KRO”; ustawa z 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1467 ze zm.).

- całkowitego), art. 16 § 1 KC (przesłanki ubezwłasnowolnienia częściowego), art. 82 KC (przesłanki bezwzględnej nieważności czynności prawnych);
- termin „inwalida” zawarty w art. 444 § 1 KC (przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej w przypadku uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia poszkodowanego) oraz w art. 447 KC (przesłanki zasądzenia jednorazowego odszkodowania zamiast renty);
 - wyrażenie „ułomność lub choroba agenta” zawarte w art. 7644 pkt 2 KC (wyłączenie świadczenia wyrównawczego dla agenta);
 - wyrażenie „osoby głuche lub nieme” zawarte w art. 951 § 3 KC (wyłączenie możliwości sporządzenia testamentu allograficznego);
 - wyrażenie „niewidomy, głuchy lub niemy”, „kto nie może czytać i pisać” zawarte w art. 956 pkt 2 i 3 KC (niezdolność do bycia świadkiem przy sporządzaniu testamentu);
 - wyrażenie „utrata całkowitej lub częściowej zdolności do pracy zarobkowej” zawarte w art. 444 § 2 KC (przesłanki renty w przypadku uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia poszkodowanego).

Z powyższego wynika, że ustawodawca odnosi wskazane terminy i wyrażenia do różnych rodzajów niepełnosprawności. Ustalenie, jakie skutki dla dokonywanej czynności prawnej będzie miała dana dysfunkcja organizmu, wymaga każdorazowego, szczegółowego przeanalizowania okoliczności danej sprawy, w tym zwłaszcza cech fizycznych i psychicznych konkretnej osoby. Informacje zawarte w niniejszym rozdziale, mają pomóc zrozumieć czytelnikowi najważniejsze mechanizmy, funkcjonujące w prawie cywilnym, które wpływają na sytuację prawną osób z niepełnosprawnościami.

Na rysunku mężczyzna z niepełnosprawnością poruszający się na wózku, siedzi przy stole, w lewej dłoni trzyma kartkę papieru, w prawej dłoni trzyma długopis. Mężczyzna podpisuje kartkę. Na stole leżą kartki papieru.

2. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych

Punktem wyjścia do określenia statusu osób z niepełnosprawnościami w sferze prawa cywilnego jest odróżnienie dwóch pojęć: zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych. Jest to niezwykle istotne ze względu na fakt, że w niektórych przypadkach prawo cywilne uzależnia dopuszczalność dokonywania czynności prawnych (np. zawarcia umowy, sporządzenia testamentu, sprawowania władzy rodzicielskiej) od zakresu posiadanej zdolności do czynności prawnych danej osoby. Do tych cywilistycznych pojęć odwołują się również inne gałęzie prawa¹⁴.

¹⁴ Na przykład art. 30 ustawy z 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego

2.1. Zdolność prawna

Zdolność prawna przysługuje każdemu człowiekowi od chwili jego narodzin (art. 8 KC)¹⁵. Zdolność taka rozumiana jest jako „zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego”¹⁶. Zdolności prawnej nie można się wyzbyć (zrzec). Nie podlega ona również żadnym ograniczeniom¹⁷ i ustaje dopiero z chwilą śmierci człowieka¹⁸.

Z wyjątkową sytuacją mamy do czynienia w przypadku zdolności prawnej, przyznanej niekiedy przez prawo cywilne dziecku poczętemu, ale jeszcze nienarodzonemu (nasciturus). Mówimy wówczas o tzw. warunkowej zdolności prawnej¹⁹, czyli o byciu przez poczęte dziecko podmiotem praw i obowiązków w sytuacji, gdy urodzi się ono żywe.

(tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2000 ze zm.) wskazuje, że „Zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych stron ocenia się według przepisów prawa cywilnego, o ile przepisy szczególne nie stanowią inaczej”.

¹⁵ Chodzi o tzw. „urodzenie żywe”, o którym mowa w załączniku 1 „Kryteria oceny stosowane przy dokonywaniu wpisów w dokumentacji dotyczących czasu trwania ciąży, poronień, urodzeń żywych i martwych” do Rozporządzenia Ministra Zdrowia z 06 kwietnia 2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1304 ze zm.) Zob. *M. Rzewuska*, w: *Prawo cywilne*, red. M. Rzewuski, Warszawa 2021, s. 13.

¹⁶ *Z. Radwański, A. Olejniczak*, *Prawo cywilne...*, s. 143.

¹⁷ *M. Rzewuska*, *Prawo cywilne...*, s. 14; *Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego*, *Materiały poszkoleniowe pt. „Osoba z niepełnosprawnością w prawie cywilnym i rodzinnym”*, opracowane w ramach projektu „Wiedza drogą do aktywnego udziału w tworzeniu prawa” nr POWR.02.16.00-00-0089/19, s. 2.

¹⁸ Przez śmierć, należy rozumieć zgon osoby, stwierdzony przez lekarza bądź moment śmierci, wskazany w postanowieniu o stwierdzeniu zgonu albo chwilę śmierci, określoną w postanowieniu o uznaniu za zmarłego – zob. *M. Rzewuska*, *Prawo cywilne...*, s. 14. Wskazać również należy, że zgodnie z art. 9 KC, w razie urodzenia się dziecka domniemywa się, że przyszło ono na świat żywe. Obalenie tego domniemania wymaga udowodnienia, że dziecko, które przyszło na świat, nie urodziło się żywe, a tym samym nie mogło uzyskać zdolności prawnej wskazanej w art. 8 KC.

¹⁹ *Z. Radwański, A. Olejniczak*, *Prawo cywilne...*, s. 154.

Poniżej znajdują się przykłady warunkowej zdolności nasciturusa:

- w chwili otwarcia spadku (tj. śmierci spadkodawcy) poczęte dziecko może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe (art. 927 § 2 KC w zw. z art. 924 KC);
- ojciec dziecka może uznać ojcostwo przed urodzeniem się dziecka już poczętego (art. 75 § 1 KRO);
- z chwilą urodzenia, dziecko może żądać naprawienia szkód, doznanych w czasie poprzedzającym urodzenie się (art. 4461 KC).

Zdolność prawna przysługuje zatem każdemu człowiekowi od narodzin do śmierci. Pozostaje przy tym wartością stałą i niezmienną bez względu na posiadaną niepełnosprawność, niepełnoletność czy też ubezwłasnowolnienie. Oznacza to, że każdy człowiek może być podmiotem stosunków cywilnoprawnych, a więc np. być właścicielem mieszkania, działki, samochodu czy laptopa. Zdolność prawna nie przesądza jednak o tym, czy dana osoba może przez własne działania te przedmioty nabyć lub utracić, a więc czy może samodzielnie np. zawrzeć umowę sprzedaży mieszkania lub samochodu. Tematyka ta związana jest bowiem z zagadnieniami, dotyczącymi zdolności do czynności prawnych osoby fizycznej.

2.2. Zdolność do czynności prawnych

Przez zdolność do czynności prawnych rozumie się zdolność danej osoby do tego, by za pomocą czynności prawnych, tj. własnych działań, których koniecznym elementem jest oświadczenie woli, mogła kształtować własne stosunki prawne (tj. tworzyć je, znosić i zmieniać), w szczególności nabywać prawa i zaciągać zobowiązania²⁰.

Polskie prawo cywilne wyróżnia trzy zakresy zdolności do czynności prawnych:

²⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne...*, s. 275-276; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 201.

- 1) pełną zdolność do czynności prawnych;
- 2) ograniczoną zdolność do czynności prawnych;
- 3) brak zdolności do czynności prawnych.

Zauważyć należy, że przesłanką do ograniczenia bądź pozbawienia danej osoby zdolności do czynności prawnych może być nie tylko wiek, ale przede wszystkim stan zdrowia, wynikający z określonego rodzaju niepełnosprawności. Odbywa się to w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie danej osoby, o czym mowa będzie w dalszej części podręcznika. Warto jednak zaakcentować już teraz, że niepełnosprawność musi być przy tym na tyle znaczna, by możliwe było uznanie, że dana osoba ze względu na doznawane deficyty w sferze fizycznej bądź psychicznej nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem bądź potrzebna jest jej pomoc do prowadzenia spraw.

Poniżej przedstawiona została szczegółowa charakterystyka zakresów zdolności do czynności prawnych.

Pełna zdolność do czynności prawnych umożliwia osobie, która ją posiada, podejmowanie w sposób samodzielny wszelkich czynności prawnych w zakresie zdolności prawnej. Nie występuje w tym przypadku konieczność uzyskania zgody osoby trzeciej, sądu opiekuńczego, czy ryzyko podważenia ważności zawartych umów oraz złożonych oświadczeń. Oznacza to, że osoba o pełnej zdolności do czynności prawnych może samodzielnie dokonać każdej czynności prawnej, zarówno jednostronnej (np. sporządzić testament) jak i dwustronnej (np. zawrzeć umowę sprzedaży mieszkania), a także uczestniczyć w podejmowaniu uchwał (np. wspólnoty mieszkaniowej czy spółdzielni mieszkaniowej)²¹.

Pełną zdolność do czynności prawnych posiada:

- osoba pełnoletnia (art. 11 KC)²²;

²¹ M. Rzewuska, Prawo cywilne, s. 48.

²² Pełnoletnim jest, kto ukończył lat osiemnaście (art. 10 § 1 KC). Jednakże kobieta, która

- osoba, która nie jest ubezwłasnowolniona całkowicie bądź częściowo;
- osoba, której nie przyznano doradcy tymczasowego w związku z prowadzonym postępowaniem o ubezwłasnowolnienie na podstawie art. 548 § 1 KC (zob. również art. 549 § 1 KPC²³).

Zdecydowanie mniejsze możliwości swobodnego działania ma osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych. Zgodnie z art. 15 KC ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają:

- małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście;
- osoby ubezwłasnowolnione częściowo.

Nadto, ograniczoną zdolność do czynności prawnych, na równi z osobą ubezwłasnowolnioną częściowo ma osoba, która jeszcze ubezwłasnowolniona nie jest, lecz dla której ustanowiono tzw. doradcę tymczasowego, czyli osobę, która będąc jej przedstawicielem, działa za osobę, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie i chroni jej interesy będące w toku (art. 549 § 1 KPC).

Podkreślenia wymaga to, że ograniczona zdolność do czynności prawnych nie pozwala osobie, która nią dysponuje, na samodzielne podejmowanie wszystkich czynności, tak jak ma to miejsce w przypadku pełnej zdolności do czynności prawnych. Osoba, posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może samodzielnie:

- podejmować czynności, które nie stanowią zobowiązania, ani nie są rozporządzeniem swoim prawem (art. 17 KC), np. udzielić pełnomocnictwa, wyrazić zgodę na: zmianę nazwiska lub imienia, na

ukończyła szesnaście lat, przez zawarcie związku małżeńskiego za zezwoleniem sądu opiekuńczego, uzyskuje pełnoletność (a więc pełną zdolność do czynności prawnych) – zob. art. 10 § 2 KC w zw. z art. 10 § 1 KRO.

²³ Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1805 ze zm.), zwana dalej: „KPC”.

- uznanie ojcostwa, na przysposobienie dziecka²⁴;
- zawierać umowy powszechnie zawierane w bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 KC), np. kupić chleb w hipermarkecie, gazetę w kiosku, bilet na autobus. Nie może jednak kupić samochodu czy mieszkania;
 - rozporządzać swoim własnym zarobkiem, o ile sąd z ważnych powodów nie postanowi inaczej (art. 21 KC);
 - podejmować czynności prawne, dotyczące przedmiotów, które zostały oddane tej osobie przez jej przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku i w tym zakresie uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tych przedmiotów dotyczą, np. może pożyczyć laptop, otrzymany od rodziców na święta. Wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego (art. 22 KC). Dotyczy to np. wzięcia pożyczki pod zastaw drogiego zegarka czy sprzedaży komputera na serwisie aukcyjnym.

Do dokonania pozostałych czynności przez osobę, posiadającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych, wymagana jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego (np. rodziców). Zgodnie z art. 18 § 1 KC ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez takiej zgody, zależy od jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego. Jeśli takiego potwierdzenia nie będzie (np. rodzice nie wyrażą zgody na zawarcie umowy przez dziecko), to umowa będzie nieważna. Potwierdzenie umowy przez przedstawiciela, na co wskazuje § 2, nie będzie wymagane w sytuacji, gdy osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych sama potwierdzi umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych, co może mieć miejsce po uzyskaniu przez nią pełnoletności albo po uchyleniu w stosunku do niej ubezwłasnowolnienia. Wskazać również można, że zgodnie z § 3 KC strona, która zawarła umowę z osobą o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, nie może powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Jeśli zatem

²⁴ Uchwała Sądu Najwyższego z 13 grudnia 1994 r., III CZP 159/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 53.

kontrahent zorientuje się, że zawarł umowę z osobą niepełnoletnią, a następnie zrezygnuje z wykonania umowy, to nie będzie mógł uchylić się od własnego zobowiązania, powołując się na argument braku wymaganej zgody. Może jednak wyznaczyć przedstawicielowi ustawowemu odpowiedni termin (np. 7 dni od dnia otrzymania wezwania) do potwierdzenia umowy. Po bezskutecznym upływie tego terminu stanie się wolny – czyli umowa nie będzie wiązała żadnej ze stron. Jeżeli jednak czynność prawna nie zostanie potwierdzona przez przedstawiciela ustawowego, to jest ona nieważna (art. 19 KC).

Trzecią, ostatnią sytuacją jest stan braku zdolności do czynności prawnych. W takim przypadku, osoba pozbawiona zdolności do czynności prawnych nie może samodzielnie dokonywać jakichkolwiek czynności prawnych. Wszelkie dokonane przez nią czynności prawne są bowiem od początku nieważne. Zgodnie z art. 12 KC nie mają zdolności do czynności prawnych:

- osoby, które nie ukończyły lat trzynastu;
- osoby ubezwłasnowolnione całkowicie.

Jednakże, gdy osoba taka zawarła umowę, należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych, bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych (art. 14 § 1 KC). Na przykład osoba pozbawiona zdolności do czynności prawnych może kupić w sklepie chleb, bułki, napoje, gazetę albo ubrania pod warunkiem, że ich cena będzie ceną rynkową, a nie jej stukrotnością. Sztuczne zawyżenie ceny w stosunku do dziecka z niepełnosprawnością przez sprzedawcę spowodować może, że transakcja taka uznana będzie za rażąco krzywdzącą. Przepisy prawa cywilnego przeciwdziałają takim sytuacjom.

Niemniej samo to, że dana osoba jest niepełnosprawna, nie wpływa w żaden sposób na jej zdolność prawną czy zdolność do czynności prawnych. Jak wskazano, w żadnym przypadku zdolność prawna nie ulega ograniczeniom.

Do ograniczenia bądź pozbawienia danej osoby zdolności do czynności prawnych niezbędne jest wydanie przez sąd stosownego postanowienia w przedmiocie ubezwłasnowolnienia. Często zdarza się jednak, że osoby cierpiące w sposób widoczny na choroby psychiczne, choroby neurologiczne, w tym neurodegeneracyjne (np. choroba Alzheimera i demencje, mózgowo porażenie dziecięce), czy z niepełnosprawnością intelektualną (np. osoby z zespołem Downa) poddawane są bezpodstawnej stygmatyzacji, polegającej na odgórnym założeniu, że nie mogą samodzielnie podejmować decyzji we własnych sprawach. Na zakres zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnościami wpłynąć może jedynie orzeczenie sądowe. Do czasu uprawomocnienia się takiego orzeczenia, osoby te są pełnoprawnymi uczestnikami obrotu gospodarczego i mogą swobodnie dokonywać czynności prawnych, jak również decydować o sobie na równi z innymi osobami.

Należy mieć na uwadze to, że przepisy prawa zakazują notariuszowi dokonania czynności notarialnej, jeżeli poweźmie on wątpliwość czy strona czynności notarialnej ma zdolność do czynności prawnych (art. 86 ustawy – Prawo o notariacie²⁵). W praktyce notariusze, powołując się na własne doświadczenie zawodowe i życiowe, często odmawiają dokonywania takich czynności, jeśli nie są pewni co do stanu osoby, która przystępuje do sporządzenia aktu²⁶. Dlatego też osoby z niepełnosprawnościami przed wizytą u notariusza powinny go poinformować o rodzaju swojej niepełnosprawności. Taka informacja pozwoli na prawidłowe przygotowanie dokumentów notarialnych oraz na sprawne przeprowadzenie procedury odczytania aktu i jego podpisania.

Notariusz w uzasadnionych przypadkach może:

- zaproponować dokonanie czynności wyjazdowej (np. do domu osób z niepełnosprawnościami albo do szpitala);
- zamieścić w akcie notarialnym wzmiankę o niepełnosprawności (np.

²⁵ Ustawa z 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1799).

²⁶ *Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego*, Materiały poszkoleniowe..., s. 4.

- dysfunkcji wzroku);
- przywołać do czynności tłumacza języka migowego;
 - poinformować osobę z niepełnosprawnością o możliwości przywołania osoby zaufanej;
 - dodatkowo upewnić się, że dana osoba zrozumiała treść aktu.

W celu wykazania stanu zdrowia, warto również przygotować stosowną dokumentację medyczną, która potwierdzi, że osoba z niepełnosprawnością może uczestniczyć w czynności notarialnej bez żadnych ograniczeń. Niekiedy notariusze, mając do czynienia z osobą ubezwłasnowolnioną, mogą zażądać przedstawienia zgody na dokonanie czynności, wyrażonej przez sąd. Niemniej to, jak ostatecznie będzie wyglądała procedura dokonania czynności notarialnej przed notariuszem, zależy będzie od wielu okoliczności, przy czym najważniejsza z nich dotyczy rodzaju niepełnosprawności osoby zainteresowanej.

2.3. Zezwolenie sądu opiekuńczego na dokonanie czynności przez przedstawiciela ustawowego

Dokonanie niektórych czynności przez rodziców (opiekunów, kuratorów), działających w imieniu osób nieposiadających pełnej zdolności do czynności prawnych, w szczególności osób z niepełnosprawnością intelektualną, będzie wymagało zezwolenia, wyrażonego przez sąd opiekuńczy. Zezwolenie takie stanowi warunek konieczny dokonania czynności, bez niego bowiem dana czynność będzie uznana za nieważną. Przed wyrażeniem zgody sąd bada, czy planowana czynność jest korzystna dla osoby, której dotyczy i czy uwzględnia jej interesy.

I tak w przypadku rodziców, będących przedstawicielami ustawowymi małoletniego dziecka z niepełnosprawnością ruchową zastosowanie ma art. 101 § 3 KRO. Zgodnie z nim, rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności, przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać

zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko. Obecnie brak jest ustawowego katalogu konkretnych czynności, wymagających zezwolenia sądu. Przyjmuje się, że są to czynności, wykraczające poza zakres zwykłego zarządu, załatwianie bieżących spraw, korzystanie z przedmiotów, wchodzących w skład majątku dziecka i utrzymanie tych przedmiotów w stanie niepogorszonym. Przykładem może być odpłatne nabycie przedmiotu, zawarcie na czas dłuższy umowy dzierżawy, przekazanie działek rolnych w bezpłatne użytkowanie. W przypadku dziecka z niepełnosprawnością, dotyczy to w szczególności zawarcia przez rodziców ugody w sprawie, wykraczającej poza bieżącą administrację, np. co do należnego dziecku poważniejszego odszkodowania, obejmującego zarówno koszt leczenia, zakup leków czy sprzętu rehabilitacyjnego, jak również zrzeczenia się roszczeń odszkodowawczych małoletniego dziecka wobec osoby, zobowiązanej do wynagrodzenia szkody (np. sprawcy szkody albo ubezpieczyciela)²⁷.

Czynność prawna, dokonana bez wymaganego zezwolenia sądu opiekuńczego jest nieważna. Jednakże w sytuacjach wyjątkowych i nagłych, gdy wymaga tego zabezpieczenie interesu małoletniego, rodzice mogą dokonać czynności, przekraczającej zakres zwykłego zarządu, bez uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego²⁸.

W odniesieniu do opiekunów i kuratorów osób z niepełnosprawnościami znajduje zastosowanie art. 156 KRO²⁹, w którym wymagane jest uzyskanie zezwolenia sądu opiekuńczego we wszystkich ważniejszych sprawach, które dotyczą osoby lub majątku osoby, pozostającej pod opieką albo kuratelą. Pojęcie „wszystkich ważniejszych spraw” jest zbliżone do pojęcia „czynności, przekraczających zwykły zarząd majątkiem dziecka”. Każda czynność,

²⁷ J. Gajda, w: Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Legalis 2021, komentarz do art. 101 KRO, pkt 2.

²⁸ *Ibidem*, pkt 2, 14.

²⁹ Przepis ten ma zastosowanie do opieki nad ubezwłasnowolnionym całkowicie na podstawie art. 175 KRO, a także do kurateli na podstawie art. 178 § 2 KRO.

przekraczająca zakres zwykłego zarządu jest czynnością z zakresu ważniejszych spraw, ale nie każda ważniejsza sprawa jest czynnością, przekraczającą zakres zwykłego zarządu. Na przykład zgoda sądu opiekuńczego będzie konieczna w razie wytoczenia powództwa przeciwko osobie trzeciej w imieniu niepełnosprawnego podopiecznego³⁰.

3. Ubezważnowolnienie

3.1. Rodzaje ubezważnowolnienia (przesłanki i skutki)

Celem ubezważnowolnienia jest zabezpieczenie interesów tych osób, które ze względu na niedorozwój umysłowy, chorobę psychiczną czy innego rodzaju zaburzenie psychiczne, nie są w stanie kierować swoim postępowaniem albo wymagają pomocy przy prowadzeniu swoich spraw. Ubezważnowolnienie ma zatem szczególne znaczenie dla sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnościami ze sfery intelektualnej, zwłaszcza, gdy niepełnosprawność ta ma znaczny stopień. O ubezważnowolnieniu zawsze orzeka sąd, a sama procedura wdrażania go jest ściśle określona w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego.

W przepisach Kodeksu cywilnego wyróżnione są dwa rodzaje ubezważnowolnienia:

- 1) ubezważnowolnienie całkowite;
- 2) ubezważnowolnienie częściowe.

Ubezważnowolniona całkowicie może zostać osoba, która ukończyła lat trzynaście, jeżeli skutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii,

³⁰ H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Komentarz do art. 145–184 KRO, regulujących opiekę i kuratelę, Legalis 2021, komentarz do art. 156 KRO, pkt 2.

nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem (art. 13 § 1 KC). Dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie ustanawia się opiekuna, chyba że pozostaje ona jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 KC). Ubezwłasnowolniony całkowicie, pozbawiony jest zdolności do czynności prawnych (tak samo jak małoletni, który nie ukończył 13 lat). Osoba taka nie jest w stanie dokonywać prawidłowej oceny swojej sytuacji życiowej, swojego zachowania, a także jego skutków³¹. Ubezwłasnowolniony całkowicie może być zatem ten, kto z przyczyn, wynikających ze swojej niepełnosprawności nie ma świadomego kontaktu z otoczeniem bądź nie ma intelektualnej możliwości oceny swojego zachowania, a przede wszystkim - wywołanych przez nie następstw.

Natomiast ubezwłasnowolniona częściowo może zostać osoba pełnoletnia, jeżeli z powodu niedorozwoju umysłowego, choroby psychicznej albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw, a jednocześnie stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego (art.16 § 1 KC). W odróżnieniu od ubezwłasnowolnienia całkowitego, w przypadku ubezwłasnowolnienia częściowego nie ustanawia się opiekuna, lecz kuratora. Skutkiem ubezwłasnowolnienia częściowego jest ograniczenie zdolności do czynności prawnych osoby ubezwłasnowolnionej (tak samo jak osoba, która ukończyła 13 lat, a nie ukończyła 18 lat). Ubezwłasnowolniony częściowo może być zatem ten, kto ma ograniczoną zdolność do prowadzenia własnych, bieżących spraw i do samodzielnego funkcjonowania, podejmowania decyzji we własnych sprawach majątkowych i urzędowych czy kierowania swoim postępowaniem. Może również wymagać pomocy w podjętym procesie leczenia (w zakresie jego kontynuowania czy planowania) i ochrony zdrowia.

Jedynie przykładowo wskazać należy, że oba rodzaje ubezwłasnowolnień mogą zostać zastosowane w przypadku różnego przebiegu chorób i zaburzeń. Wśród nich można wymienić przypadki schizofrenii, psychozy, zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych, ale również niepełnosprawności intelektualnej, uzależnienia

³¹ M. Rzewuska, Prawo cywilne, s. 17.

od alkoholu, gier hazardowych, czy narkotyków. W takich przypadkach uczestnik postępowania, w zależności od nasilenia objawów, może wykazywać różny poziom ogólnego funkcjonowania umysłowego, wpływającego na własne zachowanie i interakcje z ludźmi, czy też możliwości adaptacyjnych do nowych sytuacji życiowych.

W postępowaniu przed sądem, konieczne jest ustalenie czy jednostka chorobowa osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, spełnia przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego czy też częściowego. Sąd dokonuje takiej oceny na podstawie opinii biegłych, którzy nie tylko badają bezpośrednio uczestnika postępowania, lecz również kompleksowo analizują jego dokumentację medyczną oraz dotychczasowy przebieg choroby, wskazany w wywiadzie. Zatem osoba, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, musi być zbadana przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa, a także psychologa. Opinia biegłego, oprócz oceny stanu zdrowia psychicznego albo rozwoju umysłowego osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, powinna zawierać umotywowaną ocenę zakresu jej zdolności do samodzielnego kierowania swoim postępowaniem i prowadzenia swoich spraw, uwzględniającą jej postępowanie i zachowanie (art. 553 § 1 KPC). Dopiero wnioski biegłych pozwalają sądowi na uzyskanie wiedzy specjalistycznej, co do stanu zdrowia uczestnika postępowania. Postępowanie w sprawie o ubezwłasnowolnienie prowadzi sąd okręgowy³² w składzie trzech sędziów (art. 544 KPC).

Wzory wniosków o ubezwłasnowolnienie całkowite bądź częściowe często publikowane są na stronach sądów czy urzędów. W tym zakresie wymienić można np. opracowanie, znajdujące się na stronie internetowej Urzędu Miasta st. Warszawy³³.

Wniosek o ubezwłasnowolnienie może zgłosić:

³² Ibidem, s. 17.

³³ *Urząd Miasta st. Warszawy, Ubezwłasnowolnienie. Wzór wniosku z wyjaśnieniem* (dostęp: 20 marca 2023 r.).

- małżonek osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie,
- jej krewni w linii prostej (np. syn, wnuk, ojciec, dziadek) oraz rodzeństwo,
- a także przedstawiciel ustawowy.

Istnieją jednak pewne ograniczenia w możliwości złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie. Po pierwsze, krewni osoby nie mogą zgłosić wniosku, jeżeli osoba ta ma przedstawiciela ustawowego (art. 545 KPC). Po drugie, nie można złożyć wniosku o ubezwłasnowolnienie samego siebie.

Zdarzyć się może, że dana osoba w sposób nieuzasadniony (w złej wierze lub lekkomyślnie) złoży wniosek o ubezwłasnowolnienie osoby trzeciej. Artykuł 545 § 4 KPC stanowi w takim przypadku, że podlega ona karze grzywny.

Ubezwłasnowolnienie nie jest orzekane trwale na całe życie. Może być ono uchylone przez sąd, gdy ustaną przyczyny, dla których je orzeczono. Sąd może również, w razie poprawy stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego, zmienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe, a w razie pogorszenia się tego stanu – zmienić ubezwłasnowolnienie częściowe na całkowite (art. 559 KPC). Z wnioskiem o uchylenie albo o zmianę ubezwłasnowolnienia może wystąpić również sam ubezwłasnowolniony (art. 559 § 3 KPC).

W sprawach o ubezwłasnowolnienie, o uchylenie oraz zmianę ubezwłasnowolnienia sąd może ustanowić dla osoby, której dotyczy wniosek lub dla osoby ubezwłasnowolnionej, adwokata lub radcę prawnego z urzędu, nawet bez składania przez nią wniosku. Stanie się tak, kiedy osoba ta, ze względu na stan zdrowia psychicznego, nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny (art. 560 KPC). Dotyczyć to może sytuacji, gdy daną osobę pierwotnie ubezwłasnowolniono całkowicie, zaś w wyniku remisji choroby pod wpływem podjętego leczenia jej stan zdrowia poprawił się na tyle, iż możliwe stało się uchylenie ubezwłasnowolnienia bądź zmiana ubezwłasnowolnienia z całkowitego na częściowe.

Od wielu lat spada liczba orzeczonych przez sąd ubezwłasnowolnień częściowych. W 2021 r. łączna liczba osób ubezwłasnowolnionych wyniosła 9 286, w tym 8 688 ubezwłasnowolnionych całkowicie (94%) oraz jedynie 598 ubezwłasnowolnionych częściowo (6%). Tendencja ta może stanowić jeden z wielu argumentów, przemawiających za likwidacją ubezwłasnowolnienia częściowego. Należy pamiętać o tym, że ubezwłasnowolnienie służyć powinno przede wszystkim dokonywaniu czynności prawnych w imieniu osoby ubezwłasnowolnionej. Jeśli zaś osoba z niepełnosprawnością potrzebuje pomocy jedynie w czynnościach faktycznych, to wystarczające jest ustanowienie dla niej kuratora.

3.2. Ubezwłasnowolnienie a model wspieranego podejmowania decyzji

Według współcześnie dominującego stanowiska, prezentowanego przez organizacje pozarządowe oraz międzynarodowe organizacje praw człowieka, działające na rzecz osób z niepełnosprawnościami, każda osoba ma prawo do autonomii, bez względu na rodzaj i stopień niepełnosprawności. Odchodzi się przy tym od instytucji ubezwłasnowolnienia na rzecz idei niezależnego życia, podstawą której jest zasada samodzielności w podejmowaniu decyzji. Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnościami³⁴ hołduje koncepcji wspieranego podejmowania decyzji (supported decision-making). Zakłada ona, że każda osoba jest w stanie podjąć świadomą decyzję, o ile zostaną jej przedstawione w odpowiedni sposób (dostosowany do jej indywidualnych potrzeb, np. za pomocą komunikacji pozawerbalnej) informacje, dotyczące danej sytuacji i ewentualnych skutków podjętej decyzji. Jedynie w wyjątkowych przypadkach, gdy żadne dostępne środki nie są wystarczające do podjęcia świadomej decyzji przez osobę z niepełnosprawnością, dopuszczalne jest działanie w jej imieniu zastępcy (substytut). Należy przy tym zauważyć, że działanie zastępcy nie powinno rozciągać się automatycznie na wszystkie sfery życiowe osoby

³⁴ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169 ze zm.), zwana dalej: „Konwencją”.

z niepełnosprawnością, a jedynie na konkretne, wymagające tego sytuacje³⁵.

Obecnie instytucja ubezwłasnowolnienia często postrzegana jest jako instytucja naruszająca prawa człowieka i nieadekwatna do potrzeb osób, mających trudności w korzystaniu ze zdolności do czynności prawnych. Przede wszystkim jednak - jako niezgodna z postanowieniami Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych³⁶. W raporcie Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Fundamental Rights Agency) z 2013 roku, dotyczącym zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością intelektualną i osób z problemami psychicznymi wskazano, że stosowanie instytucji ubezwłasnowolnienia może stanowić wyraz dyskryminacji i pogwałcenie zasady równości, która chroniona jest prawem europejskim³⁷.

Obecnie Ministerstwo Sprawiedliwości prowadzi prace, mające doprowadzić do likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia z polskiego prawa³⁸. Prace te stanowią odpowiedź na postulaty Komitetu Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami w zakresie zniesienia praktyk, dyskryminujących osoby z niepełnosprawnościami oraz przywrócenia im pełnej zdolności do czynności prawnych, na równi z innymi osobami³⁹.

W 2018 roku Polska wezwana została przez Komitet m.in. do:

- przyjęcia jednolitego systemu orzekania o niepełnosprawnościach,

³⁵ Zob. *Ministerstwo Sprawiedliwości*, Co to jest wspierane podejmowanie decyzji (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

³⁶ *Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego*, Materiały poszkoleniowe..., s. 6.

³⁷ *Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Fundamental Right Agency – FRA)*, Zdolność prawna osób z niepełnosprawnością intelektualną i osób cierpiących na problemy ze zdrowiem psychicznym (dostęp: 31 grudnia 2022 r.).

³⁸ *Ministerstwo Sprawiedliwości*, Model wspieranego podejmowania decyzji – likwidacja ubezwłasnowolnienia (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

³⁹ *Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich*, Rekomendacje dla Polski Komitetu ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

- w pełni opartego na prawach człowieka;
- uchylecia przepisów, umożliwiających ubezwłasnowolnienie osób z niepełnosprawnościami oraz ustanowienie mechanizmów wspieranego podejmowania decyzji, które szanują autonomię i wolę danej osoby;
 - wycofania się ze wcześniej złożonego oświadczenia o możliwości stosowania instytucji ubezwłasnowolnienia (tj. oświadczenia interpretacyjnego do art. 12 Konwencji)⁴⁰.

Wypełnienie tych rekomendacji pozwoli, w większym stopniu niż dotychczas, chronić prawa osób z niepełnosprawnościami, w szczególności w zakresie decydowania o sprawach, które dotyczą ich w sposób bezpośredni.

4. Kurator dla osób z niepełnosprawnościami

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje instytucję prawną, która nawiązując do modelu wspieranego podejmowania decyzji przez osoby z niepełnosprawnościami, ma im pomóc w załatwianiu bieżących spraw⁴¹. Instytucji tej został poświęcony wyłącznie jeden artykuł (tj. art. 183 KRO), co wpływa na jej niedookreślenie i ograniczone stosowanie w praktyce. Zgodnie z treścią tego przepisu, kuratora dla osoby niepełnosprawnej ustanawia się, jeżeli osoba ta potrzebuje pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub do załatwienia poszczególnej sprawy. Sąd opiekuńczy określa zakres obowiązków i uprawnień kuratora.

⁴⁰ *Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich*, Rekomendacje dla Polski Komitetu ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

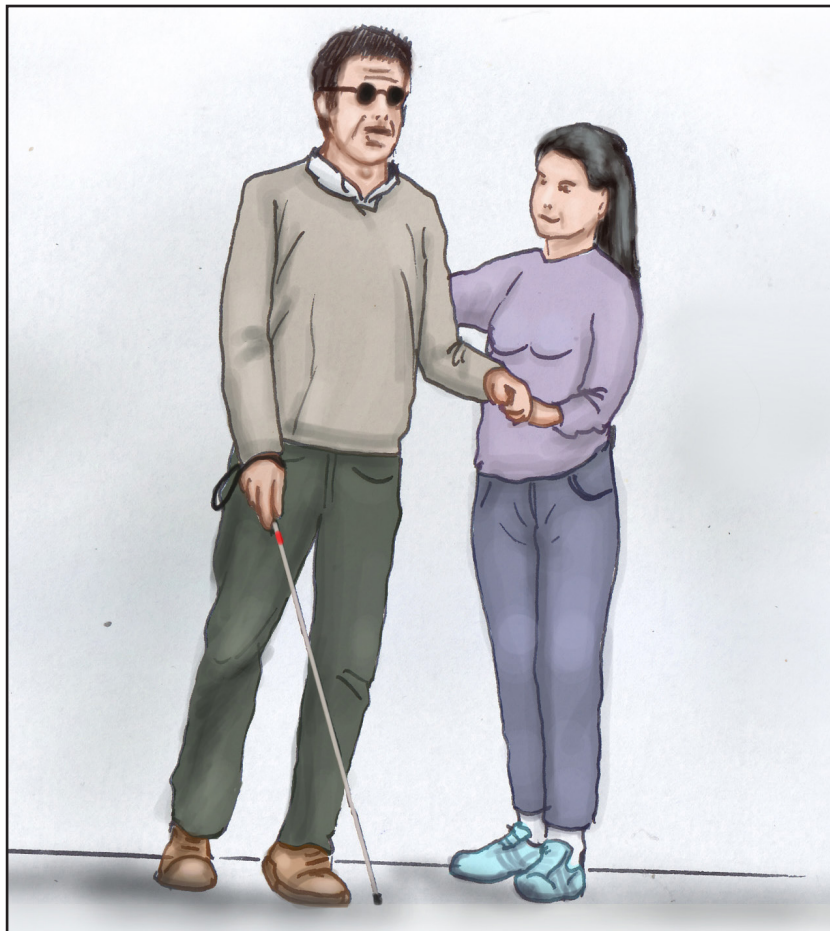
⁴¹ *Fundacja im. Królowej Polski św. Jadwigi*, Diagnoza potrzeb osób z niepełnosprawnością w kontekście modyfikacji istniejących i zaproponowania nowych instrumentów włączenia społecznego. Raport zbiorczy, opracowany w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych” (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Ustanowienie kuratora nie skutkuje utratą czy też ograniczeniem zdolności do czynności prawnych. Kurator nie reprezentuje osoby, dla której został ustanowiony, nie zastępuje jej, ani też nie wydaje zgody na dokonanie przez nią czynności. Zakres pomocy kuratora może obejmować np. zarządzanie majątkiem, czy doradztwo prawne.

Kuratora dla osoby niepełnosprawnej sąd opiekuńczy ustanawia:

- na wniosek osoby z niepełnosprawnością lub na wniosek organizacji pozarządowej, do której zadań statutowych należy ochrona praw osób z niepełnosprawnościami, udzielanie pomocy takim osobom lub ochrona praw człowieka (za zgodą tych osób),
- z urzędu, gdy stan osoby z niepełnosprawnością wyłącza możliwość złożenia wniosku lub wyrażenia zgody na wystąpienie z wnioskiem przez organizację pozarządową, a także w razie zawiadomienia o potrzebie ustanowienia kuratora dla tej osoby przez sąd, który oddalił wniosek o jej ubezwłasnowolnienie (art. 600 k.p.c.).

Instytucja kuratora, uregulowana w art. 183 KRO ma niezwyklej potencjał, ponieważ pozwala na wspieranie osób z niepełnosprawnościami w podejmowaniu decyzji, a także na wzmacnianie ich poczucia samodzielności i niezależności. Ewolucja podejścia do osób z niepełnosprawnościami na gruncie prawa cywilnego doprowadzić może do tego, że w niektórych sytuacjach instytucja kuratora będzie dobrą alternatywą dla całej procedury w sprawie o ubezwłasnowolnienie. Z jednej bowiem strony osoba taka nie zostanie pozbawiona możliwości działania, wynikającego z posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych, a z drugiej - otrzyma merytoryczne wsparcie, które pozwoli na ochronę jej słuszych interesów. Ważne jest jednak, aby kurator posiadał nie tylko wiedzę z zakresu prawa, socjologii czy psychologii, ale również rozumiał potrzeby osób z niepełnosprawnościami, w tym wykazywał się niezbędną dla wykonywania swej roli empatią.

Na rysunku po lewej stoi stronie niewidomy mężczyzna ubrany w ciemnozielone spodnie oraz szaro-beżowy sweter, na oczach ma ciemne okulary w prawej dłoni trzyma białą laskę. Z prawej strony rysunku kobieta w długich czarnych włosach, ubrana w fioletową bluzkę i fioletowe spodnie, jedną dłonią podtrzymuje mężczyznę za lewą rękę, prawą ręką dotyka pleców mężczyzny, wskazując mu drogę i naprowadzając go.

5. Osoby z niepełnosprawnościami jako konsumenci

5.1. Pojęcie konsumenta

W aktualnych realiach społeczno-gospodarczych, konsumenci z niepełnosprawnościami stanowią dużą grupę nabywców towarów

i świadczonych usług. Jednym z dynamicznie rozwijających się kanałów sprzedaży w Polsce i na świecie jest rynek e-commerce (handel elektroniczny), który cechuje całodobowa dostępność, wygoda (brak konieczności wychodzenia z domu), prosty w obsłudze proces zakupowy oraz atrakcyjne ceny⁴². Znaczący wpływ na dostęp do szeregu usług i ograniczenie barier komunikacyjnych ma postępująca digitalizacja rynku, pozwalająca na szybkie przeglądanie i porównywanie ofert przedsiębiorców⁴³. Zachodzące dynamicznie zmiany w sferze technologii, powodują znaczne ożywienie rynków (np. dostępność specjalistycznych urządzeń dla osób z niepełnosprawnościami, dostosowanie aplikacji na smartfony czy tablety dla osób niewidomych lub słabowidzących). Wskazuje się, że osoby z niepełnosprawnościami, zwłaszcza z niepełnosprawnością ruchową, są niezwykle świadome swoich potrzeb⁴⁴. Stąd też istotne jest nabycie wiedzy na temat przysługujących im praw.

Za konsumenta rozumie się osobę fizyczną, dokonującą z przedsiębiorcą czynności prawnej, niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową (art. 221 KC). Status konsumenta wymaga spełnienia następujących przesłanek:

- bycie osobą fizyczną,
- dokonanie czynności prawnej (np. zawarcie umowy, odstąpienie od umowy),
- dokonanie czynności prawnej z przedsiębiorcą (podmiot prowadzący we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową).

⁴² *Kinaole Sp. z o.o. z siedzibą we Wrocławiu*, Raport dostępności cyfrowej e-commerce w Polsce (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

⁴³ *M. Maciaszczyk*, Konsument niepełnosprawny w dobie digitalizacji. Nasilenie postaw prosumenckich, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 2016, nr 45, s. 494.

⁴⁴ *M. Maciaszczyk*, Konsument niepełnosprawny w obliczu wybranych trendów nowej konsumpcji w świetle badań własnych, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* 2015, nr 41, t. 2, s. 123-126.

Jeśli osoba fizyczna jest jednocześnie przedsiębiorcą, dodatkowo:

- przedmiot dokonywanej czynności nie może mieć bezpośredniego związku z jej działalnością gospodarczą lub zawodową, np. księgowy kupuje kserokopiarkę na potrzeby działalności prowadzonego przez siebie biura rachunkowego.

Od 1 stycznia 2021 r. osoba fizyczna będąca przedsiębiorcą, która zawarła umowę bezpośrednio związaną z jej działalnością gospodarczą i gdy treść tej umowy jasno ukazuje, że nie posiada ona dla niej charakteru zawodowego (wynikającego w szczególności z przedmiotu wykonywanej przez nią działalności gospodarczej, udostępnionego na podstawie przepisów Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej⁴⁵), może korzystać z ochrony przewidzianej dla konsumenta, w zakresie:

- stosowania klauzul abuzywnych (art. 3855 KC);
- rękojmi za wady (art. 5564, 5565, 5765 KC);
- prawa odstąpienia od umowy, zawartej na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa (art. 7aa ustawy z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta⁴⁶);
- rękojmi i gwarancji konsumenckiej (rozdział 5a u.p.k.);
- praw i obowiązków stron umowy o dostarczenie treści cyfrowej lub usługi cyfrowej (rozdział 5b u.p.k.).

Rozszerzenie ochrony konsumenckiej dotyczy więc przedsiębiorców, którzy zawierają umowę, bezpośrednio niezwiązaną z ich branżą lub specjalizacją, nawet jeśli za nabyty towar czy usługę zostanie wystawiona faktura „na firmę”.

⁴⁵ Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej (CEIDG) jest powszechnie dostępnym źródłem informacji o przedsiębiorcach, będących osobami fizycznymi. Wpisy CEIDG są dostępne online.

⁴⁶ Ustawa z 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 287, ze zm.), zwana dalej: „u.p.k.”.

5.2. Uprawnienia konsumenta

1 stycznia 2023 roku⁴⁷ weszło w życie wiele istotnych przepisów, chroniących konsumentów⁴⁸. Wskazane zmiany mają szczególne znaczenie również dla osób z niepełnosprawnościami. Pozwalają bowiem na dodatkowe zabezpieczenie ich interesów i uniknięcie wyzysku przez nieuczciwych przedsiębiorców, chcących zbyć swój towar z naruszeniem dobrych obyczajów kupieckich.

Najistotniejsze zmiany są następujące:

- 1. Obniżka cen w ramach promocji lub wyprzedaży.** W każdym przypadku obniżania ceny towaru lub usługi, sprzedawca powinien zawrzeć informację o najniższej cenie tego towaru lub tej usługi, która obowiązywała 30 dni przed wprowadzeniem obniżki. Informacja ta powinna pojawić się tuż obok informacji o obniżonej cenie. Jeżeli dany towar lub dana usługa są oferowane do sprzedaży w okresie krótszym niż 30 dni, obok informacji o obniżonej cenie powinna znaleźć się również informacja o najniższej cenie tego towaru lub tej usługi, która obowiązywała od dnia rozpoczęcia oferty, do dnia wprowadzenia obniżki. W przypadku towarów, które ulegają szybkiemu zepsuciu lub mają krótki termin przydatności, obok informacji o obniżonej cenie, powinna znaleźć się informacja o cenie sprzed pierwszego zastosowania obniżki (art. 4 ust. 1-4 ustawy z 9 maja 2014 roku o informowaniu o cenach towarów i usług⁴⁹).
- 2. Nowe zasady reklamacji.** Zmiana nazewnictwa – zamiast „rękojmi” wprowadzono „odpowiedzialność za niezgodność towaru z umową”.

⁴⁷ Ustawa z 04 listopada 2022 r. o zmianie ustawy o prawach konsumenta, ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. z 2022 r. poz. 2337).

⁴⁸ Aktualne przewodniki po najważniejszych zmianach w prawach konsumenta, a także dane kontaktowe, dotyczące pomocy dla konsumentów są dostępne na stronie internetowej Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK).

⁴⁹ Ustawa z 09 maja 2014 r. o informowaniu o cenach towarów i usług (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 178, ze zm.).

Oprócz zmiany nazewnictwa, obowiązują nowe zasady odpowiedzialności, które są omówione poniżej.

- 3. Podwójna jakość.** W co najmniej jednym państwie członkowskim Unii Europejskiej istnieje zakaz wprowadzania na rynek towaru jako identycznego z towarem, wprowadzonym na rynki w innych państwach członkowskich. Zakaz ten utrzymany jest pomimo tego, że towar ten może w sposób istotny różnić się składem lub właściwościami, chyba że przemawiają za tym uzasadnione i obiektywne czynniki (art. 5 ust. 2 pkt 5 ustawy z 23 sierpnia 2007 roku o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym⁵⁰).
- 4. Recenzje konsumentów o produkcie.** Każdy sprzedawca, który zapewnia dostęp do opinii (recenzji) produktów, musi podać informację, czy i w jaki sposób weryfikuje ich autentyczność. Zakazane jest też zamieszczanie fałszywych lub zniekształconych opinii (art. 6 ust. 4 pkt 7, art. 7 pkt 25 i 26 u.p.n.p.r.).
- 5. Zakaz odsprzedaży konsumentom biletów na imprezy kulturalne lub sportowe, zakupionych przez przedsiębiorcę za pośrednictwem botów.** Chodzi o oprogramowania, pozwalające obchodzić środki techniczne lub przekraczać limity techniczne, nałożone przez pierwotnego sprzedawcę. Ich celem jest zniwelowanie ograniczeń co do liczby biletów, które dana osoba może kupić, lub innych zasad, dotyczących zakupu biletów, (art. 7 pkt 24 u.p.n.p.r.).
- 6. Towary z elementami cyfrowymi, treści i usługi cyfrowe.** W sposób szczególny zostały uregulowane zasady i tryb wykonania praw konsumenta, będącego stroną umowy o dostarczanie treści cyfrowej lub usługi cyfrowej (art. 43j-43q u.p.k.).
- 7. Zwiększona ochrona kupujących na pokazach i wycieczkach, np.:**
 - termin na odstąpienie od umowy, zawartej poza lokalem przedsiębiorstwa podczas nieumówionej wizyty przedsiębiorcy w miejscu zamieszkania lub zwykłego pobytu konsumenta albo

⁵⁰ Ustawa z 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2070, ze zm.), zwana dalej: „u.p.n.p.r.”.

- wycieczki, wynosi 30 dni, a nie 14 dni (art. 27 ust. 2 u.p.k.);
- umowa, dotycząca usług finansowych, nie może być zawarta podczas pokazu lub wycieczki (art. 7ab u.p.k.);
 - zakaz przyjmowania przez przedsiębiorcę płatności, przed upływem terminu na odstąpienie od umowy, w przypadku zawarcia umowy podczas wycieczki albo nieumówionej wizyty przedsiębiorcy w miejscu zamieszkania lub zwykłego pobytu konsumenta, albo pokazu, chyba że pokaz został zorganizowany w miejscu zamieszkania lub zwykłego pobytu konsumenta na jego wyraźne zaproszenie (art. 17a u.p.k.).

Omówione wyżej zmiany w polskim prawie są niezwykle ważne dla konsumentów, zwłaszcza dla osób ze szczególnymi potrzebami. Mają one na celu przeciwdziałanie sytuacjom, w których przedsiębiorca początkowo podwyższa cenę towaru, zaś następnie ją obniża do ceny sprzed podwyżki, przez co w sposób ukryty utrzymuje cenę na niezmiennym poziomie, oferując swoje towary w fikcyjnej „promocyjnej” cenie. Nowe regulacje chronią też konsumentów przed podwójną jakością produktów w różnych krajach. Towar oferowany w całej Unii Europejskiej, co do zasady powinien być takiej samej jakości bez względu na to, w którym państwie jest nabywany. Duży problem stanowią także fałszywe opinie publikowane w sieci. Wskazana zmiana pozwala konsumentom na zapoznanie się z rzeczywistymi opiniami innych konsumentów. Dzięki temu każdy użytkownik sieci może lepiej dobrać produkty do własnych potrzeb, biorąc pod uwagę zarówno ich strony pozytywne, jak i negatywne.

Aby skutecznie chronić swoje prawa konsumenckie, warto odwiedzać stronę internetową oraz media społecznościowe Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, na których omawiane są na bieżąco aktualne zmiany w prawie konsumentów wraz z krótkimi przewodnikami⁵¹. Konsument może też uzyskać pomoc ze strony UOKiK drogą telefoniczną, e-mailową, a także za pośrednictwem rzeczników konsumentów.

⁵¹ <https://uokik.gov.pl/>

Bezpłatna pomoc prawna dla konsumentów jest również udzielana przez doradców Europejskiego Centrum Konsumentckiego. Pomoc ta obejmuje zwłaszcza sprawy transgraniczne, np. gdy niemiecki sprzedawca nie przystał zakupionego przez nas towaru, włoski sprzedawca nie chce przyjąć reklamacji albo gdy standard hiszpańskiego pokoju hotelowego odbiega od oferty, przedstawionej w internecie⁵².

5.2.1. Niezgodność towaru z umową

Osoba, która nabywa towar bądź usługi, które nie odpowiadają pierwotnie deklarowanym przez sprzedawcę cechom, może domagać się od niego podjęcia konkretnych działań, w celu uzyskania produktu pełnowartościowego. Zgodnie z aktualnymi przepisami, reklamacja towaru lub usługi może nastąpić w ramach niezgodności towaru z umową albo gwarancji (jeśli została ona udzielona). W tym zakresie wybór należy do konsumenta. Kupujący może wykonywać uprawnienia z tytułu niezgodności rzeczy sprzedanej z umową, niezależnie od uprawnień, wynikających z gwarancji. Wykonanie uprawnień z gwarancji nie wpływa na odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu niezgodności rzeczy sprzedanej z umową. Jednakże w razie wykonywania przez kupującego uprawnień z gwarancji, bieg terminu do wykonania uprawnień z tytułu niezgodności rzeczy sprzedanej z umową ulega zawieszeniu z dniem zawiadomienia sprzedawcy o wadzie. Termin ten upływa dalej od dnia odmowy przez gwaranta wykonania obowiązków, wynikających z gwarancji albo bezskutecznego upływu czasu na ich wykonanie (art. 579 KC).

Jeżeli towar jest niezgodny z umową, konsument może zażądać jego naprawy lub wymiany (art. 43d ust. 1 u.p.k.). Niezgodność towaru z umową może polegać na tym, że:

- nie ma on określonych właściwości (np. w telefonie przerywane jest połączenie),

⁵² <https://konsument.gov.pl/>

- został wydany w stanie niezupelnym (np. telefon bez ładowarki, która powinna być w zestawie),
- jest własnością osoby trzeciej (np. pochodzi z kradzieży),
- korzystanie z niego jest ograniczone (np. laptop został zabezpieczony jako dowód w postępowaniu karnym).

Jeśli doprowadzenie do zgodności towaru z umową w sposób wybrany przez konsumenta jest niemożliwe albo wymagałoby nadmiernych kosztów dla przedsiębiorcy, może on dokonać wymiany, gdy konsument żąda naprawy. Może też dokonać naprawy, gdy konsument żąda wymiany. Jeśli zaś i naprawa, i wymiana są niemożliwe lub gdyby wymagały nadmiernych kosztów dla przedsiębiorcy, może on odmówić doprowadzenia towaru do zgodności z umową (art. 43d ust. 2 u.p.k.).

W przypadku gdy towar jest niezgodny z umową, konsument może złożyć oświadczenie o obniżeniu ceny albo odstąpieniu od umowy, jeśli:

- 1) przedsiębiorca odmówił doprowadzenia towaru do stanu zgodności z umową;
- 2) przedsiębiorca nie doprowadził towaru do stanu zgodności z umową;
- 3) brak zgodności towaru z umową występuje nadal, mimo że przedsiębiorca próbował doprowadzić towar do stanu zgodności z umową;
- 4) brak zgodności towaru z umową jest na tyle istotny, że uzasadnia obniżenie ceny albo odstąpienie od umowy bez uprzedniego skorzystania z naprawy lub wymiany;
- 5) z oświadczenia przedsiębiorcy lub okoliczności wyraźnie wynika, że nie doprowadzi on towaru do stanu zgodności z umową w rozsądnym czasie lub bez nadmiernych niedogodności dla konsumenta (art. 43e ust. 1 u.p.k.).

Konsument nie może odstąpić od umowy, jeżeli brak zgodności towaru z umową jest nieistotny, przy czym domniemywa się, że brak zgodności towaru z umową jest istotny (art. 43e ust. 4 u.p.k.).

W razie odstąpienia od umowy, konsument niezwłocznie zwraca towar przedsiębiorcy na jego koszt. Przedsiębiorca zwraca konsumentowi należność finansową, nie później niż 14 dni od czasu otrzymania towaru lub dowodu jego odesłania (art. 43e ust. 6 u.p.k.).

Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu niezgodności towaru z umową trwa 2 lata od czasu dostarczenia towaru. Obecnie, w odniesieniu do rzeczy używanych, sprzedawca nie może już skrócić swojej odpowiedzialności do roku. Ponadto termin przedawnienia roszczeń reklamacyjnych został wydłużony do sześciu lat (art. 118 i nast. KC).

5.2.2. Gwarancja

Gwarancja jest dobrowolnym oświadczeniem przedsiębiorcy – gwaranta (producenta, importera, dystrybutora lub sprzedawcy), które określa obowiązki gwaranta i uprawnienia kupującego w przypadku, gdy rzecz sprzedana nie ma właściwości, określonych w tym oświadczeniu. Oświadczenie gwarancyjne może zostać złożone w reklamie. Uprawniony może żądać od gwaranta wydania dokumentu gwarancyjnego, utrwalonego na papierze lub innym trwałym nośniku (art. 577 KC).

Obowiązki gwaranta mogą w szczególności polegać na zwrocie kosztu towaru, wymianie rzeczy bądź jej naprawie oraz na zapewnieniu innych usług.

Termin gwarancji zależy od gwaranta. Jeżeli gwarant nie wskazał innego terminu, wynosi on dwa lata licząc od dnia, kiedy rzecz została kupującemu wydana (art. 577 KC). Jeżeli gwarant dostarczył uprawnionemu rzecz wolną od wad, w miejsce

rzeczy wadliwej albo dokonał istotnych napraw rzeczy, objętej gwarancją, termin gwarancji upływa na nowo od chwili dostarczenia rzeczy wolnej od wad lub zwrócenia rzeczy naprawionej (art. 581 § 1 KC).

Należy pamiętać o tym, że konsument może skorzystać z reklamacji w ramach niezgodności towaru z umową, niezależnie od przyznanej gwarancji. Oznacza to, że jeśli producent odmówi reklamacji w ramach gwarancji, konsument ma prawo złożyć reklamację do sprzedawcy, który odpowiada za produkt na zasadzie niezgodności towaru z umową. Ponadto skorzystanie z uprawnień gwarancji nie ma wpływu na odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu niezgodności towaru z umową.

Reklamację należy wysłać e-mailem lub pocztą tradycyjną i zachować kopię pisma oraz potwierdzenie wysyłki.

Osoby z niepełnosprawnościami powinny, w miarę swoich możliwości, samodzielnie identyfikować zagrożenia, związane z nabywaniem wadliwych towarów bądź usług. Mogą one również uzyskać pomoc u osób, z którymi współpracują na co dzień (np. u asystenta), bądź które sprawują nad nimi nadzór (rodziców, opiekunów, kuratorów). Osoby z niepełnosprawnościami mogą również uzyskać pomoc instytucjonalną u Rzecznika Praw Konsumenta, który zbada sprawę przy uwzględnieniu rodzaju niepełnosprawności danej osoby i wskaże tryb postępowania w sprawie niezgodności towaru z umową bądź skorzystania z gwarancji.

5.2.3. Odstąpienie od umowy i zwrot towaru

Prawo odstąpienia od umowy bez podania przyczyny i zwrot towaru przysługują w przypadku zawarcia umowy, zawartej na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa (np. sklep internetowy, na pokazie). Jeżeli towar został zakupiony w sklepie stacjonarnym, sprzedawca nie ma obowiązku przyjmowania

zwrotu towaru, jeśli zwrot nie następuje w formie reklamacji. Niektóre sklepy przewidują jednak w swoich regulaminach możliwość zwrotu towaru przez kupującego w określonym terminie (np. 14 dni) wraz z dostarczeniem paragonu zakupu, w stanie nienaruszonym i z oryginalnymi metkami.

Konsument może odstąpić od umowy, zawartej na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa bez podania przyczyny, w terminie 14 dni od objęcia rzeczy w posiadanie (art. 28 u.p.k.). Konsument ma obowiązek zwrócić towar przedsiębiorcy lub przekazać go osobie, upoważnionej przez przedsiębiorcę do odbioru niezwłocznie, jednak nie później niż 14 dni od dnia, w którym odstąpił od umowy, chyba że przedsiębiorca zaproponował, że sam odbierze towar. Do zachowania terminu, wystarczy odesłanie towaru przed jego upływem (art. 34 ust. 1 u.p.k.). Konsument ponosi tylko bezpośrednie koszty zwrotu towaru, chyba że przedsiębiorca zgodził się je ponieść lub nie poinformował konsumenta o konieczności poniesienia tych kosztów (art. 34 ust. 2 u.p.k.).

Przedsiębiorca ma obowiązek niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia otrzymania oświadczenia konsumenta o odstąpieniu od umowy, zwrócić konsumentowi wszystkie dokonane przez niego płatności, w tym koszty dostarczenia towaru. Przedsiębiorca dokonuje zwrotu płatności przy użyciu takiego samego sposobu zapłaty, jakiego użył konsument, chyba że konsument wyraźnie zgodził się na inny sposób zwrotu, który nie wiąże się dla niego z żadnymi kosztami. Jeżeli przedsiębiorca nie zaproponował, że sam odbierze towar od konsumenta, może wstrzymać się ze zwrotem płatności, otrzymanych od konsumenta do chwili otrzymania towaru z powrotem lub dostarczenia przez konsumenta dowodu jego odesłania, w zależności od tego, które zdarzenie nastąpi wcześniej (art. 32 u.p.k.).

Wzory pism w sprawach konsumenckich publikowane są na stronach internetowych różnych instytucji. Strony te w znakomitej większości odpowiadają standardom dostępności, dlatego ich przeglądanie przez osoby ze szczególnymi potrzebami jest znacznie ułatwione. W tym zakresie wymienić można jedną z istotniejszych baz, znajdującą się na stronie internetowej Urzędu Ochrony

Konkurencji i Konsumentów (UOKiK)⁵³, gdzie zamieszczono wzory pism, dotyczące m.in. reklamacji towaru, czy wzór oświadczenia o odstąpieniu od umowy. Przydatne wzory reklamacji opublikowane są również na stronie Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska. Obejmują one między innymi reklamację:

- do linii lotniczej - za opóźniony, zagubiony lub uszkodzony bagaż, za opóźniony oraz odwołany lot,
- do przewoźnika kolejowego - za opóźniony i odwołany pociąg,
- do hotelu - za błąd w rezerwacji oraz jakość pokoju (usługi hotelowej),
- do biura podróży - za niezgodność jakości pobytu z ofertą⁵⁴.

5.3. Niedozwolone (abuzywne) klauzule umowne

Umowy zawierane z konsumentami, w tym z osobami z niepełnosprawnościami, nie mogą mieścić w sobie postanowień, które kształtują prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami albo też rażąco naruszają ich interesy. Takie postanowienia nie wiążą konsumenta. Umowa wiąże jednak strony w pozostałym zakresie. Za niedozwolone nie mogą zostać uznane postanowienia, określające główne świadczenia stron, w tym cenę lub wynagrodzenie, jeżeli zostały sformułowane w sposób jednoznaczny (art. 385¹ § 1 i 2 KC).

Przykłady niedozwolonych klauzul umownych zawiera Kodeks cywilny w art. 385³ KC, np.:

⁵³ *Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, Wzory pism (dostęp: 20 marca 2023 r.).

⁵⁴ *Europejskie Centrum Konsumentckie Polska*, Wzory reklamacji (dostęp: 20 marca 2023 r.).

- uzależnienie zawarcia umowy od przyrzeczenia przez konsumenta zawierania w przyszłości dalszych umów podobnego rodzaju,
- uzależnienie spełnienia świadczenia od okoliczności zależnych tylko od woli kontrahenta konsumenta,
- przyznanie kontrahentowi konsumenta uprawnienia do dokonywania wiążącej interpretacji umowy.

Rejestr niedozwolonych postanowień umownych jest dostępny w bazie decyzji UOKiK⁵⁵ oraz w rejestrze klauzul niedozwolonych⁵⁶, który będzie istniał do 2026 roku. Dla przykładu warto wskazać, że Sąd Okręgowy w Warszawie – Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów w wyroku z 18 marca 2014 roku w sprawie o sygn. akt XVII AmC 6101/12 uznał za niedozwoloną klauzulę o następującej treści: „osoby niepełnosprawne mogą uczestniczyć w imprezie tylko ze swoimi opiekunami”⁵⁷. Nie ulega wątpliwości, że tak sformułowana klauzula, rażąco narusza interes osób z niepełnosprawnościami, gdyż w sposób nieuzasadniony odmawia im dostępu do usługi - niezależnie od rodzaju posiadanej niepełnosprawności, pozostawiania pod opieką osoby trzeciej albo indywidualnych zdolności do udziału w imprezie.

Jeżeli zawarta przez konsumenta umowa zawiera niedozwolone postanowienie (np. przewidujące rażąco wygórowaną karę za odstąpienie od umowy), konsument w pierwszej kolejności powinien skontaktować się z przedsiębiorcą, w celu usunięcia kwestionowanego postanowienia umownego. Takie działanie, w przypadku istnienia dobrej woli po stronie przedsiębiorcy, może znacznie usprawnić proces usuwania klauzuli, niedozwolonej z łączącej strony umowy. Jeżeli jednak przedsiębiorca nie przychylił się do stanowiska konsumenta, może on

⁵⁵ *Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, Decyzje Prezesa UOKiK (dostęp: 20 marca 2023 r.).

⁵⁶ *Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, Rejestr klauzul niedozwolonych (dostęp: 20 marca 2023 r.).

⁵⁷ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 18 marca 2014 r., XVII AmC 6101/12, www.rejestr.uokik.gov.pl.

wystąpić do sądu rejonowego lub okręgowego o uznanie danego postanowienia za niewiążące albo też powiadomić Prezesa UOKiK o podejrzeniu stosowania przez przedsiębiorcę niedozwolonego postanowienia.

5.4. Wady oświadczenia woli i wyzysk

Ochrona praw konsumentów z niepełnosprawnościami zawsze musi uwzględniać fakt posiadania przez nich deficytów w sferze fizycznej czy psychicznej.

W stosunku do tych osób zastosowanie będą miały zatem wszelkie te przepisy, które pozwalają na modyfikację zawartych już umów w przypadku bezprawnego wykorzystania faktu niepełnosprawności przez drugą stronę, w celu uzyskania lepszej pozycji kontraktowej. Ochrona prawna konsumentów z niepełnosprawnościami dotyczy zatem przypadków złożenia oświadczeń woli, w warunkach nieprawidłowo przebiegających procesów psychicznych (myślowych)⁵⁸. Szczególne znaczenie z punktu widzenia ochrony praw osób z niepełnosprawnościami mają regulacje Kodeksu cywilnego, dotyczące wad oświadczeń woli w postaci: stanu wyłączającego świadome lub swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, błędu, zniekształcenia oświadczenia woli przez pośtańca, podstęp, a także tzw. wyzysku. Wszystkie wymienione postaci wad oświadczeń woli, występować mogą w szczególności u osób z niepełnosprawnością intelektualną, które ze względu na swoje deficyty poznawcze nie są w stanie rozpoznać skutków swojego zachowania bądź podejmować autonomicznych decyzji, niezależnie od nacisków ze strony osób trzecich.

1. Stan wyłączający świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli - Zgodnie z art. 82 KC, nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym

⁵⁸ P. Machnikowski, *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz*, red. P. Machnikowski, Legalis 2022, komentarz do art. 82 KC, nb. 1.

świadome albo swobodne powzięcie decyzji. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego zaburzenia czynności psychicznych. Brak świadomości to stan braku rozeznania, niemożność zrozumienia zachowań własnych i cudzych, niezdawanie sobie sprawy ze znaczenia i skutków własnego postępowania. Brak świadomości może wynikać z jakichkolwiek powodów (nie ma znaczenia przyczyna tego stanu). Może być to stan zarówno trwały (np. wynikający z niepełnosprawności umysłowej), jak i przejściowy (np. spowodowany środkami odurzającymi). Przyczynami braku świadomości mogą być np.: pourazowe zaburzenia psychiczne, psychozy, stany depresyjne lub maniakalne, demencja, upośledzenie funkcji poznawczych typowe dla choroby Alzheimera, alkoholizm, narkomania, obłożna choroba czy zmiany o charakterze miażdżycowym. Brak świadomości nie musi polegać na pełnym zaniku świadomości⁵⁹. Natomiast brak swobody to stan, w którym osoba mimo świadomości skutków prawnych podejmowanego przez siebie działania, dokonuje czynności prawnej, wbrew swojemu rzeczywistemu zamiarowi z powodu pewnych czynników psychicznych, wpływających na jej proces decyzyjny. Przykładem takiego stanu jest np. tzw. głód narkotykowy lub fizjologiczny przymus zażycia innego rodzaju środków odurzających, zubożenie, spowodowane wyczerpaniem organizmu ciężką chorobą⁶⁰. Niekiedy rozgraniczenie obu stanów jest problematyczne, co jednak nie jest niezbędne z punktu widzenia uznania złożonego oświadczenia za bezwzględnie nieważne na podstawie art. 82 KC.

2. Błąd - Stosownie do treści art. 84 KC, w razie błędu co do treści czynności prawnej, można uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia woli. Jeżeli jednak oświadczenie woli było złożone innej osobie, uchylenie się od jego skutków prawnych dopuszczalne jest tylko wtedy, gdy:

- błąd został wywołany przez tę osobę, chociażby bez jej winy,

⁵⁹ R. Strugała, w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021, komentarz do art. 82 KC, pkt 3.

⁶⁰ Ibidem, komentarz do art. 82 KC, pkt 4.

- gdy wiedziała ona o błędzie, kiedy mogła z łatwością błąd zauważyć.

Ograniczenie to nie dotyczy czynności prawnej nieodpłatnej, np. umowy darowizny (§ 1). Można powoływać się tylko na błąd, uzasadniający przypuszczenie, że gdyby składający oświadczenie woli nie działał pod wpływem błędu i oceniał sprawę rozsądnie, nie złożyłby oświadczenia tej treści (błąd istotny, § 2). Błąd co treści czynności prawnej to błąd, dotyczący uprawnień i obowiązków stron (np. błędne wskazanie ceny towaru), osoby kontrahenta (np. zawarcie umowy o wybudowanie domu z osobą, która nie ma uprawnień budowlanych), ale też przedmiotu świadczenia (np. zakup biżuterii z przeświadczeniem, że jest ona złota, podczas gdy w rzeczywistości jest jedynie pozłacana; zakup kopii obrazu, a nie oryginału).

3. Zniekształcenie oświadczenia woli przez posłańca - Artykuł 85 KC stanowi, że zniekształcenie oświadczenia woli przez osobę, wyznaczoną do jego przesłania ma takie same skutki, jak błąd przy złożeniu oświadczenia. Przez zniekształcenie należy rozumieć przypadkową zmianę treści oświadczenia, np. przekręcenie, dodanie lub pominięcie elementów oświadczenia woli przez posłańca. Nie dotyczy to celowej zmiany (sfalszowania) treści oświadczenia⁶¹. Posłańcem może być np. osoba, wspierająca osobę z niepełnosprawnościami.

4. Podstęp - Zgodnie z art. 86 KC, jeżeli błąd wywołała druga strona podstępnie, uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli złożone pod wpływem błędu może nastąpić także wtedy, gdy błąd nie był istotny, jak również wtedy, gdy nie dotyczył on treści czynności prawnej (§ 1). Dodatkowo, ustawodawca w § 2 wskazuje, że podstęp osoby trzeciej jest jednoznaczny z podstępem strony, jeżeli ta o podstępie wiedziała i nie zawiadomiła o nim drugiej strony albo jeżeli czynność prawna była nieodpłatna. Błąd jest wywołany podstępnie, gdy został spowodowany świadomie i celowo przez inną osobę, która działa z zamiarem, aby fałszywe przekonanie, wzbudzone u innej osoby doprowadziło do tego, by

⁶¹ Ibidem, komentarz do art. 85 KC, pkt 3.

złożyła ona określone oświadczenie woli⁶². Inaczej niż w przypadku nieważności oświadczenia woli, złożonego w stanie wyłączającym świadome lub swobodne powzięcie decyzji, skutkiem złożenia oświadczenia pod wpływem błędu i podstępny jest możliwość uchylenia się od jego skutków (art. 88 KC). Oświadczenie o uchyleniu się od skutków złożonego oświadczenia woli:

- musi być złożone na piśmie;
- musi być skierowane do adresata wcześniejszego oświadczenia woli albo do jego następcy prawnego;
- musi być złożone w ciągu roku od chwili ujawnienia błędu.

5. Wyzysk - Konsumenci z niepełnosprawnościami są również chronieni w przypadku zaistnienia tzw. wyzysku. Jeżeli jedna ze stron, wykorzystując przymusowe położenie, niedołość lub niedoświadczenie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia. W wypadku, gdy jedno i drugie byłoby nadmiernie utrudnione, może ona żądać unieważnienia umowy (art. 388 § 1 KC). Uprawnienia powyższe wygasają z upływem dwóch lat od dnia zawarcia umowy (§ 2). Przymusowe położenie pokrzywdzonego oznacza, że znajduje się on w takiej sytuacji, która go zmusza do zawarcia umowy, bez względu na stosunek wartości świadczeń (zawarcie takiej umowy jest dla tej osoby jedynym wyjściem z sytuacji, w której się znajduje). Przymusowe położenie może wynikać z okoliczności natury osobistej (np. stanu zdrowia, w tym niepełnosprawności, czy nawet zagrożenia życia), rodzinnej oraz majątkowej (trudna sytuacja ekonomiczna). Z kolei niedołość oznacza brak umiejętności sprawnego działania i właściwego prowadzenia swoich spraw życiowych. Przyczyny niedołości mogą wynikać z różnych przyczyn (np. z wieku, niepełnosprawności, stanu zdrowia fizycznego i psychicznego). Niedoświadczenie obejmuje zarówno brak doświadczenia życiowego w ogóle, ale

⁶² Ibidem, komentarz do art. 86 KC, pkt 2.

także brak doświadczenia w dziedzinie życia, do której należy zawierana umowa. Niedoświadczenie oznacza brak umiejętności oceniania wartości świadczeń i formułowania treści umowy, co wynika z tego, że pokrzywdzony wcześniej nie stawał przed tego rodzaju zadaniami⁶³.

6. Osoby z niepełnosprawnościami jako przedsiębiorcy i pracodawcy

Sytuacja aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami z każdym rokiem ulega poprawie. Coraz częściej są one zatrudniane w ramach umów o pracę oraz umów cywilnoprawnych, ale również podejmują decyzję o samozatrudnieniu (rozpoczęciu własnej działalności gospodarczej). Prowadzenie własnej firmy to wyzwanie, które może przynieść wiele satysfakcji, realizację własnych pasji i niezależność. Może jednak również wiązać się z dość dużym ryzykiem. Stąd też każda osoba, która planuje zostać przedsiębiorcą, powinna dokładnie przemyśleć planowane przedsięwzięcie. W tym celu warto na przykład przeanalizować możliwość pozyskania funduszy ze środków publicznych na założenie działalności przez osobę z niepełnosprawnościami (np. dotacja z PFRON na otwarcie działalności, refundacja składek ZUS, ulgi w opłacaniu składek zdrowotnych, ulgi podatkowe). Szczególnie istotna z punktu widzenia zatrudniania pracowników z niepełnosprawnościami jest możliwość uzyskania przez pracodawcę miesięcznego dofinansowania wynagrodzenia takiego pracownika, które może wynieść nawet 3.150 zł⁶⁴.

Procedura założenia działalności gospodarczej przez osoby z niepełnosprawnościami jest taka sama, jak w przypadku osób pełnosprawnych⁶⁵. Osoby z niepełnosprawnościami mogą prowadzić działalność

⁶³ Ibidem, komentarz do art. 388 KC, pkt 4.

⁶⁴ Zob. szerzej na stronie pfron.org.pl

⁶⁵ Zarejestrować firmę można online na biznes.gov.pl. Zob. również Serwis informacyjno-

gospodarczą w takim samym zakresie i w takich samych formach organizacyjno-prawnych, jak inni przedsiębiorcy (np. jednoosobowa działalność gospodarcza, spółka cywilna, spółka osobowa i kapitałowa). Szczególnie istotne z punktu widzenia osób z niepełnosprawnościami są przedsiębiorstwa społeczne (działające w różnych formach: spółdzielnie socjalne, stowarzyszenia, fundacje, spółki non-profit), które służą rozwojowi lokalnemu i mają na celu reintegrację społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub realizację usług społecznych⁶⁶.

Z prowadzeniem działalności gospodarczej wiąże się wykonywanie na bieżąco często skomplikowanych czynności faktycznych i prawnych, w celu osiągnięcia zysku. Powstaje zatem pytanie, czy istnieją jakiegokolwiek zakazy dla osób z niepełnosprawnościami do prowadzenia takiej działalności.

Żaden przepis prawa nie wprowadza wymogu, aby osoba, która chce zostać przedsiębiorcą, posiadała pełną zdolność do czynności prawnych⁶⁷. Skoro taki zakaz nie istnieje, to przedsiębiorcą może zostać zarówno osoba o pełnej, jak i o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, a także osoba nieposiadająca zdolności do czynności prawnych. Należy jednak mieć na uwadze to, że w praktyce utrudnione może być prowadzenie działalności gospodarczej przez osobę, niemającą pełnej zdolności do czynności prawnych. Ponadto, w odniesieniu do niektórych profesji, ustawodawca wprowadza wymóg posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych. Jest tak na przykład w przypadku zawodu lekarza⁶⁸, pielęgniarki⁶⁹, tłumacza

usługowy dla przedsiębiorcy, Co musisz wiedzieć zanim zarejestrujesz firmę (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

⁶⁶ Regulacje dotyczące zasad działania przedsiębiorstw społecznych zawiera ustawa z 06 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1812).

⁶⁷ R. Uliasz, w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. M. Załucki, Legalis 2023, komentarz do art. 43¹ KC, nb. 3.

⁶⁸ Artykuł 5 ust. 1 pkt 3 ustawy z 05 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1731, ze zm.), dalej jako: u.z.l.l.d.

⁶⁹ Artykuł 28 pkt 2 ustawy z 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (tekst jedn.

przysięgłego⁷⁰, adwokata⁷¹ i radcy prawnego⁷².

Osoba fizyczna, która ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych bądź nie posiada zdolności do czynności prawnych, może prowadzić działalność gospodarczą za pośrednictwem swojego przedstawiciela ustawowego (rodzica, opiekuna, kuratora). W przypadku niektórych czynności, będzie wymagane zezwolenie sądu opiekuńczego⁷³. Niekiedy do prawidłowego prowadzenia przedsiębiorstwa, wydawane przez sąd zezwolenie ma charakter ogólny (dotyczy pewnej kategorii czynności oraz określa warunki ich dokonywania)⁷⁴.

Informacja o utracie albo ograniczeniu zdolności do czynności prawnych oraz o ustanowieniu opieki albo kurateli podlega wpisowi do CEiDG. Wpis taki nie wpływa jednak na możliwość kontynuowania prowadzenia działalności gospodarczej, jak również nie wpływa na możliwość rozpoczęcia jej prowadzenia.

Osoby z niepełnosprawnościami mogą również skorzystać z możliwości prowadzenia drobnej działalności zarobkowej w formie działalności nierejestrowanej (nieewidencjonowanej)⁷⁵. Działalność taka, ze względu na niski poziom przychodów, nie jest uznawana za działalność gospodarczą, co oznacza, że nie podlega wpisowi do CEiDG.

Działalność nierejestrowaną można prowadzić, jeśli:

Dz.U. z 2022 r. poz. 2702).

⁷⁰ Artykuł 2 ust. 1 pkt 3 ustawy z 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1326).

⁷¹ Artykuł 65 pkt 2 ustawy z 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1184, ze zm.).

⁷² Artykuł 24 ust. 1 pkt 4 ustawy z 06 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1166).

⁷³ Zob. uwagi dotyczące zezwolenia sądu opiekuńczego na dokonanie czynności prawnej przez przedstawiciela ustawowego zawarte w pkt 2.3.

⁷⁴ J. Gajda, op. cit., komentarz do art. 101 KRO, pkt 2.

⁷⁵ Zob. *Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy*, Działalność nierejestrowana oraz inne sytuacje, w których nie trzeba rejestrować firmy (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

- przychody nie przekroczą 50 % kwoty minimalnego wynagrodzenia, obowiązującego w danym roku⁷⁶. W 2023 roku od 1 stycznia do 30 czerwca, nie mogą przekroczyć 1.745 zł miesięcznie (50% z 3.490 zł), a od 1 lipca do 31 grudnia kwoty 1.800 zł (50% z 3.600 zł);
- w okresie ostatnich 60 miesięcy (5 lat) osoba fizyczna nie wykonywała działalności gospodarczej.

Nie każda działalność może być prowadzona w formie działalności nierejestrowanej. Dotyczy to między innymi działalności, do prowadzenia której potrzebne jest zezwolenie, koncesja albo wpis do rejestru działalności regulowanej (np. ochrona osób lub mienia, sprzedaż alkoholu, organizacja imprez turystycznych, usługi detektywistyczne, zbieranie odpadów).

Osoba fizyczna, prowadząca działalność nierejestrowaną, jest przedsiębiorcą w rozumieniu prawa cywilnego. Oznacza to, że spoczywają na niej obowiązki, związane z ochroną konsumencką.

Status pracodawcy, prowadzącego zakład pracy chronionej, można uzyskać po spełnieniu przesłanek, określonych w art. 28 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁷⁷. Państwowa Inspekcja Pracy obowiązkowo przeprowadza kontrolę czy obiekty i pomieszczenia pracodawcy są dostosowane do szczególnych potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami (art. 4 ust. 6). Prowadzący zakład pracy chronionej tworzy zakładowy fundusz rehabilitacji osób niepełnosprawnych, którego środki są przeznaczane na finansowanie rehabilitacji zawodowej, społecznej i leczniczej (art. 33 u.r.z.s.).

⁷⁶ Artykuł 5 ust. 1 ustawy z 06 marca 2018 r. - Prawo przedsiębiorców (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 162, ze zm.). Zob. szerzej A. Piszcz, w: *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, red. G. Kozieł, Legalis 2019, komentarz do art. 5, nb. 2.

⁷⁷ Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 573, ze zm.), zwana dalej: „u.r.z.s.”.

7. Osoby z niepełnosprawnościami jako pracownicy

W codziennych stosunkach gospodarczych, osoby z niepełnosprawnościami częściej pełnią funkcję pracowników, aniżeli przedsiębiorców i pracodawców. Dlatego też uzasadnione jest w tym miejscu odniesienie się do tematu, związanego z osobami z niepełnosprawnościami jako pracownikami. W niniejszym podrozdziale poruszane są jedynie najistotniejsze zagadnienia z tym związane. Zostały one szczegółowo opracowane w rozdziale drugim.

Wszyscy pracownicy powinni być równo traktowani przez pracodawcę w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania, a także podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Równe traktowanie pracowników z niepełnosprawnościami w zatrudnieniu oznacza niedyskryminowanie ich w jakikolwiek sposób (bezpośrednio lub pośrednio). Jeśli pracodawca naruszył zasadę równego traktowania wobec pracownika z niepełnosprawnościami, ten drugi ma prawo do odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę (art. 183d Kodeksu pracy⁷⁸).

Przed zawarciem umowy o pracę, pracodawca ma obowiązek skierować przyszłego pracownika (zarówno pełnosprawnego, jak i niepełnosprawnego) na badania lekarskie do lekarza medycyny pracy. Ma on orzec brak zdrowotnych przeciwwskazań do pracy na określonym stanowisku pracy. Skierowanie powinno zawierać informacje, dotyczące stanowiska pracy, rodzaju pracy, a także o występowaniu czynników szkodliwych lub warunków uciążliwych.

Czas pracy osób z niepełnosprawnościami nie może przekraczać 8 godzin na dobę i 40 godzin tygodniowo. Natomiast w przypadku pracowników ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności, wobec których lekarz wydał zaświadczenie o celowości stosowania skróconej normy czasu pracy, czas pracy nie może przekraczać 7 godzin na dobę i 35 godzin tygodniowo

⁷⁸ Ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1510, ze zm.), zwana dalej: „KP”.

(art. 15 ust. 1 i 2 u.r.z.s.). Okolicznością istotną dla sytuacji ekonomicznej osób z niepełnosprawnościami jest to, że skrócona norma czasu pracy nie powoduje obniżenia wysokości wynagrodzenia.

Ochrona pracowników z niepełnosprawnościami rozszerzona jest również na zakaz pracy w porze nocnej oraz w godzinach nadliczbowych (art. 15 ust. 3 u.r.z.s.). Powyższych ograniczeń nie stosuje się do osób, zatrudnionych przy pilnowaniu oraz gdy na wniosek osoby zatrudnionej, lekarz przeprowadzający badania profilaktyczne pracowników (lub lekarz sprawujący opiekę nad tą osobą) wyrazi na to zgodę (art. 16 ust. 1 u.r.z.s.). Pracownikom z niepełnosprawnościami, oprócz przerwy w pracy trwającej co najmniej 15 minut (przysługującej każdemu pracownikowi, którego dobowy wymiar czasu pracy wynosi co najmniej 6 godzin na podstawie art. 134 KP) przysługuje dodatkowa przerwa 15 minut na gimnastykę usprawniającą lub wypoczynek (art. 17 u.r.z.s.). Obie przerwy wliczane są do czasu pracy.

Warto również wskazać, że pracownikom ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności przysługuje dodatkowy urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni roboczych w roku kalendarzowym. Prawo do pierwszego urlopu dodatkowego nabywają oni po przepracowaniu jednego roku, po dniu orzeczenia ich niepełnosprawności. Urlop ten nie przysługuje osobom uprawnionym do urlopu wypoczynkowego w wymiarze przekraczającym 26 dni roboczych lub do urlopu dodatkowego, na podstawie odrębnych przepisów. Prawo do dodatkowego urlopu wypoczynkowego przysługuje pracownikom nawet wtedy, gdy nie wystąpią do pracodawcy o jego przyznanie⁷⁹.

Pracownicy o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności mają prawo do zwolnienia od pracy z zachowaniem prawa do wynagrodzenia:

- w wymiarze do 21 dni roboczych w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym, nie częściej niż raz w roku;

⁷⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z 29 czerwca 2005 r., II PK 339/04, Legalis.

- w celu wykonania badań specjalistycznych, zabiegów leczniczych lub usprawniających, a także w celu uzyskania zaopatrzenia ortopedycznego lub jego naprawy, jeżeli czynności te nie mogą być wykonane poza godzinami pracy.

Wynagrodzenie za czas zwolnień od pracy oblicza się jak ekwiwalent pieniężny za urlop wypoczynkowy. Łączny wymiar dodatkowego urlopu osób z niepełnosprawnościami i zwolnienia od pracy nie może przekroczyć 21 dni roboczych w roku kalendarzowym (art. 20 u.r.z.s.).

Pracodawca ma obowiązek przystosowania stanowisk pracy pracowników z niepełnosprawnościami, a więc oprzyrządowania i dostosowania odpowiednio do potrzeb, wynikających z rodzaju i stopnia ich niepełnosprawności⁸⁰. Przy czym nie każdy pracownik z niepełnosprawnościami wymaga przystosowania stanowiska pracy⁸¹.

⁸⁰ Zob. § 48 Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy z 26 września 1997 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. nr 169, poz. 1650), a także art. 2 pkt 8 u.r.z.s.

⁸¹ Zob. publikacje Państwowej Inspekcji Pracy z zakresu zatrudniania osób z niepełnosprawnościami, dostępnymi na stronie pip.gov.pl

Na rysunku wewnątrz sklepu, w tle znajdują się półki z butelkami, z przodu lada sklepowa z wagą elektroniczną. Za ladą stoi mężczyzna w zielonej koszuli z krótkim rękawem, zamiast lewej ręki ma protezę.

8. Osoby z niepełnosprawnościami jako mocodawcy i pełnomocnicy

Kolejnym ważnym zagadnieniem, dotyczącym sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnościami w prawie cywilnym jest to, czy mogą one udzielić pełnomocnictwa i czy same mogą stać się pełnomocnikami innych osób.

Jeśli osoba z niepełnosprawnościami ma pełną zdolność do czynności prawnych, może na równi z innymi udzielać pełnomocnictwa. W dokonywaniu czynności prawnych, osobę z niepełnosprawnościami może zatem zastępować pełnomocnik (działający w jej imieniu i na jej rzecz) w zakresie tych czynności, co do których zostanie on upoważniony. Osoba z niepełnosprawnościami cały czas ma przy tym możliwość swobodnego działania we wszystkich sprawach (poprzez udzielenie

pełnomocnictwa nie dochodzi do ograniczenia czy pozbawienia zdolności do czynności prawnych). Może również w każdym czasie odwołać pełnomocnictwo, jeśli stwierdzi np. że udział pełnomocnika nie jest już potrzebny lub gdy utraciła do niego zaufanie.

Jeśli osoby z niepełnosprawnościami nie mają pełnej zdolności do czynności prawnej, mogą udzielić pełnomocnictwa tylko co do czynności, których same mogłyby dokonać w imieniu własnym⁸².

Osoba z niepełnosprawnością może być pełnomocnikiem innej osoby, jeśli ma co najmniej ograniczoną zdolność do czynności prawnych (art. 100 KC). Nie może być nim osoba, która nie ma zdolności do czynności prawnej (osoba małoletnia do 13 roku życia oraz osoba ubezwłasnowolniona całkowicie). Natomiast osoba fizyczna o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może dokonywać w imieniu mocodawcy wszelkich czynności, w tym również tych, których nie mogłaby dokonać we własnym imieniu⁸³. Osoba, która nie chce być pełnomocnikiem, może zrzec się udzielonego jej pełnomocnictwa poprzez złożenie oświadczenia mocodawcy w jakiegokolwiek formie⁸⁴. Udzielone pełnomocnictwo wygasa wraz ze śmiercią mocodawcy lub pełnomocnika, chyba że w treści pełnomocnictwa postanowiono inaczej (art. 101 § 2 KC).

Szczególnym rodzajem pełnomocnictwa jest **prokura**. Udziela się jej przez przedsiębiorcę, podlegającego obowiązkowi wpisu do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej (CEiDG) albo do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego (KRS). Prokura obejmuje umocowanie do czynności sądowych i pozasądowych, jakie są związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa (art. 1091 § 1 KC). Prokurentem może być wyłącznie osoba fizyczna, mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Zatem osoba

⁸² Zob. uwagi zawarte w pkt 2.2. podręcznika.

⁸³ A. *Herbet*, w: *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC*. Tom I. Komentarz, red. P. Machnikowski, Legalis 2022, komentarz do art. 100 KC, nb. 8.

⁸⁴ R. *Strugała*, op. cit., komentarz do art. 101 KC, pkt 4.

nieposiadająca zdolności do czynności prawnych albo posiadająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych nie może być prokurentem (art. 1092 § 2 KC).

9. Osoby z niepełnosprawnościami jako małżonkowie i rodzice

Według obecnie obowiązujących regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, osoby z niektórymi rodzajami niepełnosprawności, zwłaszcza z niepełnosprawnością intelektualną, nie mogą zawrzeć małżeństwa. Związek ten nie może bowiem zostać zawarty, jeśli:

- osoba jest ubezwłasnowolniona całkowicie (art. 11 § 1 KRO);
- osoba jest dotknięta chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym, chyba że sąd zezwoli na zawarcie małżeństwa, gdy stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie (art. 12 § 1 KRO).

Jeżeli osoba ubezwłasnowolniona całkowicie albo dotknięta chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym zawrze związek małżeński, małżeństwo to można unieważnić (żądać może tego każdy z małżonków). Jedynie w sytuacji choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego istnieje możliwość wystąpienia do sądu z wnioskiem o wydanie zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego. Jeżeli sąd wyda takie zezwolenie, małżeństwa nie będzie można unieważnić z powodu tego, że małżonek w chwili zawarcia małżeństwa był dotknięty chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym.

Powyższe zakazy (tzw. przeszkody małżeńskie) obowiązują niezależnie od stopnia niepełnosprawności, co oznacza, że obejmują również osoby, które są zdolne do świadomego podjęcia i wyrażenia woli zawarcia małżeństwa, pomimo choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego. Stąd też niejednokrotnie

wskazuje się, że regulacje te są niezgodne z postanowieniami Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, stanowiąc arbitralne i nieproporcjonalne ograniczenie praw człowieka i prowadząc do bezpośredniej dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami⁸⁵. Ponadto równouprawnienie osób z niepełnosprawnościami nie powinno oznaczać konieczności podejmowania specjalnych zabiegów formalnych, lecz powinno być zasadą, od której wyjątki mogą uzasadniać powody o charakterze niedyskryminującym⁸⁶.

Dziecko, od chwili urodzenia do uzyskania pełnoletności, znajduje się pod władzą rodzicielską. Osobom z niepełnosprawnościami przysługuje władza rodzicielska nad ich dziećmi pod warunkiem, że mają pełną zdolność do czynności prawnych. Oznacza to, że osobie ubezwłasnowolnionej (częściowo albo całkowicie) nie przysługuje władza rodzicielska. W takiej sytuacji władza rodzicielska przysługuje drugiemu rodzicowi. Jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska, wówczas sąd ustanawia opiekę nad dzieckiem (np. opiekunem może stać się babcia lub dziadek dziecka). Rodzice, którzy nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych, uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad dzieckiem i biorą udział w jego wychowaniu, chyba że sąd opiekuńczy, ze względu na dobro dziecka, postanowi inaczej (art. 96 § 2 KRO).

Władza rodzicielska powinna być tak wykonywana, jak wymaga tego dobro dziecka i interes społeczny (art. 95 § 3 KRO). Dlatego też sąd może pozbawić rodzica władzy rodzicielskiej albo władzę tę ograniczyć lub zawiesić w sytuacji, gdy wymaga tego dobro dziecka. W takim przypadku przyczyną ingerencji w sprawowanie władzy rodzicielskiej nie jest niepełnosprawność rodzica, a konieczność ochrony interesu dziecka. Nie oznacza to, że niepełnosprawność nie odgrywa żadnej roli w tym zakresie. Fakt ten powinien zostać uwzględniony w ramach badania okoliczności sprawy jako jedna z cech osobistych rodzica, wpływających na ocenę zdolności sprawowania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka.

⁸⁵ Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, op. cit., s. 14.

⁸⁶ A. Sylwestrzak, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych a unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, *Acta Iuris Stetinensis* 2014, nr 5, s. 611 i n.

Niezależne od władzy rodzicielskiej jest utrzymywanie kontaktów z dzieckiem. Stąd też rodzic, który nie ma pełnej władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, ma prawo do kontaktu z nim (np. do odwiedzin, rozmów), chyba że ze względu na dobro dziecka, sąd opiekuńczy ograniczy utrzymywanie kontaktów albo ich zakáže. Ograniczenie kontaktów z dzieckiem może polegać np. na wyznaczeniu spotkań z dzieckiem tylko w obecności drugiego z rodziców lub na zakazie porozumiewania się z nim na odległość (np. telefonicznie).

10. Osoby z niepełnosprawnościami a dziedziczenie

W sferze prawa spadkowego, osoby z niepełnosprawnościami mogą wystąpić zarówno w roli spadkodawców, jak i spadkobierców. W art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji⁸⁷, ustawodawca wyraźnie wskazał na istnienie konstytucyjnego prawa do dziedziczenia. Ma ono dwa aspekty:

- jako uprawnienie po stronie spadkodawcy do dysponowania majątkiem na wypadek śmierci;
- jako możliwość po stronie spadkobiercy nabycia praw i obowiązków, w wyniku dziedziczenia po innej osobie fizycznej.

Osoba z niepełnosprawnościami, nieposiadająca pełnej zdolności do czynności prawnych, nie może sporządzić testamentu. Oznacza to, że jej spadkobiercami będą osoby, wskazane w odpowiedniej kolejności w Kodeksie cywilnym z art. 931-940 KC (dziedziczenie ustawowe). Osoba nieposiadająca pełnej zdolności do czynności prawnych nie może również odwołać testamentu, który sporządziła w czasie, gdy miała pełną zdolność do czynności prawnych. Ponadto testamentu nie można sporządzić ani odwołać przez przedstawiciela - zarówno ustawowego jak i pełnomocnika (art. 944 § 2 KC).

⁸⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 02 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

Bez względu na posiadaną zdolność do czynności prawnych, każda osoba, w tym osoba z niepełnosprawnościami, może być spadkobiercą (zarówno dziedziczącym na podstawie testamentu, jak i ustawy). Zdolność do dziedziczenia wynika bowiem ze zdolności prawnej, która przysługuje każdemu człowiekowi od chwili urodzenia aż do śmierci. Spadkobiercą może być jedynie osoba żyjąca w chwili śmierci spadkodawcy. Analogicznie ocenia się zdolność do bycia zapisobiercą (zwykłym lub windykacyjnym), który nabywa określone prawo (np. własność samochodu) na podstawie rozrządzenia testamentowego (art. 972 KC).

Osobie z niepełnosprawnością przysługuje prawo do zachowku, jeśli jest ona zstępnym (tj. dzieckiem, wnukiem, prawnukiem), małżonkiem albo rodzicem spadkodawcy i zostanie powołana do spadku na podstawie dziedziczenia ustawowego. Zachowek to określona kwota, która:

- wynosi połowę udziału spadkowego, który by przypadł danej osobie przy dziedziczeniu ustawowym (art. 991 KC),
- wynosi 2/3 udziału spadkowego, który by przypadł danej osobie przy dziedziczeniu ustawowym (art. 991 KC), jeśli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo jeżeli zstępnym uprawnionym jest małoletni (np. dziecko, wnuk zmarłego).

Zachowek należy się, gdy osoba uprawniona nie otrzymała od spadkodawcy darowizny, powołania do spadku lub zapisu (zwykłego lub windykacyjnego) w powyższej wysokości. Jeśli otrzymała część zachowku (np. w postaci zapisu samochodu), to ma ona roszczenie o uzupełnienie należnego zachowku⁸⁸.

⁸⁸ Zob. katalogi usług, świadczonych przez sądy powszechne, opracowane w ramach projektu pn. „Wdrożenie standardów i procedur obsługi interesanta w sądownictwie powszechnym (WSOI)”, realizowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości, w tym Informację o zachowku (38/K/UU/SR), zawierającą wzór pozwu o zachowek (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

11. Osoby z niepełnosprawnościami a zgoda na udzielenie świadczenia zdrowotnego

Pacjenci z niepełnosprawnościami mają prawo do wyrażenia zgody na przeprowadzenie badania lub udzielenie innych świadczeń zdrowotnych. Jeśli osoba z niepełnosprawnościami ma mniej niż 16 lat, jest całkowicie ubezwłasnowolniona lub niezdolna do świadomego wyrażenia zgody, może to za nią zrobić przedstawiciel ustawowy. W przypadku braku przedstawiciela ustawowego prawo to, w odniesieniu do badania, przysługuje opiekunowi faktycznemu (art. 17 ust. 1 i 2 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta⁸⁹). Opiekunem faktycznym jest osoba, sprawująca bez obowiązku ustawowego stałą opiekę nad pacjentem, który ze względu na wiek, stan zdrowia albo stan psychiczny opieki takiej wymaga (art. 3 ust. 1 pkt 1 u.p.p.). W przypadku wyrażenia zgody przez przedstawiciela ustawowego albo opiekuna faktycznego, pacjent małoletni, który ukończył 16 lat, osoba ubezwłasnowolniona albo pacjent chory psychicznie lub upośledzony umysłowo, lecz dysponujący dostatecznym rozeznaniem, ma prawo do wyrażenia sprzeciwu, co do udzielenia świadczenia zdrowotnego. W takim przypadku wymagane jest zezwolenie sądu opiekuńczego na przeprowadzenie badania lub udzielenie innego świadczenia zdrowotnego (art. 17 ust. 3 u.p.p.).

Zgoda oraz sprzeciw mogą być wyrażone ustnie albo przez takie zachowanie się, które w sposób niebudzący wątpliwości, wskazuje na wolę poddania się czynnościom, proponowanym przez osobę, wykonującą zawód medyczny albo na brak takiej woli (art. 17 ust. 4 u.p.p.). Natomiast w przypadku zabiegu operacyjnego albo zastosowania metody leczenia lub diagnostyki, stanowiących podwyższone ryzyko dla pacjenta, zgodę wyraża się w formie pisemnej (art. 18 ust. 1 u.p.p.).

Przed wyrażaniem takiej zgody, pacjent ma prawo do uzyskania od osoby,

⁸⁹ Ustawa z 06 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1876, ze zm.), zwana dalej: „u.p.p.”.

wykonującej zawód medyczny przystępnej informacji na temat:

- swojego stanu zdrowia;
- możliwych metod diagnostycznych i leczniczych;
- dających się przewidzieć następstw zastosowania tych metod albo ich zaniechania;
- wyników leczenia;
- rokowania w zakresie udzielanych przez tę osobę świadczeń zdrowotnych oraz zgodnie z posiadanymi przez nią uprawnieniami (art. 18 ust. 2 w zw. z art. 9 ust. 2 u.p.p.).

Badanie lub udzielenie pacjentowi innego świadczenia zdrowotnego bez stosownej zgody dopuszczalne jest, gdy wymaga on niezwłocznej pomocy lekarskiej, a ze względu na swój stan zdrowia lub wiek nie może jej wyrazić i nie ma możliwości porozumienia się ze swoim przedstawicielem ustawowym lub opiekunem faktycznym (art. 33 ust. 1 u.z.l.l.d.). Lekarz może wykonać zabieg operacyjny albo zastosować metodę leczenia, stwarzającą podwyższone ryzyko dla pacjenta, po uzyskaniu jego pisemnej zgody (art. 34 ust. 1 u.z.l.l.d.). Lekarz może wykonać zabieg lub zastosować tę metodę wobec pacjenta małoletniego, ubezwłasnowolnionego bądź niezdolnego do świadomego wyrażenia pisemnej zgody, po uzyskaniu zgody jego przedstawiciela ustawowego. Jeśli pacjent nie ma przedstawiciela lub gdy porozumienie się z nim jest niemożliwe, zabieg można wykonać po uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego (art. 34 ust. 3 u.z.l.l.d.). Jeżeli przedstawiciel ustawowy pacjenta małoletniego, ubezwłasnowolnionego bądź niezdolnego do świadomego wyrażenia zgody nie zgadza się na podjęcie przez lekarza próby uratowania życia pacjenta lub zapobieżenia skutkom ciężkiego uszkodzenia ciała bądź ciężkiego rozstroju zdrowia, lekarz może wykonać takie czynności po uzyskaniu zgody sądu opiekuńczego (art. 34 ust. 6 u.z.l.l.d.).

Lekarz może wykonać operację, zastosować ryzykowne dla pacjenta leczenie

lub diagnostykę bez zgody jego przedstawiciela ustawowego bądź sądu opiekuńczego, gdy zwłoka w uzyskaniu tejże zgody groziłaby pacjentowi niebezpieczeństwem utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia. W takim przypadku lekarz ma obowiązek, o ile jest to możliwe, zasięgnąć opinii drugiego lekarza tej samej specjalności. O wykonywanych czynnościach lekarz niezwłocznie zawiadamia przedstawiciela ustawowego, opiekuna faktycznego lub sąd opiekuńczy (art. 34 ust. 7 u.z.l.l.d.).

Ratownik medyczny, w ramach realizacji zadań zawodowych oraz pielęgniarka systemu, wykonująca medyczne czynności ratunkowe, mogą udzielić świadczeń zdrowotnych bez zgody pacjenta, jeżeli wymaga on niezwłocznej pomocy, a ze względu na stan zdrowia lub wiek nie może wyrazić zgody i nie ma możliwości porozumienia się ze swoim przedstawicielem ustawowym lub opiekunem faktycznym (art. 11 ust. 10a ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym⁹⁰).

Diagnosta laboratoryjny może wykonywać czynności medycyny laboratoryjnej, po uzyskaniu zgody na ich wykonanie. Jest to możliwe tylko wtedy, gdy konieczne jest ich niezwłoczne wykonanie, a ze względu na stan zdrowia lub wiek, pacjent nie może wyrazić zgody i nie ma możliwości porozumienia się ze swoim przedstawicielem ustawowym lub opiekunem faktycznym. Decyzję o wykonywaniu czynności medycyny laboratoryjnej diagnosta laboratoryjny podejmuje na pisemne zlecenie lekarza pacjenta, które odnotowane jest w dokumentacji medycznej tego pacjenta. (art. 23 ust. 1-3 ustawy o medycynie laboratoryjnej⁹¹).

W kontekście przedstawionych regulacji prawnych, dotyczących zgody na udzielenie świadczeń zdrowotnych, szczególnie istotna jest komunikacja między personelem medycznym a pacjentem z niepełnosprawnością. Powinien on rozumieć przekazywane informacje, w oparciu o które może wyrazić świadomą

⁹⁰ Ustawa z 08 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1720, ze zm.).

⁹¹ Ustawa z 15 września 2022 r. o medycynie laboratoryjnej (Dz.U. z 2022 r. poz. 2280).

zgodę na udzielenie świadczenia zdrowotnego. Dla wyrażenia jej równie ważne jest wsparcie rodziców i opiekunów osób z niepełnosprawnościami. Nie może ono jednak w żadnym stopniu ograniczać praw tych osób. Należy bowiem pamiętać, że współdecydowanie o sposobie leczenia jest prawem każdego pacjenta, również i tego, który przejawia trudności w samodzielnym podejmowaniu decyzji. Stąd też wsparcie personelu medycznego oraz opiekunów powinno stwarzać szansę osobom z niepełnosprawnościami do zastanowienia się nad tym, czego by chciały.

Rozdział II

Sytuacja prawna osób z niepełnosprawnościami w innych gałęziach prawa

1. Uwagi wprowadzające

Część druga niniejszego podręcznika stanowi analizę sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnościami w różnych gałęziach prawa. Szczegółowo opisana w części pierwszej sytuacja prawna osób z niepełnosprawnościami w świetle uregulowań cywilnoprawnych zostanie w tym miejscu poszerzona o analizy, dotyczące praw i obowiązków tych osób z perspektywy prawa i postępowania karnego, prawa wyborczego oraz prawa pracy.

Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni publicznej wiąże się z napotykaniami przez nie wielu barier o różnej naturze. Utrudnienia te wynikają nie tylko z niedostępności architektonicznej i problemów technicznych, ale także z nieumiejętności komunikacji z tymi osobami. Wszystko to sprawia, że codzienna aktywność osób z niepełnosprawnościami ulega znacznemu ograniczeniu. Ostatecznie prowadzi to do wielu negatywnych konsekwencji, a najdalej idącą z nich jest wykluczenie społeczne.

Ze względu na ramy niniejszego opracowania, postarano się omówić szczegółowo określone uregulowania prawne, dotyczące osób z niepełnosprawnościami

w polskim systemie prawnym, w głównych dziedzinach życia publicznego. Niniejsza część podręcznika stanowić będzie zatem kompendium wiedzy na temat uprawnień, przysługujących osobom z niepełnosprawnościami w ramach materialnych i procesowych aspektów prawa karnego, prawa wyborczego oraz prawa pracy.

2. Osoby z niepełnosprawnościami w prawie karnym

Zgodnie z art. 1 §1 Kodeksu Karnego⁹² (dalej oznaczonego jako KK), odpowiedzialności karnej podlega ten, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę, obowiązującą w czasie jego popełnienia. Czyn taki musi być dodatkowo społecznie szkodliwy (art. 1 §2 KK) oraz zawiniony (art. 1 §3 KK). Ponadto na podstawie art. 10 KK, odpowiedzialność ponosi osoba, która ukończyła 17 rok życia (a w określonych w art. 10 § 2 przypadkach, niekiedy też 15 rok życia). Osoba, która popełnia czyn zabroniony, musi zdawać sobie sprawę z konsekwencji swoich działań a także może nimi kierować⁹³.

Nie ulega wątpliwości, że osoby z niepełnosprawnościami mogą popełniać zbrodnie i występki na takich samych zasadach, jak osoby w pełni sprawne. Jednakże pewne rodzaje niepełnosprawności (w szczególności niepełnosprawności intelektualne) mogą zwiększyć prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego albo wpłynąć na zakres odpowiedzialności karnej lub wymiaru kary⁹⁴. Obniżona sprawność intelektualna może bowiem prowadzić do braku wystarczającego rozeznania co do oceny, czy określony czyn będzie naruszał normy prawne, czy też nie. Wyraźnie zaznaczyć należy, że w świetle

⁹² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Karny (tekst jedn. Dz. U. 2022 poz. 1138 ze zm.).

⁹³ M. Szeroczyńska, Osoba z niepełnosprawnością intelektualną sprawcą czynu zabronionego, Szkoła Specjalna 2014, nr 4, s. 289.

⁹⁴ P. Braun, Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania 2013, t. II, s. 130.

regulacji prawnokarnych, niepełnosprawność nie stanowi okoliczności, wyłączonej odpowiedzialności karną. Wyeksponować należy, że odpowiedzialność karną można przypisać osobie, której czyn:

1. polega na działaniu bądź zaniechaniu;
2. jest zabroniony przez ustawę w momencie jego popełnienia;
3. jest zagrożony karą;
4. jest społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy;
5. jest zawiniony.

Spełnienie łącznie wszystkich powyższych przesłanek sprawi, że czyn zabroniony będzie można uznać za przestępstwo. Warto podkreślić, że przestępstwa nie popełni osoba, której w momencie popełnienia czynu nie można przypisać winy. Sama wina warunkowana jest dojrzałością (art. 10 KK) i poczytalnością (art. 31 KK) danego sprawcy, ale także możliwością rozpoznania czynu zabronionego (art. 30 KK) oraz brakiem wystąpienia okoliczności, wyłączonej winę (art. 29 KK)⁹⁵.

Do okoliczności wyłączonej winę należą: niepoczytalność, błąd co do faktu, nieświadomość bezprawności czynu, a także rozkaz przełożonego. Kluczowa, z perspektywy osób z niepełnosprawnością intelektualną, jest zatem analiza przesłanki wyłączonej winę, jaką jest niepoczytalność.

Niepoczytalność została zdefiniowana w samym KK. Sprawca czynu jest niepoczytalny, gdy nie miał możliwości rozpoznać znaczenia tego czynu lub pokierować swoim postępowaniem ze względu na chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe lub inne zakłócenie czynności psychicznych. Sprawca niepoczytalny nie rozpoznaje sytuacji, w której się znalazł, nie rozumie jej kontekstu jak i nie jest w stanie kontrolować swoich procesów psychicznych,

⁹⁵ M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik [w:] Kodeks karny. Komentarz aktualizowany, red. M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, LEX 2023, komentarz do art. 1.

prowadzących do określonego rodzaju działań lub zaniechań⁹⁶. Sprawca może więc nie rozpoznawać samego czynu i jego naturalnych konsekwencji, jak i jego społeczno-prawnej strony⁹⁷.

Co do zasady, każdą osobę należy uznawać za poczytalną. Nie każda niepełnosprawność intelektualna, nawet taka, która wymaga leczenia psychiatrycznego, będzie implikowała możliwość zastosowania art. 31 KK⁹⁸ i uwolnienie się od odpowiedzialności karnej.

Podsumowując – osoba z niepełnosprawnością, co do zasady będzie odpowiadała za swoje czyny w sposób nieróżniący się od osób, nieposiadających cech niepełnosprawności. Warunkiem wyłączającym odpowiedzialność karną, będzie brak możliwości przypisania osobie z niepełnosprawnością winy w przypadku, gdy niepełnosprawność wynika z zaburzeń czynności psychicznych. W dalszej kolejności warto przyrzeć się, jakie prawa przysługują tym osobom podczas procesu karnego.

3. Osoby z niepełnosprawnościami w procesie karnym

W procesie karnym ustawodawca przewidział dodatkową ochronę osób z niepełnosprawnościami w szczególności, gdy zachodzi obawa co do poczytalności oskarżonych o popełnienie przestępstwa. Kodeks postępowania karnego⁹⁹ (dalej jako KPK) w art. 79 § 1 pkt 3 przewiduje konieczność ustanowienia pełnomocnika dla osoby, co do której zachodzi obawa o jej poczytalność. Chodzi tu jednak o poczytalność, występującą w czasie trwania procesu karnego i mającą bezpośredni związek z prawem do obrony, nie zaś

⁹⁶ J. Gierowski, L. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiczne środki zabezpieczające. Zagadnienia prawno-materialne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne*, Warszawa 2013, s. 57.

⁹⁷ A. Golonka, *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013, s. 168.

⁹⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z 22 marca 2022 r., sygn. akt III KS 13/22.

⁹⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz. U z 2022 r. poz. 1375).

o poczytalność w momencie popełnienia czynu zabronionego.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną okoliczność. Jeśli oskarżony o popełnienie czynu zabronionego deklaruje, że nie umie czytać i pisać oraz zachodzi podejrzenie, że nie mógł zapoznać się z pouczeniem o przysługujących mu prawach oraz z treścią stawianego mu zarzutu, czy też protokołu przesłuchania, również powinien mieć możliwość skorzystania z pomocy prawnej z urzędu. Sąd Najwyższy zwrócił uwagę, że w takim przypadku zastosowanie znajdzie art. 79 §2 KPK¹⁰⁰.

Ustawodawca w sposób szczególny wyznaczył ochronę w stosunku do osób, które nie są w stanie rozpoznać znaczenia podejmowanych przez siebie działań. Jednak nie jest to jedyne udogodnienie skierowane do osób z niepełnosprawnościami. W postępowaniu karnym, jeśli zachodzi potrzeba przesłuchania osoby głuchej lub niemej, sąd może wezwać tłumacza języka migowego wtedy, gdy nie ma możliwości porozumienia się z taką osobą za pomocą pisma lub porozumienie za pomocą pisma jest niewystarczające. Wynika to wprost z art. 204 §1 pkt 1 KPK. Obowiązek ten aktualizuje się zarówno wobec osób oskarżonych, jak i świadków. Osoby głuche jednak często podkreślają, że wsparcie tłumacza powinno być im zapewnione na każdym etapie postępowania, także podczas czynności administracyjnych. Porozumiewanie się za pomocą pisma często bywa nieskuteczne, gdyż dla osób głuchych język polski jest drugim językiem (pierwszym jest Polski Język Migowy) co oznacza, że posługują się nim tak, jak jest to w przypadku języka obcego. O ile podczas rozprawy obecność tłumacza może być takiej osobie zapewniona, o tyle podczas załatwiania spraw administracyjnych czy badań biegłych, już nie¹⁰¹.

Podobnie jak w postępowaniu cywilnym, tak również w postępowaniu karnym

¹⁰⁰ Wyrok z 27 maja 2020 r., sygn. akt V KK 545/18.

¹⁰¹ A. Błaszczak-Banasiak, K. Majdzińska, M. Zima-Parjaszewska, Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia, *Zasada równego traktowania – prawo i praktyka* 2016, nr 21, s. 63-65.

osoby z niepełnosprawnościami napotykały trudności, ograniczenia, a nawet i sytuacje, w których odmawia się im bycia świadkiem. Zgodnie z art. 192 §2 KPK, jeśli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego, rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń, świadek może być przesłuchany tylko w obecności biegłego lekarza lub psychologa i nie może się temu sprzeciwić.

Podczas postępowania przed sądem, osoby z niepełnosprawnościami często mierzą się z trudnościami komunikacyjnymi, brakiem wiedzy czy zrozumienia ze strony pracowników sądu. W szczególności dotyczy to osób z dysfunkcją wzroku i słuchu. Specyfika postępowania przed sądem, a w szczególności kolejność zwracania się do poszczególnych stron, przypisanie do roli w procesie określonych miejsc na sali sądowej, równoczesne zwracanie się do protokolanta podczas przesłuchania sprawiają, że osoby z takimi niepełnosprawnościami często czują się zagubione i nie potrafią odnaleźć się w procesie karnym¹⁰². Dodatkowo podkreślają one, że często ich zeznania uznawane są za niewiarygodne nawet w sytuacji, gdy potwierdzane są przez innych świadków¹⁰³.

Podsumowując – osoby z niepełnosprawnościami napotykały liczne problemy w kontaktach z wymiarem sprawiedliwości, także w postępowaniach karnych. Rodzaj problemów zależy przede wszystkim od stopnia niepełnosprawności, a także od roli, jaką osoby te odgrywają w procesie karnym. Niepełnosprawność wpływa na postrzeganie tych osób jako niewiarygodnych czy potrzebujących wsparcia. Inną przeszkodę stanowią trudności komunikacyjne. Istnieje także obszerna grupa barier o charakterze administracyjnym (np. niedostosowanie dokumentacji do wglądu).

¹⁰² A. Błaszczak-Banasiak, K. Majdzińska, M. Zima-Parjaszewska, Dostęp osób z niepełnosprawnościami..., *op. cit.*, s. 63.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 62.

Na rysunku sala sądowa, po środku pulpit dla świadka. Na blacie pulpitu leżą kartki. Za pulpitem stoi niewidomy mężczyzna, ubrany w czarny garnitur, białą koszulę i niebieski krawat. Na oczach ma ciemne okulary, pod lewą pachą trzyma białą laskę. Obiema rękami opiera się o pulpit.

4. Osoby z niepełnosprawnościami podczas odbywania kary pozbawienia wolności

Kara pozbawienia wolności, zgodnie z art. 4 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego (dalej jako KKW)¹⁰⁴, powinna być egzekwowana w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej. Na szczególną uwagę zasługuje więc sytuacja osób z niepełnosprawnościami, odbywających karę pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 115 KKW, osoby pozbawione wolności objęte są bezpłatną

¹⁰⁴ Ustawa z 06 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 127).

opieką medyczną. Każdy osadzony jest badany przez lekarza, niezwłocznie po przyjęciu do jednostki penitencjarnej. Lekarz, po wykonaniu takich badań, może wydać odpowiednie zalecenia, jak np.: umieszczenie w celi dostosowanej do osób z niepełnosprawnościami, zaopatrzenie w odpowiedni sprzęt ortopedyczny, protezy czy środki pomocnicze. Skazany, który otrzymał orzeczenie o niepełnosprawności przed osadzeniem w jednostce penitencjarnej nie musi informować o tym fakcie administracji jednostki¹⁰⁵.

Badania przeprowadzone przez Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich wskazują, że w jednostkach penitencjarnych, wskazanych przez Dyrektora Generalnego Służby Więziennej jako przeznaczonych dla skazanych z niepełnosprawnościami, znajduje się niewielka liczba cel, przystosowanych do ich potrzeb (1-2 cele w placówce)¹⁰⁶. Oznacza to, że jednostki penitencjarne mogą przyjąć ograniczoną liczbę skazanych z niepełnosprawnościami. Jeśli w przystosowanych celach zabraknie miejsca, osoby z niepełnosprawnościami muszą odbywać karę pozbawiania wolności w zwykłych celach mieszkalnych. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że skazani rozmieszczani są w celach w oparciu o trzy kryteria: statusu procesowego, statusu penitencjarnego oraz typu zakładu karnego. Nie jest zatem wykluczona sytuacja, w której skazany z niepełnosprawnością nie zostanie osadzony w celi dla niego przeznaczonej, ze względu na różny status procesowy czy penitencjarny w stosunku do pozostałych osadzonych¹⁰⁷.

Należy podkreślić, że rozmieszczenie skazanych z niepełnosprawnościami, nawet pomimo braku miejsc w celach przeznaczonych dla tych osób, powinno odbywać się przy uwzględnieniu rodzaju i stopnia niepełnosprawności tak, aby dla przykładu skazany z dysfunkcjami ruchowymi umieszczony był w celi, znajdującej

¹⁰⁵ P. Kazimirski, H. Machińska, J. Zarecka (red.), *Monitoring traktowania więźniów z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną, Raport krajowego mechanizmu prewencji tortur*, Warszawa 2019, s. 87-88.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 111.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 112.

się w niższych kondygnacjach budynku. Racjonalność rozmieszczania skazanych będzie możliwa do osiągnięcia, gdy pracownicy i funkcjonariusze będą posiadali dostateczną wiedzę na temat różnych rodzajów niepełnosprawności.

Zgodnie z art. 96 §1 KKW, skazani mogą odbywać karę w systemie terapeutycznym, jeśli cechują się niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, upośledzeniem umysłowym oraz niepełnosprawnością fizyczną, jeśli wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej czy rehabilitacyjnej. System terapeutyczny opiera się na stosowaniu środków leczniczych i psychokorekcyjnych oraz zindywidualizowaniu standardowych metod działania na potrzeby skazanych.¹⁰⁸ Przez „niepsychotyczne zaburzenia psychiczne” należy rozumieć niedorozwoje umysłowe, psychopatie i inne zaburzenia osobowości oraz zaburzenia psychiczne, będące na pograniczu anomalii psychicznych i chorób psychicznych, zwłaszcza zaburzenia sfery seksualnej oraz toksykomanie. Są to zakłócenia czynności psychicznych, które nie stanowią chorób psychicznych¹⁰⁹.

Skierowanie skazanego do terapeutycznego systemu wykonywania kary nie wymaga jego zgody. Nie jest wymagana zgoda na podjęcie leczenia i rehabilitacji, ale art. 117 KKW przewiduje od tej zasady wyjątki¹¹⁰. Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym odbywa się na oddziale terapeutycznym. Duże wątpliwości wzbudzają decyzje, w których kieruje się skazanych do systemu terapeutycznego poza oddziałem terapeutycznym. Może to bowiem prowadzić do nadużywania tego sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności w zależności od potrzeb administracji jednostki penitencjarnej¹¹¹. Wykonanie kary pozbawiania

¹⁰⁸ K. Dąbkiewicz, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, LEX 2020, komentarz do art. 96.

¹⁰⁹ A. Kwieciński, Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, Warszawa 2017, s. 287-288.

¹¹⁰ B. Stańdo – Kawecka, Wykonywanie kary pozbawiania wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2016, t. XXXIX, s. 117

¹¹¹ A. Kwieciński, Skazani z niepsychosomatycznymi zaburzeniami psychicznymi, [w:], Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne., red. A. Kwieciński, Warszawa 2013, s. 171-172.

wolności w systemie terapeutycznym poza oddziałem terapeutycznym, może polegać na dodaniu kilku lub kilkunastu sesji terapeutycznych, co można bez problemu wykonać w systemie programowego oddziaływania¹¹².

Ochroną praw skazanych z niepełnosprawnościami zajmuje się Pełnomocnik Dyrektora Generalnego Służby Więziennej do spraw Ochrony Praw Człowieka i Równego Traktowania, który został powołany Zarządzeniem Dyrektora Generalnego Służby Więziennej 19 kwietnia 2016 r. nr 20/2016. Pełni on funkcję opiniodawczą, informacyjną oraz reprezentacyjną wobec wszelkich działań z zakresu ochrony praw człowieka i równego traktowania¹¹³.

5. Osoby z niepełnosprawnościami w prawie wyborczym

5.1. Źródła prawa wyborczego oraz pojęcie wyborcy z niepełnosprawnościami

Prawo wyborcze jest gałęzią prawa publicznego, na którą składa się zespół norm, dotyczących procesu wyboru władzy publicznej. Prawo wyborcze regulowane jest przez Kodeks wyborczy¹¹⁴ (dalej jako KW). To właśnie KW określa zasady, tryb zgłaszania kandydatów, sposób przeprowadzania oraz warunki ważności wyborów:

1. do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej;
2. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej;
3. do Parlamentu Europejskiego;

¹¹² Ibidem, s. 170.

¹¹³ Zadania Pełnomocnika Dyrektora Generalnego Służby Więziennej ds. Ochrony Praw Człowieka i Równego Traktowania zostały wymienione na stronie: <https://sw.gov.pl/strona/pelnomocnik-dyrektora-generalnego-sluzby-wieziennej-ds-ochrony-praw-czlowieka-i-rownego-traktowania> [dostęp: 20 stycznia 2023 r.]

¹¹⁴ Ustawa z 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 1277 ze zm.)

4. do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego;
5. wójtów, burmistrzów i prezydentów miast.

Prawo wyborcze można podzielić na dwie kategorie:

1. czynne prawo wyborcze, czyli prawo do wybierania, którego ramy prawne zostały określone w art. 10 KW;
2. bierne prawo wyborcze, czyli prawo do bycia wybranym, którego ramy prawne zostały określone w art. 11KW.

Problematyka, związana z czynnym prawem wyborczym osób z niepełnosprawnościami jest wieloaspektowa. W pierwszej kolejności należy przeanalizować sposób uregulowania czynnego prawa wyborczego tej grupy wyborców, które polski ustawodawca zawarł w KW. Ciekawą i wartą rozważenia sprawą jest prawo wyborcze osób z niepełnosprawnością intelektualną, które zostały ubezwłasnowolnione. W KW polski ustawodawca posłużył się definicją wyborcy z niepełnosprawnościami wskazując, że jest to „wyborca o ograniczonej sprawności fizycznej, psychicznej, umysłowej lub w zakresie zmysłów, która utrudnia mu wzięcie udziału w wyborach” (art. 5 pkt. 11 KW). W definicji tej nie został wskazany żaden formalny wymóg potwierdzenia posiadania określonego stopnia niepełnosprawności.

W tej części podręcznika rozważona zostanie sytuacja osób z niepełnosprawnościami, podczas wykonywania jednego z obywatelskich uprawnień, jakim jest głosowanie w wyborach.

5.2. Informacja o wyborach

Zgodnie z art. 16 KW, informację o lokalach obwodowych komisji wyborczych, które są dostosowane do potrzeb wyborców z niepełnosprawnościami, podaje wójt (burmistrz, prezydent miasta) w formie obwieszczenia w Biuletynie

Informacji Publicznej 30 dni przed nastaniem terminu wyborów. W każdej gminie, co najmniej połowa lokali obwodowych komisji wyborczych powinna być dostosowana do potrzeb osób z niepełnosprawnościami (art. 186 §1 KW).

Wyborca z niepełnosprawnością, który wpisany jest do rejestru wyborców w danej gminie, ma prawo do uzyskania informacji o wyborach, a także o przysługujących mu udogodnieniach. Osoba z niepełnosprawnościami może więc otrzymać informacje o:

- właściwym dla siebie okręgu wyborczym oraz obwodzie głosowania;
- lokalach obwodowych komisji wyborczych, które znajdują się najbliżej jego miejsca zamieszkania;
- warunkach dopisania wyborcy do spisu wyborców w obwodzie głosowania na obszarze gminy, właściwej ze względu na miejsce jego stałego zamieszkania albo czasowego pobytu;
- terminie wyborów oraz godzinach głosowania;
- komitetach wyborczych, kandydatach i listach kandydatów;
- warunkach oraz formach głosowania.

Informacji tych, na wniosek wyborcy z niepełnosprawnością, udziela wójt (burmistrz, prezydent miasta) przez upoważnionego pracownika urzędu. W celu uzyskania informacji, wyborca zobowiązany jest podać imię (imiona), nazwisko oraz adres stałego zamieszkania, nie musi natomiast okazywać orzeczenia o niepełnosprawności.

Z art. 37b KW wynika obowiązek Państwowej Komisji Wyborczej do umieszczenia informacji o uprawnieniach, przysługujących wyborcom z niepełnosprawnościami (przy uwzględnieniu różnych rodzajów niepełnosprawności) na stronie internetowej <https://pkw.gov.pl/>. Państwowa Komisja Wyborcza jest także zobowiązana do sporządzenia informacji o wyborach w alfabecie Braille'a. Obwieszczenia wyborcze powinny być umieszczane w miejscach łatwo dostępnych dla osób z niepełnosprawnościami.

5.3. Głosowanie osobiste w lokalu wyborczym

Głosowanie w wyborach może odbywać się osobiście bądź za pomocą pełnomocnika. Głosowanie osobiste może przebiegać bezpośrednio w lokalu wyborczym bądź korespondencyjnie. Lokal wyborczy, dostosowany do potrzeb osób z niepełnosprawnościami powinien odpowiadać wymogom, określonym w Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z 29 lipca 2011 r. w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych, dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych¹¹⁵. Rozporządzenie to określa techniczne wymogi dostosowania lokali wyborczych.

Przed przystąpieniem do głosowania, wyborca zobowiązany jest okazać komisji wyborczej dowód tożsamości oraz potwierdzić odbiór karty do głosowania. Jeśli osoba z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym lub znacznym nie jest w stanie potwierdzić otrzymania karty do głosowania, fakt wydania karty oraz przyczynę braku podpisu stwierdza członek obwodowej komisji wyborczej, wydający kartę oraz przewodniczący lub zastępca przewodniczącego obwodowej komisji wyborczej.

Wyborca z niepełnosprawnością wzroku może głosować przy użyciu nakładek na karty do głosowania w alfabecie Braille'a, co wynika wprost z art. 40a §1 KW. Podczas głosowania, wyborcy z niepełnosprawnością może udzielić pomocy inna osoba. Jednak zgodnie z art. 53 KW - nie może nią być członek komisji wyborczej ani mąż zaufania (mężem zaufania jest osoba, czuwająca nad rzetelnością przebiegu wyborów, ciesząca się publicznym zaufaniem).

¹¹⁵ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 29 lipca 2011 r. w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 336 t.j.)

5.4. Głosowanie korespondencyjne

Wyborca z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym lub znacznym może głosować korespondencyjnie. Chęć głosowania korespondencyjnego należy zgłosić komisarzowi wyborczemu do 15 dni przed terminem wyborów. Zgłoszenie – zgodnie z art. 53b §2 KW – może być dokonane ustnie, pisemnie, telefonicznie czy telefaksem lub w formie elektronicznej. W zgłoszeniu takim należy umieścić:

- nazwisko i imię (imiona),
- imię ojca,
- datę urodzenia,
- numer PESEL,
- oświadczenie o wpisaniu tego wyborcy do rejestru wyborców w danej gminie,
- oznaczenie wyborów, których dotyczy zgłoszenie,
- adres, na który ma być dostarczony pakiet wyborczy,
- żądanie dołączenia nakładki na kartę do głosowania w alfabecie Braille'a (jeśli nakładka taka jest potrzebna).

W myśl art. 53b KW, do zgłoszenia należy dołączyć kopię aktualnego orzeczenia organu orzekającego, potwierdzającego stopień niepełnosprawności.

Przykład 1 – Zgłoszenie zamiaru głosowania korespondencyjnego

Szczecin, 1 października 2023 r.

Jan Antoni Kowalski

Imię ojca: Józef

Data urodzenia: 01.01.1970 r.

PESEL: 70010100001

Adres zamieszkania:

ul. Wspólna 19

70-001 Szczecin

ZGŁOSZENIE ZAMIARU GŁOSOWANIA KORESPONDENCYJNEGO

Działając na podstawie art. 53 b § 1 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2022 r. poz. 1277 tj.), zgłaszam zamiar głosowania korespondencyjnego w wyborach do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na 15 października 2023 r.

Jednocześnie oświadczam, że jestem wpisany do rejestru wyborców Gminy Miasta Szczecina.

Adres do doręczenia pakietu wyborczego:

ul. Wspólna 19

70-001 Szczecin

.....
podpis

Załącznik:

Kopia aktualnego orzeczenia organu, orzekającego o ustaleniu stopnia niepełnosprawności.

Jeśli zaistnieje potrzeba uzupełnienia zgłoszenia, wzywa do tego urzędnik wyborczy. Braki należy uzupełnić w terminie 1 dnia od dnia doręczenia wezwania. Pakiet wyborczy w głosowaniu korespondencyjnym, wyborca otrzymuje do rąk własnych, najpóźniej na 6 dni przed terminem wyborów. W momencie doręczenia pakietu wyborczego, wyborca zobowiązany jest okazać dokument, potwierdzający tożsamość i pisemnie pokwitować odbiór. W przypadku, gdy nie

może on potwierdzić odbioru, osoba doręczająca – zgodnie z art. 53e KW - sama stwierdza datę doręczenia, wskazuje odbierającego i przyczynę braku podpisu.

Po oddaniu głosu w trybie korespondencyjnym, wyborca wkłada kartę do głosowania do koperty, którą należy zakleić. Następnie kopertę tę należy włożyć do koperty zwrotnej razem z podpisanym oświadczeniem o osobistym i tajnym oddaniu głosu. Kopertę zwrotną należy odesłać do obwodowej komisji wyborczej, wrzucając ją do skrzynki pocztowej bądź bezpośrednio - przekazując operatorowi pocztowemu. Ustawodawca w art. 53 h KW uregulował także możliwość osobistego dostarczenia przez wyborcę z niepełnosprawnością koperty zwrotnej do obwodowej komisji wyborczej w obwodzie głosowania, w którym jest wpisany do spisu wyborców.

5.5. Głosowanie przez pełnomocnika

Zgodnie z art. 54 KW, wyborca z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym lub znacznym, w celu oddania głosu w wyborach, może udzielić pełnomocnictwa do głosowania w jego imieniu. Pełnomocnikiem może być osoba, wpisana do rejestru wyborców w tej samej gminie co wyborca, który udziela pełnomocnictwa. Wyborca z niepełnosprawnością nie może udzielić pełnomocnictwa do głosowania, jeśli wcześniej zgłosił chęć głosowania korespondencyjnego. Pełnomocnictwa do głosowania udziela się przed wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta) lub przed innym pracownikiem urzędu gminy, wyznaczonym przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) do sporządzania aktów pełnomocnictwa do głosowania. Wniosek o sporządzenie aktu pełnomocnictwa w myśl art. 56 KW, może być złożony do wójta (burmistrza, prezydenta miasta) najpóźniej na 9 dni przed terminem wyborów i jest zwolniony z opłat na podstawie art. 60 KW.

We wniosku należy zawrzeć:

- nazwisko i imię (imiona);
- imię ojca;
- datę urodzenia;
- numer PESEL;
- adres zamieszkania wyborcy;
- adres zamieszkania osoby, której ma być udzielone pełnomocnictwo do głosowania;
- oznaczenie wyborów, których dotyczy pełnomocnictwo do głosowania.

Do wniosku należy dołączyć:

- kopię aktualnego orzeczenia właściwego organu orzekającego o ustaleniu stopnia niepełnosprawności,
- pisemną zgodę osoby, która ma zostać pełnomocnikiem, w której wskazane zostanie jej nazwisko i imię (imiona), adres zamieszkania, a także imię i nazwisko osoby, udzielającej pełnomocnictwa do głosowania,
- kopię zaświadczenia o prawie do głosowania wydanego osobie, która ma zostać pełnomocnikiem w przypadku, gdy nie jest ona wpisana do rejestru wyborców w tej samej gminie, co udzielający pełnomocnictwa do głosowania.

Wniosek na odpowiednim formularzu znajduje się w urzędzie gminy (miasta).

Akt pełnomocnictwa do głosowania sporządzany jest w miejscu zamieszkania wyborcy, udzielającego takiego pełnomocnictwa. Jeśli wyborca zwróci się we wniosku o sporządzenie aktu pełnomocnictwa do głosowania w innym miejscu, to akt ten na podstawie art. 56 KW może być sporządzony także poza miejscem jego zamieszkania.

Ustawodawca uregulował także w art. 58 KW możliwość cofnięcia przez Wyborcę udzielonego pełnomocnictwa do głosowania, poprzez złożenie oświadczenia wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) gminy, w której sporządzono akt pełnomocnictwa do głosowania, najpóźniej 2 dni przed terminem wyborów.

W dniu wyborów, pełnomocnik przedstawia obwodowej komisji wyborczej dokument tożsamości oraz akt pełnomocnictwa do głosowania.

W zupełnie inny sposób kształtują się prawa wyborcze osób z niepełnosprawnością intelektualną, które zostały całkowicie bądź częściowo ubezwłasnowolnione. W art. 10 § 2 KW wskazano na przesłanki utraty czynnego prawa wyborczego. Są nimi:

- pozbawienie praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu;
- pozbawienie praw wyborczych prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu;
- ubezwłasnowolnienie prawomocnym orzeczeniem sądu.

Ograniczenie albo wyłączenie prawa wyborczego ma także swoje uzasadnienie w treści ustawy zasadniczej. W art. 62 ust. 2 Konstytucji RP wprost wskazano, że osobom ubezwłasnowolnionym prawomocnym orzeczeniem sądu lub pozbawionym praw publicznych albo wyborczych, nie przysługuje prawo do udziału w referendum ani prawo do głosowania. Zaznaczyć należy, że przywołana regulacja wzbudza duże kontrowersje w doktrynie prawniczej.

Warto posłużyć się tutaj przykładem sytuacji, która wystąpiła na Węgrzech. Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z 20 maja 2010 r. w sprawie *Kiss przeciwko Węgrom*¹¹⁶, zakwestionował zgodność z Europejską Konwencją o Ochronie praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹¹⁷ w pozbawianiu

¹¹⁶ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 20 maja 2010 r. w sprawie Alajosa Kissa przeciwko Węgrom (sprawa nr 38832/06) dostęp w języku angielskim: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4bf665f58.html>

¹¹⁷ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w

osób ubezwłasnowolnionych prawa do wybierania. Węgierska Konstytucja przewidywała pozbawienie praw wyborczych osób ubezwłasnowolnionych i znajdujących się pod kuratelą. Europejski Trybunał Praw Człowieka stanowczo podkreślił sprzeczność tych norm z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka¹¹⁸. Pomimo wyroku, który zapadł w 2010 r. i późniejszych interpretacji Komitetu ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami¹¹⁹, dających jasne przesłanie, że ograniczanie praw wyborczych osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi, co do których zapadła decyzja o ubezwłasnowolnieniu, stanowi naruszenie praw człowieka, polski ustawodawca nie podjął prób zmiany dotychczasowej regulacji i utrzymał ograniczenie praw wyborczych osób ubezwłasnowolnionych.

Sytuacja osób z niepełnosprawnościami podczas wyborów, pomimo licznych uregulowań czy zaleceń, w dalszym ciągu wymaga poprawy. Z badań przeprowadzonych przez Rzecznika Praw Obywatelskich w 2015 r., w raporcie dotyczącym dostosowania do potrzeb wyborców niepełnosprawnych lokali wyborczych tuż przed wyborami Prezydenta RP¹²⁰ wynika, że w 88% lokalach wyborczych stwierdzono pod tym względem uchybienia. Kontrola przeprowadzona w 2018 r. podczas wyborów samorządowych wykazała, że uchybienia występują w 78% lokalach wyborczych, mających status

Rzymie 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. nr 4, poz. 284 ze zm.)

¹¹⁸ A. Bodnar, Międzynarodowe standardy praw człowieka a prawa wyborcze osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi lub psychicznymi, w: Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 236.

¹¹⁹ Komitet ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami jest instytucją, działającą przy Organizacji Narodów Zjednoczonych, powołaną w celu realizacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych i badającą wprowadzanie w życie postanowień Konwencji wśród Państw-Stron. Generalny Komentarz Komitetu ds. Osób z Niepełnosprawnościami z 19 maja 2014 r. w języku angielskim: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement> [dostęp 25 stycznia 2023 r.]

¹²⁰ Wizytacje lokali wyborczych pod kątem ich dostosowania do potrzeb wyborców niepełnosprawnych przed wyborami Prezydenta RP (dostęp: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Raport_lokale_wyborcze.pdf)

dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami¹²¹.

Uchybienia te najczęściej dotyczyły:

- niedostosowania wysokości blatów w miejscach, zapewniających tajność głosowania;
- braku oznaczeń krawędzi stopni schodów;
- braku dodatkowego oświetlenia w miejscu, zapewniającym tajność głosowania;
- braku oznakowania przegród szklanych;
- zbyt wysokich progów drzwi wejściowych;
- niewłaściwej wysokości urny wyborczej.

Ponad 3/4 lokali wyborczych nie spełniało wymagań, określonych w rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z 29 lipca 2011 r. w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych, dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych.

¹²¹ Dostosowanie lokali obwodowych komisji wyborczych do potrzeb wyborców z niepełnosprawnościami. Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z wyborów samorządowych w 2018 r. (dostęp: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Dostosowanie%20lokali%20obwodowych%20komisji%20wyborczych%20do%20potrzeb%20wyborc%C3%B3w%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami.%20Raport%20RPO%20z%20wybor%C3%B3w%20samorz%C4%85dowych%20w%202018%20r.pdf>)

Na rysunku wewnątrz lokalu wyborczego. Po lewej stronie biało czerwona urna, po prawej stronie mężczyzna w fioletowej koszuli i szarych spodniach. Mężczyzna porusza się o kulach, prawą dłoń wrzuca głos do urny.

6. Zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami

Problematyka zatrudniania osób z niepełnosprawnościami została w niniejszym opracowaniu podzielona na dwie części. W pierwszej, zostaną omówione korzyści, płynące z zatrudniania osób z niepełnosprawnościami, w drugiej natomiast - szczególne uprawnienia, przysługujące pracownikom z niepełnosprawnościami.

Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnościami, choć wciąż stosunkowo niewielka, zaczyna wykazywać w ostatnich latach tendencje wzrostowe. W IV kwartale 2021 r., współczynnik aktywności zawodowej tych osób w wieku produkcyjnym wynosił 33,9% ¹²². Zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami budzi wśród pracodawców obawy, związane z obowiązkiem wdrożenia do planu pracy dodatkowych uprawnień, przysługujących tym osobom. Pewien dyskomfort może także nieść świadomość nałożenia na pracodawcę dodatkowych obowiązków. Podkreślić jednak należy, że zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami niesie także dodatkowe uprawnienia dla pracodawców tj.:

- zwolnienie z wpłat na Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (dalej jako PFRON);
- dofinansowanie do wynagrodzenia pracownika z niepełnosprawnością;
- zwrot dodatkowych kosztów zatrudnienia pracownika z niepełnosprawnością.

Uprawnienia i obowiązki pracodawców, zatrudniających osoby z niepełnosprawnościami zostały w niniejszym opracowaniu odniesione do podmiotów, funkcjonujących na otwartym rynku pracy. Zarówno uprawnienia, jak i przede wszystkim obowiązki, są zróżnicowane i zależą od wielu czynników, wśród których status zakładu pracy jest jednym z najbardziej istotnych. Inne obowiązki spoczywają na zakładach pracy chronionej, inne na zakładach aktywności zawodowej, a jeszcze inne na podmiotach, funkcjonujących na otwartym rynku pracy. W niniejszym podręczniku, chcąc zachować jak najbardziej powszechny charakter, omówione zostaną zagadnienia, dotyczące pracodawców z otwartego rynku pracy.

¹²² Dane znajdują się na stronie Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych: <https://niepelnosprawni.gov.pl/p,81,bael> [dostęp 30 stycznia 2023 r.].

6.1. Zwolnienie z wpłat na PFRON

Zgodnie z art. 21 ustawy z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (dalej jako u.r.z.s) pracodawca, który zatrudnia co najmniej 25 pracowników w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy, zobowiązany jest do dokonywania comiesięcznych wpłat na PFRON.¹²³ Natomiast pracodawca, u którego wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami wynosi co najmniej 6%, jest zwolniony z dokonywania tychże wpłat.

Wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami, to przeciętny miesięczny udział tych osób w zatrudnieniu ogółem, w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy. Wynosi on 6%, ale może zostać obniżony w razie zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami, ze schorzeniami szczególnie utrudniającymi wykonywanie pracy (art.21 ust. 4 u.r.z.s). Do schorzeń takich należą¹²⁴:

- choroba Parkinsona;
- stwardnienie rozsiane;
- paraplegia, tetraplegia, hemiplegia;
- znaczne upośledzenie widzenia (ślepotą) oraz niedowidzenie;
- głuchota i głuchoniemota;
- nosicielstwo wirusa HIV oraz choroba AIDS;
- epilepsja;
- przewlekłe choroby psychiczne;
- upośledzenie umysłowe;
- miastenia;

¹²³ Wysokość wpłaty wynosi iloczyn 40,65% przeciętnego wynagrodzenia i liczby pracowników, odpowiadający różnicy między zatrudnieniem, zapewniającym wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w wysokości 6% a rzeczywistym zatrudnieniem osób z niepełnosprawnościami.

¹²⁴ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 18 września 1998 r. w sprawie rodzajów schorzeń, uzasadniających obniżenie wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych oraz sposobu jego obniżania (Dz. U. 1998 r. nr 124, poz. 820 ze zm.).

- późne powikłania cukrzycy.

Obniżenie wpłat na PFRON może nastąpić także z tytułu zakupu, produkcji lub usługi (z wyjątkiem handlu) odpowiednio wytworzonej lub świadczonej przez:

- zakłady aktywności zawodowej;
- przedsiębiorstwa społeczne, zatrudniające co najmniej 10 pracowników (w przeliczeniu na pełen wymiar czasu pracy);
- innych pracodawców, zatrudniających co najmniej 25 pracowników (w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy), jeśli wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami wynosi co najmniej 30 (do wskaźnika zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami wliczane są **jedynie** osoby o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, w stosunku do których orzeczono chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe, całościowe zaburzenia rozwojowe, epilepsję oraz osoby niewidome).

W myśl art. 22 u.r.z.s., warunkiem obniżenia wpłaty jest udokumentowanie zakupu fakturą, uregulowanie należności za zakup produkcji lub usługi w terminie, udokumentowanie kwoty obniżenia, na podstawie informacji wystawionej przez sprzedawcę.

Zwolnienie z wpłat na PFRON może nastąpić więc w dwóch sytuacjach: zatrudniania osób z niepełnosprawnościami powyżej określonego wskaźnika oraz udokumentowania zakupu, produkcji lub usług, świadczonych przez określone podmioty.

6.2. Dofinansowanie do wynagrodzenia pracowników z niepełnosprawnościami

Zaznaczyć należy, że art. 26a u.r.z.s umożliwia pracodawcy, który zatrudnia osoby z niepełnosprawnościami pozyskanie dofinansowania do wynagrodzenia

tych pracowników pod warunkiem, że osoby te zostały ujęte w ewidencji zatrudnionych osób niepełnosprawnych, prowadzonej przez PFRON. Wysokość dofinansowania do wynagrodzenia wynosi:

- 2400 zł - w przypadku osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności;
- 1350 zł - w przypadku osób z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności;
- 500 zł - w przypadku osób z lekkim stopniem niepełnosprawności.

W przypadku zatrudniania osób z niepełnosprawnościami, w stosunku do których orzeczono chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe, całościowe zaburzenia rozwojowe lub epilepsję oraz osób niewidomych, dofinansowanie zwiększa się o:

- 1200 zł - w przypadku osób z niepełnosprawnościami, zaliczonymi do znacznego stopnia;
- 900 zł - w przypadku osób z niepełnosprawnościami, zaliczonymi do umiarkowanego stopnia;
- 600 zł - w przypadku osób z niepełnosprawnościami, zaliczonymi do lekkiego stopnia.

Dofinansowanie do wynagrodzenia **nie będzie przysługiwało**:

- Pracodawcy, który zatrudnia co najmniej 25 pracowników i nie osiąga wskaźnika zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w wysokości co najmniej 6%;
- Pracodawcy, który ma zaległości w zobowiązaniach wobec PFRON, przekraczające ogółem kwotę 100 zł;
- Jeśli pracownicy z niepełnosprawnościami, zaliczonymi do umiarkowanego lub lekkiego stopnia, mają ustalone prawo do emerytury;
- Jeżeli wynagrodzenie pracownika z niepełnosprawnością nie zostało przekazane na jego rachunek bankowy lub na rachunek

w spółdzielczej kasie oszczędnościowo-kredytowej albo na adres zamieszkania tego pracownika, za pośrednictwem osób prawnych, prowadzących działalność w zakresie doręczania kwot;

- Jeżeli wynagrodzenie zostało wypłacone po dniu złożenia wniosku o wypłatę miesięcznego dofinansowania;
- Jeżeli miesięczne koszty płacy zostały poniesione przez pracodawcę z uchybieniem terminów, wynikających z odrębnych przepisów (ponad 14 dni opóźnienia).

Kwota miesięcznego dofinansowania nie może przekroczyć 90% faktycznie poniesionych miesięcznych kosztów płacy, pod uwagę należy więc brać wszystkie składniki wynagrodzenia¹²⁵. Oznacza to, że pracodawca część wynagrodzenia musi pokryć ze środków własnych.

Wysokość dofinansowania wynagrodzenia pracownika z niepełnosprawnością zależna jest od stopnia jego niepełnosprawności, a samo dofinansowanie uzależnione jest od spełnienia sześciu warunków, które wymieniono powyżej.

6.3. Zwrot dodatkowych kosztów zatrudnienia pracowników z niepełnosprawnościami

Innym uprawnieniem, przysługującym pracodawcy z tytułu zatrudniania pracowników z niepełnosprawnościami jest zwrot dodatkowych kosztów zatrudnienia tych pracowników. Przysługuje on temu, kto zatrudnia osoby z niepełnosprawnościami przez co najmniej 36 miesięcy. Pracodawca może wówczas wystąpić z wnioskiem o zwrot kosztów¹²⁶:

¹²⁵ W przypadku pracodawców, wykonujących działalność gospodarczą w rozumieniu przepisów o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, maksymalne dofinansowanie nie może przekroczyć 75% faktycznie poniesionych kosztów płacy.

¹²⁶ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 23 grudnia 2014 r. w sprawie zwrotu dodatkowych kosztów, związanych z zatrudnianiem pracowników niepełnosprawnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 1334 tekst jedn.), dalej jako r.z.d.k.

- adaptacji miejsca pracy do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, a w szczególności przystosowania stanowiska pracy;
- adaptacji i nabycia urządzeń, ułatwiających osobom z niepełnosprawnościami wykonywanie pracy;
- zakupu odpowiedniego oprogramowania, pozwalającego osobom z niepełnosprawnościami wykonywanie pracy;
- rozpoznania przez służby medycyny pracy dodatkowych potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami (wymienione w pkt 1-3);
- zatrudnienia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami w pracy;
- szkoleń pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami w pracy.

Pracodawca, który poniósł dodatkowe koszty w związku z zatrudnieniem pracownika z niepełnosprawnością, może zwrócić się z prośbą o zwrot tych kosztów wtedy, gdy¹²⁷

- 1) pracownik z niepełnosprawnością był osobą bezrobotną bądź poszukującą pracy. Wówczas prośbę należy kierować do starosty właściwego ze względu na miejsce zarejestrowania tej osoby;
- 2) pracownik z niepełnosprawnością nie był osobą bezrobotną bądź poszukującą pracy. Wówczas prośbę należy kierować do starosty właściwego ze względu na miejsce zatrudnienia osoby z niepełnosprawnością, miejsce siedziby lub miejsce zamieszkania pracodawcy;
- 3) pracodawcą jest starosta. Wówczas prośbę należy kierować do PFRON.

Po pozytywnym rozpatrzeniu wniosku, starosta wzywa pracodawcę do negocjacji warunków umowy o zwrot kosztów. Negocjacje powinny zakończyć się 14 dni od czasu doręczenia wezwania. Następnie w terminie 14 dni od czasu zakończenia

¹²⁷ Wzór wniosku o zwrot dodatkowych kosztów związanych z zatrudnieniem, pracowników z niepełnosprawnościami znajduje się w załączniku do r.z.d.k.

negocjacji, starosta zawiera z pracodawcą umowę o zwrot kosztów w kwocie, wynikłej z negocjacji.

Ponadto pracodawca zobowiązany jest do przedstawienia staroście listy pracowników, w odniesieniu do których poniósł koszty, a także zestawienia kosztów, podlegających zwrotowi wraz z fakturami, rachunkami i dowodami zapłaty w terminie 7 dni od czasu poniesienia ostatniego z kosztów.

W przypadku zwrotu kosztów zatrudnienia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami, oprócz listy pracowników z niepełnosprawnościami, pracodawca musi przedstawić zastawienie kosztów, podlegających zwrotowi wraz z dowodem wypłaty wynagrodzenia pracownika, pomagającego osobie z niepełnosprawnością w terminie do 20 dnia miesiąca następującego po miesiącu, za który wypłacono wynagrodzenie, podlegające zwrotowi¹²⁸.

6.3.1. Koszty adaptacji miejsca pracy do potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami

Kosztami adaptacji stanowiska pracy są udokumentowane koszty:

- zakupu materiałów oraz wykonania robót budowlanych w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, w celu dostosowania pomieszczeń do potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- zakupu lub wytworzenia środków trwałych, stanowiących wyposażenie pomieszczeń w związku z przystosowaniem stanowiska pracy do potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Dostosowanie stanowiska pracy polega na umożliwieniu pracownikom z niepełnosprawnościami wykonywania powierzonych czynności na poziomie porównywalnym z czynnościami, wykonywanymi przez pracowników pełnosprawnych.

¹²⁸ Szczegółowe regulacje w tym zakresie zawarte zostały w §16 r.z.d.k.

Dostosowane stanowisko pracy, to zgodnie z art. 2 pkt 8 u.r.z.s. stanowisko oprzyrządowane i dostosowane odpowiednio do potrzeb, wynikających z rodzaju i stopnia niepełnosprawności osoby, która je zajmuje.

Warto zauważyć, że w przepisie, ustawodawca odniósł się jedynie do adaptacji stanowiska pracy. Adaptacja oznacza przerobienie rzeczy „do innego użytku, przerobienie dla nadania innego charakteru”¹²⁹. Adaptacją nie będzie więc wybudowanie, rozbudowanie, nadbudowanie czy przebudowanie¹³⁰ miejsca pracy.

Wartość zakupu materiałów budowlanych lub środków trwałych oraz koszty robót budowlanych albo wytworzenia środków trwałych będzie pomniejszona o wartość takich samych materiałów lub środków trwałych oraz o koszt robót budowlanych, jeżeli stanowiłyby adaptację i wyposażenie stanowiska osoby pełnosprawnej.

6.3.2. Inne koszty związane z zatrudnianiem osób z niepełnosprawnościami

Zgodnie z § 5 r.z.d.k., pracodawca może wystąpić z wnioskiem o zwrot udokumentowanych kosztów adaptacji i nabycia urządzeń pod warunkiem, że ich przeznaczeniem będzie ułatwienie pracownikom z niepełnosprawnościami wykonywania pracy. Koszt nabycia i adaptacji takich urządzeń zostaje pomniejszony o koszt nabycia takich samych urządzeń lub ich adaptacji, które zostały nabyte lub adaptowane do potrzeb osób pełnosprawnych.

Zgodnie z § 6 r.z.d.k., można do nich zaliczyć udokumentowane koszty:

- zakupu i autoryzacji oprogramowania;

¹²⁹ *Słownik Języka Polskiego T1*, PWN, Warszawa 1978.

¹³⁰ *I. A. Wieleba, M. Rydzewska, Wnioski*, [w:] *Zatrudnianie osób niepełnosprawnych. Aspekty prawne i podatkowe*, red. *I. A. Wieleba, M. Rydzewska, P. Majka*, Warszawa 2018, s. 253.

- zakupu urządzeń technologii wspomagających lub przystosowań do potrzeb, wynikających z niepełnosprawności pracowników.

Zarówno oprogramowanie jak i technologie muszą zostać zaprojektowane z uwzględnieniem stopnia i rodzaju niepełnosprawności pracownika, a ich celem ma być umożliwienie mu wykonywania pracy.

Zgodnie §7 r.z.d.k., do tych kosztów należy zaliczyć udokumentowane koszty badań, które pozwolą na:

- ustalenie zdolności do wykonywania pracy na danym stanowisku, a także na określenie potrzeb, wynikających ze stopnia i rodzaju niepełnosprawności pracownika;
- wyposażenie stanowiska pracy w konieczne elementy, a także na określenie zakresu obowiązków na tym stanowisku;
- adaptację lub nabycie urządzeń, ułatwiających wykonywanie pracy lub funkcjonowanie w zakładzie pracy;
- zakup oprogramowania oraz urządzeń technologii wspomagających lub przystosowanych do potrzeb, wynikających ze stopnia i rodzaju niepełnosprawności pracownika,
- niezbędną adaptację pomieszczeń w zakładzie pracy.

Zwrot wskazanych powyżej kosztów badań będzie możliwy jedynie wtedy, gdy zostanie przyznany zwrot kosztów:

- adaptacji miejsca pracy do potrzeb pracownika z niepełnosprawnościami;
- adaptacji i nabycia urządzeń, ułatwiających wykonywanie pracy;
- zakupu niezbędnego oprogramowania.

6.3.3. Koszt zatrudnienia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami

W świetle art. 26 d u.r.z.s., pracodawca może otrzymać ze środków PFRON zwrot miesięcznych kosztów zatrudnienia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami w zakresie czynności, ułatwiających komunikowanie się z otoczeniem, a także czynności niemożliwych lub trudnych do samodzielnego wykonania.

Aby obliczyć miesięczne koszty zatrudnienia, należy pomnożyć kwotę najniższego wynagrodzenia z wynikiem ilorazu liczby godzin w miesiącu, przeznaczonych wyłącznie na pomoc osobom z niepełnosprawnościami i miesięcznej liczby godzin pracy w miesiącu osób z niepełnosprawnościami. Natomiast zwrot kosztów szkolenia pracowników, pomagających osobom z niepełnosprawnościami wynosi 100% kosztów (jednak nie więcej niż równowartość najniższego wynagrodzenia).

Oceny czy pracownik z niepełnosprawnościami potrzebuje pomocy podczas wykonywania pracy dokonuje lekarz, który powinien wydać w tym celu odpowiednie zaświadczenie¹³¹.

Zwrot kosztów zatrudnienia pracowników, wspierających osoby z niepełnosprawnościami przysługuje wyłącznie za czas, poświęcony na pomoc tym osobom. Zakres wsparcia zależy będzie od rodzaju i stopnia niepełnosprawności pracowników z niepełnosprawnościami¹³². Pomoc ta nie powinna przekraczać 20 % liczby godzin pracownika w miesiącu. Ograniczenie to dotyczy godzin, przeznaczonych wyłącznie na pomoc pracownikom z niepełnosprawnościami.

Ustawodawca jasno wskazuje, że pracownicy, wspomagający osoby

¹³¹ B. Rutkowska, *Zatrudnianie pracowników pomagających osobie niepełnosprawnej w pracy*, [w:] *Zatrudnianie osób niepełnosprawnych. Regulacje prawne*, red. A. Giedrewicz-Niewińska, M. Szabłowska-Juckiewicz, Warszawa 2014, s. 208.

¹³² *Ibidem*, s. 211.

z niepełnosprawnościami, mogą zostać zatrudnieni na podstawie umowy o pracę. Przy czym może być to umowa o pracę na cały etat bądź na jego część. Pracodawca nie musi jednak (choć może) tworzyć w tym celu odrębnego stanowiska pracy. Zadania w tym zakresie może powierzyć zatrudnionym już pracownikom, zwiększając zakres ich obowiązków.

Zwrotowi podlegają także szkolenia pracowników, udzielających wsparcia osobom z niepełnosprawnościami. Zwrot kosztów następuje w pełnej, poniesionej przez pracodawcę wysokości.

6.4. Obowiązki pracodawców, zatrudniających pracowników z niepełnosprawnościami

Oprócz licznych udogodnień przewidzianych dla pracodawców, zatrudniających osoby z niepełnosprawnościami, ustawodawca przewidział w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej szereg obowiązków, do których zaliczyć należy:

- obowiązek wprowadzenia niezbędnych racjonalnych usprawnień;
- obowiązek przystosowania stanowiska pracy i zapewnienia odpowiednich pomieszczeń pracy.

Obowiązek zapewnienia niezbędnych racjonalnych usprawnień dla osób z niepełnosprawnościami został nałożony na pracodawcę w art. 23a ust. 1 u.r.z.s. Poprzez osoby z niepełnosprawnościami należy rozumieć nie tylko pracowników, ale także osoby, uczestniczące w procesie rekrutacji lub odbywające szkolenia, staże, przygotowanie zawodowe, praktyki zawodowe albo praktyki absolwenckie.

Racjonalne usprawnienia zostały określone przez ustawodawcę jako przeprowadzenie koniecznych w konkretnej sytuacji zmian lub dostosowań do szczególnych, zgłoszonych pracodawcy potrzeb, wynikających

z niepełnosprawności danej osoby, o ile nie skutkują one nieproporcjonalnie wysokimi obciążeniami. Racjonalnymi usprawnieniami będą więc wszelkie środki, podjęte przez pracodawcę z uwzględnieniem potrzeb konkretnej osoby, które umożliwią jej dostęp do pracy, rozwój zawodowy bądź odpowiednie wykształcenie¹³³. Do racjonalnych usprawnień zaliczyć można architektoniczne dostosowanie obiektu (np. przez wybudowanie odpowiedniego podjazdu czy zainstalowanie windy), ale także zakup odpowiedniego sprzętu, wspomagającego pracę (np. pętli indukcyjnej, programów mówiących, drukarek Braille'a, lup powiększających). Racjonalnym usprawnieniem będzie także dostosowanie materiałów, potrzebnych do wykonywania pracy (np. przez zwiększenie czcionki w pismach biurowych).

Usprawnienia, oprócz swojej racjonalności, muszą być także proporcjonalne do nakładów. Przy ocenianiu czy dokonane nakłady są proporcjonalne, należy wziąć pod uwagę zarówno koszty usprawnień, ale także rozmiar i środki finansowe przedsiębiorstwa oraz możliwość uzyskania środków publicznych¹³⁴.

Innym obowiązkiem pracodawcy, który zatrudnia osoby z niepełnosprawnościami jest przystosowanie stanowiska pracy i zapewnienie odpowiednich pomieszczeń pracy. Zgodnie z art. 214 § 1 KP, pracodawca zobowiązany jest zapewnić pracownikowi pomieszczenie, odpowiednie do rodzaju wykonywanej pracy i liczby zatrudnionych pracowników. Dla określenia czym jest pomieszczenie pracy, a także czym jest stanowisko pracy, należy odwołać się do rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy¹³⁵ (zwane dalej r.b.h.p.).

¹³³ M. Paluszkiwicz, *Wolność pracy osób z niepełnosprawnościami jako wartość prawnie chroniona*, Łódź 2019, s. 169.

¹³⁴ M. Paluszkiwicz, w: *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Komentarz*, red. M. Włodarczyk, Warszawa 2015, komentarz do art. 23a, s. 489.

¹³⁵ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. nr 169, poz. 1650).

„Pomieszczeniem pracy”, zgodnie z § 2 pkt 3 r.b.h.p., jest pomieszczenie przeznaczone na pobyt pracowników, w którym wykonywana jest praca, pod warunkiem, że:

- pobyt tych samych pracowników w ciągu jednej zmiany roboczej jest dłuższy niż 2 godziny, a wykonywane czynności nie mają charakteru dorywczego lub praca nie polega na krótkotrwałym przebywaniu, związanym z dozorem albo konserwacją urządzeń czy utrzymaniem czystości i porządku;
- w pomieszczeniu nie zachodzą procesy technologiczne, które nie pozwalają na zapewnienie odpowiednich warunków do przebywania pracowników w celu ich obsługi, bez zastosowania środków ochrony indywidualnej;
- w pomieszczeniu nie jest prowadzona hodowla roślin lub zwierząt, bez względu na to, jak długo przebywają w nim osoby, zajmujące się obsługą.

Natomiast „stanowiskiem pracy” w rozumieniu §2 pkt 8 r.b.h.p. jest przestrzeń pracy, wyposażona w środki i przedmioty pracy, w której pracownik lub zespół pracowników wykonuje pracę. Stanowisko pracy powinno być urządzone stosownie do rodzaju wykonywanych przy nim czynności przy uwzględnieniu psychofizycznych właściwości pracowników. Nie można tutaj pominąć §45 r.b.h.p., ponieważ stanowisko pracy powinno zapewniać pracownikom swobodę ruchu, niezbędną do wykonywania pracy w sposób bezpieczny. Poza tym na pracodawcy, który zatrudnia pracowników z niepełnosprawnościami ciąży na podstawie §48 r.b.h.p. obowiązek dostosowania stanowisk pracy oraz dojść do nich do potrzeb i możliwości tych pracowników. Przystosowane stanowisko pracy, to zgodnie z art. 2 pkt 8 u.r.z.s. stanowisko, które jest oprzyrządowane i dostosowane odpowiednio do potrzeb, wynikających ze stopnia i rodzaju niepełnosprawności osoby przy nim pracującej. Charakter jego przystosowania, będzie więc zależny od zindywidualizowanych potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami.

Przystosowaniem stanowiska pracy może być zakup drobnego sprzętu, takiego

jak lupa powiększająca czy ergonomiczna klawiatura bądź większego sprzętu biurowego, jak krzesło z dostosowanym oparciem, biurko o regulowanej wysokości czy drukarka Braille'a.

7. Prawa pracownicze osób z niepełnosprawnościami

Zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami na podstawie umowy o pracę przynosi wiele korzyści, ale także nakłada na pracodawcę liczne obowiązki, związane z prawami pracowniczymi tych osób. W niniejszym opracowaniu przedstawiony zostanie zarówno katalog uprawnień pracowniczych osób z niepełnosprawnościami, jak i katalog obowiązków, leżących po stronie pracowników z niepełnosprawnościami.

7.1. Uprawnienia pracowników z niepełnosprawnościami

Uprawnienia, które zostały wskazane w rozdziale 4 u.r.z.s, nadawane są w dniu włączenia do stanu zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami, a więc od czasu przedstawienia pracodawcy orzeczenia, potwierdzającego niepełnosprawność. W sytuacji przedstawienia pracodawcy kolejnego orzeczenia, potwierdzającego niepełnosprawność, osoba zostaje włączona do stanu zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami od dnia złożenia wniosku o wydanie orzeczenia (jeżeli z samego orzeczenia wynika, że w tym okresie osoba ta była niepełnosprawna, a wniosek o wydanie orzeczenia został złożony nie później niż w dniu następującym po dniu, w którym upłynął termin ważności poprzedniego orzeczenia, o czym stanowi art. 2a ust. 2 u.r.z.s.).

7.1.1. Czas pracy pracowników z niepełnosprawnościami

Zgodnie z art. 128 §1 KP, czasem pracy jest czas, w którym pracownik pozostaje do dyspozycji pracodawcy w zakładzie pracy lub w innym miejscu, przeznaczonym do wykonywania pracy. Maksymalny wymiar czasu pracy, zgodnie z art. 129 §1 KP, wynosi 8 godzin na dobę i 40 godzin tygodniowo w pięciodniowym tygodniu pracy. Regulacje Kodeksu Pracy, dotyczące maksymalnego wymiaru czasu pracy, znajdują także zastosowanie w przypadku osób z niepełnosprawnościami, posiadających orzeczenie o lekkim stopniu niepełnosprawności.

W przypadku osób z niepełnosprawnościami o znacznym lub umiarkowanym stopniu, wymiar czasu pracy nie może przekraczać 7 godzin na dobę i 35 godzin tygodniowo, co wynika z art. 15 ust. 2 u.r.z.s.

Zmniejszonego wymiaru czasu pracy nie stosuje się w przypadku pracowników, zatrudnionych przy pilnowaniu (bez względu na to, czy będzie to pilnowanie mienia czy osób) albo gdy na wniosek osoby zatrudnionej, na podstawie art. 16 ust. 1 u.r.z.s lekarz prowadzący badania profilaktyczne (a przy jego braku – lekarz sprawujący opiekę nad tą osobą) wyrazi na to zgodę.

Ponadto osoby z niepełnosprawnościami nie mogą być zatrudniane w porze nocnej i w godzinach nadliczbowych. Ograniczenie to dotyczy każdego pracownika z niepełnosprawnością, legitymującego się orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności (bez względu na to czy będzie to stopień lekki, umiarkowany czy znaczny). Zgodnie z art. 151⁷ §1 KP za porę nocną należy rozumieć 8 godzin między godzinami 21:00 a 7:00.

Praca w godzinach nadliczbowych, w rozumieniu art. 151 KP, to praca ponad obowiązujące normy czasu pracy i ponad przedłużony dobowy wymiar czasu pracy. W przypadku osób, zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy, praca w godzinach nadliczbowych będzie pracą wykonywaną ponad:

- 8-godzinną normę czasu pracy dla osób o lekkim stopniu niepełnosprawności;
- 7-godzinną normę czasu pracy dla osób o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności.

Sytuacja komplikuje się w przypadku osób, zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy. Ustawodawca, oprócz pojęcia godzin nadliczbowych, wprowadził także w art. 151 §5 KP pojęcie godzin ponadwymiarowych. Godziny ponadwymiarowe, to godziny pracy ponad określony w umowie wymiar czasu pracy. Dopuszczalna liczba godzin ponadwymiarowych dla pracownika, zatrudnionego w niepełnym wymiarze czasu pracy powinna zostać określona w umowie. Wykonywanie pracy w godzinach ponadwymiarowych nie stanowi naruszenia zakazu pracy w godzinach nadliczbowych. Dopiero przekroczenie dobowej normy czasu pracy (odpowiedniej dla stopnia niepełnosprawności 8- lub 7- godzinnej) stanowi pracę w godzinach nadliczbowych¹³⁶.

Podsumowując – wymiar czasu pracy w stosunku do osób z niepełnosprawnościami w stopniu umiarkowanym i znacznym wynosi 7 godzin na dobę i 35 godzin tygodniowo (nie dotyczy to osób zatrudnionych do pilnowania). Pracownik z niepełnosprawnością może za zgodą lekarza wykonywać pracę w wymiarze 8 godzin na dobę i 40 godzin tygodniowo, jednak musi to wynikać ze złożonego przez niego wniosku.

7.1.2. Przerwy w pracy

Zgodnie z art. 134 KP pracownikowi, którego dobowy wymiar czasu pracy przekracza 6 godzin, przysługuje przerwa w pracy, trwająca co najmniej 15 minut. Jest ona wliczana do czasu pracy. Ustawodawca przewidział także możliwość dodatkowych przerw, w przypadku:

¹³⁶ E. Staszewska, [w:] Ustawa o rehabilitacji zawodowej..., s. 377.

- pracy w warunkach szczególnie szkodliwych lub uciążliwych dla zdrowia;
- pracy monotonnej (art. 145 KP);
- karmienia dziecka piersią (art. 187 KP);
- obsługi monitora ekranowego (§7 pkt 2 Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 1 grudnia 1998 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy na stanowiskach wyposażonych w monitory ekranowe¹³⁷).

Dodatkowa, 15-minutowa przerwa w pracy została także przyznana osobom z niepełnosprawnościami do wykorzystania na gimnastykę usprawniającą lub wypoczynek. Jest to przerwa dodatkowa i nie narusza prawa do przerwy przewidzianej w art. 134 KP.

7.1.3. Dodatkowy urlop wypoczynkowy

Podstawowy wymiar urlopu wypoczynkowego został określony w art. 154 KP i wynosi on odpowiednio:

- 20 dni - jeżeli pracownik jest zatrudniony krócej niż 10 lat;
- 26 dni – jeżeli pracownik jest zatrudniony dłużej niż 10 lat.

Do okresu zatrudnienia, niezbędnego do ustalenia wymiaru urlopu, wlicza się okresy poprzedniego zatrudnienia bez względu na przerwy w zatrudnieniu czy sposób ustania stosunku pracy.

¹³⁷ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 1 grudnia 1998 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy na stanowiskach wyposażonych w monitory ekranowe (Dz. U z 1998 r. nr 148, poz. 973)

Pracownikom ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności przysługuje dodatkowy urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni roboczych w roku kalendarzowym. Zgodnie z art. 19 u.r.z.s., prawo do dodatkowego urlopu nabywa się po przepracowaniu roku, od momentu uzyskania orzeczenia o jednym z powyższych stopni niepełnosprawności. Wówczas pracownik z niepełnosprawnością uzyskuje prawo do całości dodatkowego urlopu (a więc do 10 dni), nawet jeśli prawo to nabywa pod koniec roku (np. w listopadzie czy grudniu). Prawo do kolejnego dodatkowego urlopu nabywane jest 1 stycznia następnego roku kalendarzowego¹³⁸.

Prawo do dodatkowego urlopu nie będzie przysługiwało pracownikom z niepełnosprawnościami, którzy mają prawo do urlopu wypoczynkowego w wymiarze przekraczającym 26 dni lub do dodatkowego urlopu, na podstawie odrębnych przepisów. Gdy jednak wymiar dodatkowego urlopu, przyznanego na podstawie odrębnych przepisów będzie krótszy niż 10 dni roboczych, zamiast tego urlopu będzie przysługiwał urlop dodatkowy, określony w u.r.z.s.

Dodatkowy urlop w wymiarze 10 dni dla pracowników, zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy, obliczany będzie proporcjonalnie do wymiaru czasu pracy. Niewykorzystany w danym roku kalendarzowym urlop dodatkowy staje się urlopem zaległym i przechodzi na rok następny.

7.1.4. Zwolnienia od pracy

Pracownikom z niepełnosprawnościami przysługują także dwa rodzaje zwolnień od pracy:

- Zwolnienie od pracy w celu wykonania badań specjalistycznych, zabiegów leczniczych lub usprawniających, a także w celu uzyskania zaopatrzenia

¹³⁸ A. Martusiewicz, K. Piecyk, *Pracownicy niepełnosprawni* [w:] A. Martusiewicz, K. Piecyk, *Urlopy pracownicze i inne zwolnienia od pracy*, Warszawa 2010, s. 58.

ortopedycznego lub jego naprawy;

- Zwolnienie od pracy, w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym.

Zgodnie z art. 20 ust. 1 pkt 1 u.r.z.s., pracownicy z niepełnosprawnościami, posiadający orzeczenie o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności mogą, w celu wykonania badań specjalistycznych, zabiegów leczniczych lub usprawniających, a także w celu uzyskania zaopatrzenia ortopedycznego lub jego naprawy, otrzymać zwolnienie z pracy z zachowaniem wynagrodzenia. Należy jednak pamiętać o dwóch przesłankach, które muszą być spełnione, aby prawo do wynagrodzenia podczas zwolnienia było zasadne:

- istnieje **konieczność** wykonania badań specjalistycznych, zabiegów leczniczych lub usprawniających, czy uzyskania lub naprawy zaopatrzenia ortopedycznego;
- zachodzi **brak możliwości** wykonania powyższych czynności poza godzinami pracy¹³⁹.

Zwolnienie ze względu na wskazane powyżej okoliczności, obejmuje czas samych zabiegów wraz z niezbędnym czasem na dojazd i powrót do miejsca pracy¹⁴⁰.

Drugi rodzaj zwolnienia od pracy motywowany jest chęcią uczestnictwa w turnusie rehabilitacyjnym (zostało to przewidziane w art. 20 ust.1 pkt 2 u.r.z.s.). Zgodnie z art. 10 c ust 1 u.r.z.s., turnusem rehabilitacyjnym jest zorganizowana forma aktywnej rehabilitacji, połączona z elementami wypoczynku, której celem jest ogólna poprawa psychofizycznej sprawności oraz rozwijanie umiejętności społecznych uczestników.

¹³⁹ E. Staszewska, [w:] Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Komentarz, red. M. Włodarczyk, Warszawa 2015, komentarz do art. 20, s. 399. 140 Ibidem, s. 400.

Turnusy rehabilitacyjne mogą być organizowane przez osoby fizyczne, prowadzące działalność gospodarczą, osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, które przez co najmniej dwa lata prowadzą działalność na rzecz osób z niepełnosprawnościami i uzyskały wpis do rejestru organizatorów. Turnusy rehabilitacyjne mogą się odbywać wyłącznie w ośrodkach wpisanych do rejestru, prowadzonego przez wojewodę (art. 10 c ust.2 u.r.z.s.).

Turnusy rehabilitacyjne trwają co najmniej 14 dni i mogą odbywać się w formie stacjonarnej i niestacjonarnej (art. 10 c ust. 5 u.r.z.s.). Pracownikom z niepełnosprawnościami przysługuje zwolnienie od pracy w wymiarze 21 dni roboczych, w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym, jednak nie częściej niż raz w roku. Łączny wymiar zwolnienia z pracy w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym i dodatkowego urlopu wypoczynkowego nie może przekroczyć 21 dni roboczych w roku kalendarzowym. Jeśli więc pracownik wykorzysta w roku kalendarzowym dodatkowy urlop w pełnym wymiarze (10 dni), to będzie mógł skorzystać jedynie z 11 dni roboczych, przeznaczonych na turnus rehabilitacyjny.

Wynagrodzenie za czas zwolnień od pracy oblicza się jak ekwiwalent pieniężny za urlop wypoczynkowy.

7.2. Obowiązki pracowników z niepełnosprawnościami

Na każdym pracowniku, zarówno z niepełnosprawnościami, jak i w pełni sprawnym, spoczywa szereg obowiązków, przewidzianych przez prawo pracy. Pracownicy są zobowiązani przede wszystkim do:

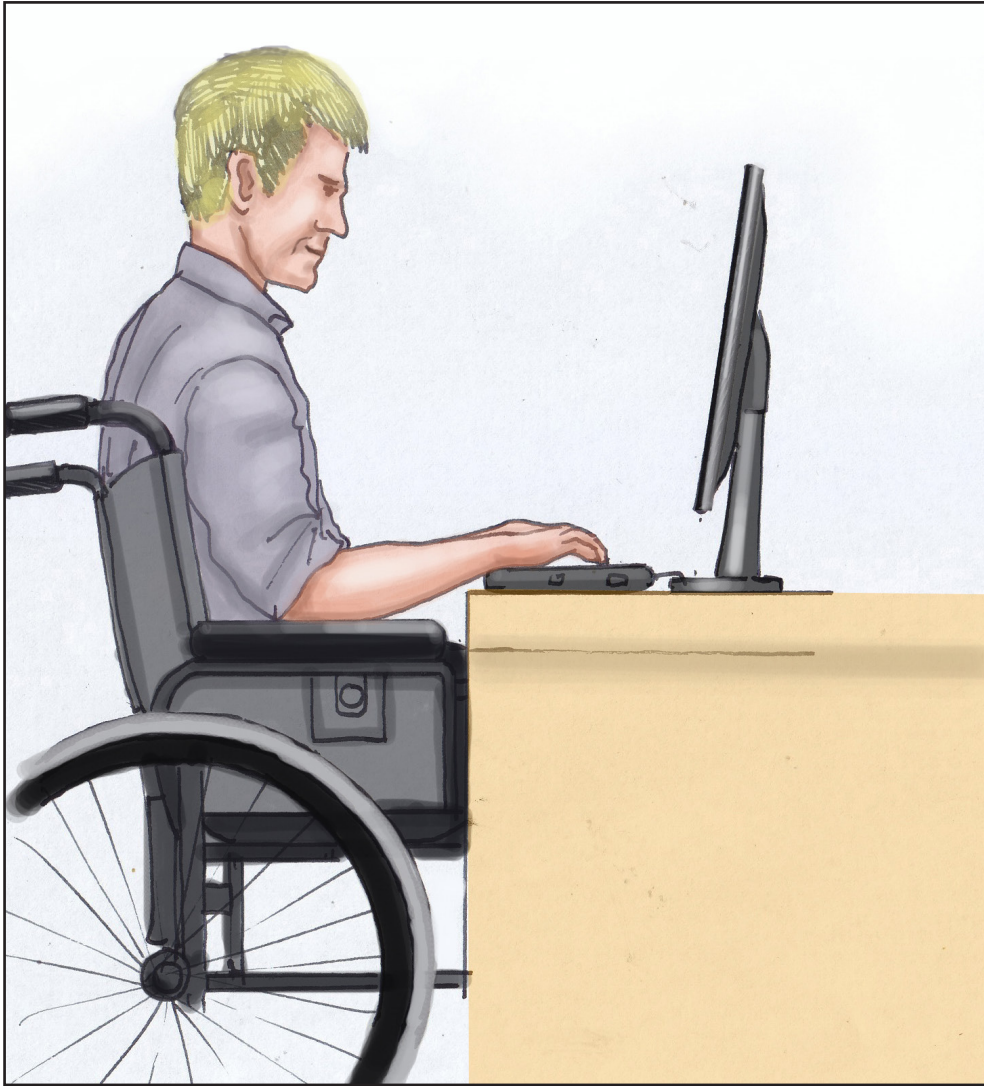
- wykonywania swej pracy sumiennie i starannie;
- stosowania się do poleceń przełożonych, jeśli dotyczą one pracy;
- przestrzegania czasu pracy, ustalonego w zakładzie pracy;
- przestrzegania regulaminu i porządku pracy;
- przestrzegania przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy;

- dbania o dobro zakładu pracy;
- ochrony mienia pracodawcy i zachowania w tajemnicy informacji, które mogłyby narazić pracodawcę na szkodę;
- przestrzegania zasad współżycia społecznego (art. 100 KP).

Ponadto pracownicy z niepełnosprawnościami, chcący korzystać z uprawnień, przysługujących im na podstawie u.r.z.s, powinni przedstawić pracodawcy zaświadczenie o stopniu i rodzaju niepełnosprawności oraz wszelką dokumentację, niezbędną do rozliczenia zwolnień od pracy, omówionych w pkt 7.1.4.¹⁴¹.

Pracownicy z niepełnosprawnościami muszą więc przestrzegać zasad pracy na takich samych zasadach, jak każdy inny pracownik, nie mają natomiast obowiązku przedstawiania zaświadczenia o stopniu i rodzaju niepełnosprawności. Dopiero w sytuacji, gdy chcą oni skorzystać ze zwolnień od pracy w celu wykonania specjalistycznych badań, czy w związku z wyjazdem na turnus rehabilitacyjny, wówczas mają obowiązek przedłożenia takiego zaświadczenia.

¹⁴¹ Będą to np. zaświadczenie o odbyciu turnusu rehabilitacyjnego albo dokumenty, potwierdzające niemożność wykonania badań specjalistycznych czy zabiegów leczniczych i usprawniających poza godzinami pracy.

Na rysunku mężczyzna na wózku, ubrany w szarą koszulę. Siedzi przy biurku przed monitorem komputera i pisze na klawiaturze.

Zakończenie

Inkluzja osób z niepełnosprawnościami stanowi dziś niewątpliwie duże wyzwanie dla społeczeństwa. Zmiana podejścia do osób z niepełnosprawnością wymaga nie tylko podjęcia działań o charakterze systemowym, ale także ewolucji myślenia o nich jako o aktywnych członkach wszelkich grup społecznych. W oparciu o prawa człowieka, zapewnienie włączenia na każdym etapie osób z niepełnosprawnościami do funkcjonowania w społeczeństwie, czy to jako obywateli, pracowników, rodziców, przedsiębiorców czy konsumentów, jest jednym z obowiązków demokratycznego państwa prawnego.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono sytuację prawną osób z niepełnosprawnościami w prawie cywilnym, prawie i postępowaniu karnym, prawie wyborczym i w prawie pracy. One to bowiem regulują podstawowe aspekty funkcjonowania człowieka. Przybliżone zostały m.in. ubezwłasnowolnienie, kuratela, zasady dziedziczenia, sposoby odbywania kary pozbawienia wolności czy korzyści, wypływające z zatrudniania osób z niepełnosprawnościami.

Systemowe podejście do osób z niepełnosprawnościami stanowi jeden z aspektów projektowania uniwersalnego, a więc projektowania otoczenia, opartego na dostępności i nieograniczonej możliwości użytkowania przez wszystkich. Takie podejście zaprezentowano w niniejszym podręczniku.

Mnogość regulacji prawnych nie stanowi jednak jedynej przesłanki, eliminującej wykluczenie społecznie osób z niepełnosprawnościami. W tym celu niezbędna jest także społeczna świadomość nie tylko sytuacji tych osób, ale i istniejących, systemowych rozwiązań, ułatwiających im funkcjonowanie w społeczeństwie. Do osiągnięcia tego niezbędne jest prowadzenie ciągłej edukacji, uświadamiającej o wszelkich dostępnych rozwiązaniach. W tym celu powstał niniejszy podręcznik.

Wykaz źródeł

Błaszczak-Banasiak A., Majdzińska K., Zima-Parjaszewska M., Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia, *Zasada równego traktowania – prawo i praktyka* 2016, nr 21.

Bodnar A., Międzynarodowe standardy praw człowieka a prawa wyborcze osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi lub psychicznymi, w: *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014.

Braun P., Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej, *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania* 2013, t. II.

Dąbkiewicz K., w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX 2020.

Gajda J., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis 2021.

Galasiński D., Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością? *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania* 2013, nr IV.

Gierowski J., Paprzycki L., Niepoczytalność i psychiczne środki zabezpieczające. *Zagadnienia prawno-materialne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne*, Warszawa 2013.

Golonka A., *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013.

Gromski W., Gałąź prawa, w: *Encyklopedia prawa*, red. U. Kalina-Prasznic, wyd. 2, Warszawa 2000.

Haak H., Haak-Trzuskawska A., Komentarz do art. 145–184 KRO regulujących opiekę i kuratelę, Legalis 2021.

Herbet A., w: Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz, red. P. Machnikowski, Legalis 2022.

Kazimirski P., Machińska H., Zarecka J. (red.), Monitoring traktowania więźniów z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną, Raport krajowego mechanizmu prewencji tortur, Warszawa 2019.

Kwieciński A., Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, Warszawa 2017.

Kwieciński A., Skazani z niepsychosomatycznymi zaburzeniami psychicznymi, w: Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne., red. A. Kwieciński, Warszawa 2013.

Machnikowski P., Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz, red. P. Machnikowski, Legalis 2022.

Maciaszczyk M., Konsumenci niepełnosprawni w obliczu wybranych trendów nowej konsumpcji w świetle badań własnych, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2015, nr 41, t. 2.

Maciaszczyk M., Konsument niepełnosprawny w dobie digitalizacji. Nasilenie postaw prosumenckich, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 2016, nr 45.

Mozgawa M., Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., w: Kodeks karny. Komentarz aktualizowany, red. M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, LEX 2023.

Paluszkiewicz M., w: Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu

osób niepełnosprawnych. Komentarz, red. M. Włodarczyk, Warszawa 2015.

Paluszkiewicz M., Wolność pracy osób z niepełnosprawnościami jako wartość prawnie chroniona, Łódź 2019.

Piszc A., w: Prawo przedsiębiorców. Komentarz, red. G. Kozieł, Legalis 2019.

Radwański Z., Olejniczak A., Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2019.

Rutkowska B., Zatrudnianie pracowników pomagających osobie niepełnosprawnej w pracy, w: Zatrudnianie osób niepełnosprawnych. Regulacje prawne, red. A. Giedrewicz-Niewińska, M. Szabłowska-Juckiewicz, Warszawa 2014.

Rzewuska M., w: Prawo cywilne, red. M. Rzewuski, Warszawa 2021.

Stańdo-Kawecka B., Wykonywanie kary pozbawianie wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2016, t. XXXIX.

Staszewska E., w: Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Komentarz, red. M. Włodarczyk, Warszawa 2015.

Strugała R., w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021.

Sylwestrzak A., Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych a unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Acta Iuris Stetinensis 2014, nr 5.

Szeroczyńska M., Osoba z niepełnosprawnością intelektualną sprawcą czynu zabronionego, Szkoła Specjalna 2014, nr 4.

Uliasz R., w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. M. Załucki, Legalis 2023.

Wieleba I. A., Rydzewska M., Wnioski, w: *Zatrudnianie osób niepełnosprawnych. Aspekty prawne i podatkowe*, red. I. A. Wieleba, M. Rydzewska, P. Majka, Warszawa 2018.

Wieruszewski R., *Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych w polskim porządku prawnym*, w: *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkielewicz, Kraków 2008.

Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020.

Orzecznictwo

Uchwała Sądu Najwyższego z 13 grudnia 1994 r., III CZP 159/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 53.

Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 18 marca 2014 r., XVII AmC 6101/12, www.rejestr.uokik.gov.pl.

Wyrok Sądu Najwyższego z 29 czerwca 2005 r., II PK 339/04, Legalis.

Inne źródła

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Fundamental Right Agency – FRA), *Zdolność prawna osób z niepełnosprawnością intelektualną i osób cierpiących na problemy ze zdrowiem psychicznym* (dostęp: 31 grudnia 2022 r.).

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, *Rekomendacje dla Polski Komitetu ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami* (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Europejskie Centrum Konsumenckie Polska, Wzory reklamacji (dostęp 20 marca 2023 r.).

Fundacja im. Królowej Polski św. Jadwigi, Diagnoza potrzeb osób z niepełnosprawnością w kontekście modyfikacji istniejących i zaproponowania nowych instrumentów włączenia społecznego. Raport zbiorczy, opracowany w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych” (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Materiały poszkoleniowe pt. „Osoba z niepełnosprawnością w prawie cywilnym i rodzinnym” opracowane w ramach projektu „Wiedza drogą do aktywnego udziału w tworzeniu prawa” nr POWR.02.16.00-00-0089/19;

Kinaole Sp. z o.o. z siedzibą we Wrocławiu, Raport dostępności cyfrowej e-commercu w Polsce (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Ministerstwo Sprawiedliwości, Co to jest wspierane podejmowanie decyzji (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Ministerstwo Sprawiedliwości, Informacja o zachowku (38/K/UU/SR) (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Ministerstwo Sprawiedliwości, Model wspieranego podejmowania decyzji – likwidacja ubezwłasnowolnienia (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy, Co musisz wiedzieć zanim zarejestrujesz firmę (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy, Działalność nierejestrowana oraz inne sytuacje, w których nie trzeba rejestrować firmy (dostęp: 03 stycznia 2022 r.).

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Decyzje Prezesa UOKiK (dostęp 20 marca 2023 r.).

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Rejestr klauzul niedozwolonych (dostęp 20 marca 2023 r.).

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Wzory pism (dostęp 20 marca 2023 r.).

Urząd Miasta st. Warszawy, Ubezważnowolnienie. Wzór wniosku z wyjaśnieniem (dostęp 20 marca 2023 r.).